Fortid og nutid i Foulum og omegn

En historisk beretning om Forsøgsanlæg Foulums område

Marinus Sørensen
og
Svend Martin Nielsen

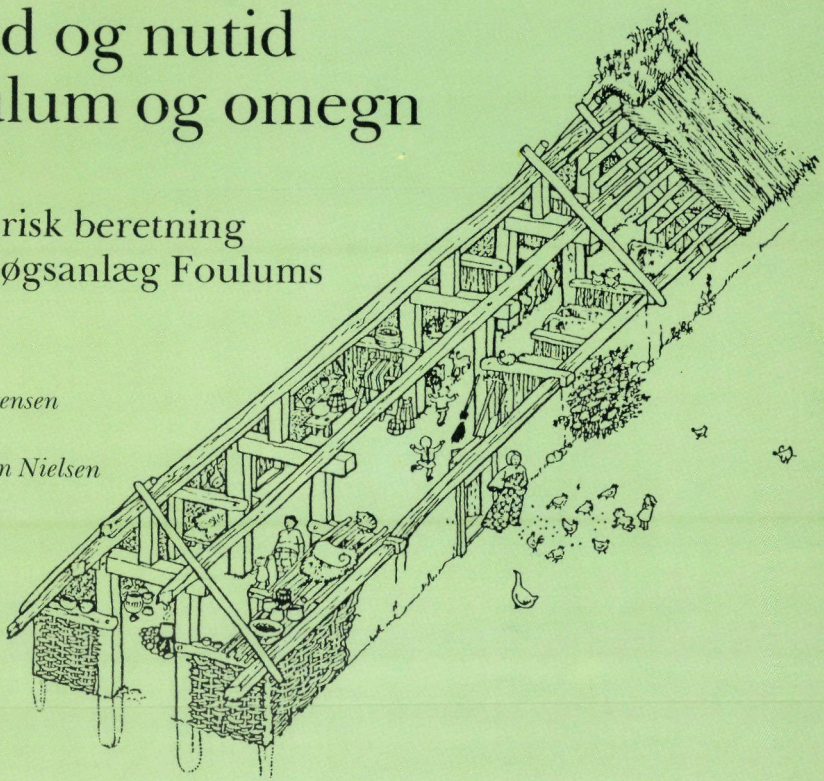

Statens Husdyrbrugsforsøg 1986

Forside:

Rekonstruktionsforslag til jernalderhus. Tegningen er udført af Ursula Seeberg, og originalen findes på Viborg Stiftsmuseum.

Bygninger fra 1880'erne på Foulum Hede: Ejendommen Burrehøjvej 32, som sidst tilhørte Chr. Nedergaard Jacobsen. (Billedet findes i Tjele lokalhistoriske arkiv).

Motiv fra Forsøgsanlæg Foulum: I midten afsnit A med hovedindgangen, til venstre lidt af centrallaboratoriet og til højre i det fjerne afsnit K og G's kontor- og laboratoriebygninger (foto: E. Keller Nielsen).

Statens Husdyrbrugsforsøg
Forsøgsanlæg Foulum
Postboks 39
DK-8833 Ørum Sdrl.

Beretning fra
Statens Husdyrbrugsforsøg

Fortid og nutid i Foulum og omegn

En historisk beretning om Forsøgsanlæg Foulums område

af

Marinus Sørensen og Svend Martin Nielsen

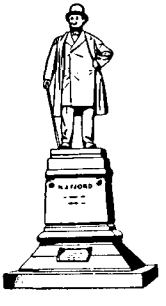

I kommission hos Landhusholdningsselskabets forlag,
Rolighedsvej 26, 1958 Frederiksberg C.

Trykt i Frederiksberg Bogtrykkeri 1986

Forord

Der er nu i godt 5 år arbejdet på opførelsen af Forsøgsanlæg Foulum, og i løbet af yderligere et par år ventes anlægget at stå færdigt. Dermed bliver udflytningen af Statens Husdyrbrugsforsøg tilendebragt. De første omfattende forberedelser til denne udflytning foregik i årene 1972-76, da der blev foretaget opkøb og sammenlægning af de mange ejendomme og parceller, der nu udgør forsøgsanlæggets område. Disse begivenheder var skelsættende i egnens historie, og de beboere, der afstod deres ejendomme til formålet, var dem der mest fik det at føle.

Det er ikke mindst med henblik på disse tidligere beboere, at Statens Husdyrbrugsudvalg har fundet anledning til at udsende nærværende beretning, hvor det, som var engang, er beskrevet i tekst og ved hjælp af billeder og kort, og hvor det, som kommer, ligeledes er nævnt. Det er udvalgets håb, at beretningen også vil have interesse for andre beboere på egnen og for forsøgsvirksomhedens medarbejdere samt for andre med interesse for Statens Husdyrbrugsforsøg og/eller lokalhistorie.

Det var viceforstander Svend Martin Nielsen, der i 1984 fik ideen til beretningen, og han har skrevet afsnittet om forsøgsanlæggets etablering og den nærmeste fremtid. Den øvrige del af beretningen er udarbejdet af fhv. forsøgsleder Marinus Sørensen.

Udsnit af kort og flyvefotografi, hvortil Geodætisk Institut har ophavsret, er gengivet med instituttets tilladelse (A.361/86).

Med tilladelse fra Matrikeldirektoratet (M.A.J.1984/1726) er der gengivet 3 matrikelkort fra forskellige tider. Hvert af disse kort er fremstillet ved sammenføjning af matrikelkortene over ejerlavene Foulum, Formyre og Velds. Sammenføjningen er udført af firmaet K.T. Damgaard-Jensen, Århus. På kortene er ejerlavsgrænser og grænser for Forsøgsanlæg Foulums område indtegnet, og dette arbejde er udført af EDB-assistent Erik Frimer. De anvendte flyvefotografier af enkelte ejendomme er leveret af Sylvest Jensen Luftfoto v. R. Aviram. Copyright. De er gengivet med firmaets tilladelse af 30/9-1985.

Manuskriptet er renskrevet på forsøgsinstitutionens tekstbehandlingsanlæg af assistenterne Trine Jespersen, Jette Laursen og Henny Molbo.

Forsøgsanlæg Foulum i september 1986
På Statens Husdyrbrugsudvalgs vegne
P. Chr. Ottosen
formand

Indholdsfortegnelse

	Side
Indledning	5
Beliggenhed og administrative forhold	7
Landskabsdannelsen og jordbundens beskaffenhed	9
Arkæologiske fund	11
Stednavne	13
Hartkorn, landgilde, hoveri, tiende	15
Hovedgården Tjele	17
Foulum og Formyre indtil 1770'erne	20
Landboreformer	27
Udskiftning og udflytning, ny matrikulering	28
Fæsteforhold og overgang til selveje	36
Udstykning og hedeopdyrkning	40
Statens jordkøb	42
Gamle gårde udenfor statens område	43
Ejendomme og arealer erhvervet af staten	48
Statens jordkøb og arealets arrondering	80
Forsøgsanlæggets etablering samt lidt om dets drift og nærmeste fremtid	87
Resumé	104
Efterskrift	111
Kildehenvisninger	112
Kildefortegnelse	113

Indledning

Statens Husdyrbrugsudvalg begyndte omkring 1970 at overveje en udflytning af Statens Husdyrbrugsforsøg fra København-Hillerød området. Anledningen til disse overvejelser var dels vejplaner for Hillerøds omegn, som viste, at kommende veje i høj grad ville besværliggøre driften af Statens Forsøgsgårde og forringe deres anvendelsesmuligheder til især kvægforsøg, og dels Hillerød kommunes behov for arealer fra forsøgsgårdene til byudvikling. Disse forhold blev i løbet af 1971 grundigt belyst dels i et fællesudvalg nedsat af Hillerød kommune og Statens Husdyrbrugsudvalg og dels i et af husdyrbrugsudvalget nedsat arbejdsudvalg. Dette arbejdsudvalg afgav den 3. december 1971 en indstilling, hvori man gik ind for fuldstændig udflytning af Statens Husdyrbrugsforsøg til Jylland. Statens Husdyrbrugsudvalg tiltrådte denne indstilling, hvilket blev meddelt landbrugsministeriet i en skrivelse af 23. december 1971.

Den 8. februar 1972 tiltrådte landbrugsministeriet forslaget om udflytning men ønskede, at der ved placeringen af den nye institution blev taget egnsudviklingshensyn, hvorfor Statens Husdyrbrugsudvalg blev anmodet om at søge efter et egnet sted inden for Nordjyllands, Viborg eller Ringkøbing amt.

Der forelå på det tidspunkt henvendelser fra en række jyske kommuner med i alt 54 tilbud om områder, hvor Statens Husdyrbrugsforsøg kunne få nyt hjemsted. Da 17 af disse steder lå uden for de nævnte amter, bortfaldt de med ministeriets krav, og ved et møde den 22. februar 1972 i Statens Husdyrbrugsudvalg blev ca. en trediedel af de øvrige steder udtaget til nærmere undersøgelse. Den videre udvælgelsesprocedure omfattede en besigtigelsesrejse i april 1972, jordbundsundersøgelser, hvis resultater forelå i juli 1972, og en medarbejderhøring i samme måned.

På det således tilvejebragte grundlag traf husdyrbrugsudvalget den 1. august 1972 beslutning om, at den nye forsøgsinstitution skulle placeres i Foulum i Tjele kommune i Viborg amt. Denne beslutning blev tiltrådt af regeringen i et ministermøde den 22. august 1972.

Tjele og Viborg kommuner, som samarbejdede om denne sag, havde inden 1. april 1972 sikret sig salgstilbud fra lodsejere i Foulumområdet, således at man kunne tilbyde staten de 300 ha, som da var arealkravet. Snart derefter blev det imidlertid afgjort, at dele af Statens Planteavlsforsøg også skulle have hjemsted på den nye institution med henblik på en intensivering af samarbejdet mellem husdyrbrugs- og planteavlsforsøgene på kvæg-grovfoderområdet. Arealkravet øgedes dermed fra 300 til 400 ha, og fra kommunernes side imødekom man dette krav ved at sikre sig købsret til ca. 100 ha jord i Formyre-området.

De foreliggende salgstilbud fra lodsejerne i området skulle accepteres inden 1. oktober 1972, hvad de også blev. Viborg kommune lagde navn til som køber og fik tilskødet de pågældende ejendomme og arealer. Kommunerne ønskede naturligt nok, at staten derefter havde købt arealet ret hurtigt, men det kunne ikke lade sig gøre, fordi folketingets finansudvalg først skulle bevilge penge til jordkøbet. Og inden landbrugsministeriet i det hele taget kunne sende en bevillingsansøgning til finansudvalget, skulle man have en række oplysninger fra husdyrbrugsudvalget. I en skrivelse af 5. september 1972 præciseredes hvilke oplysninger det drejede sig om: der skulle naturligvis foreligge salgstilbud fra kommunerne på jorden, men desuden skulle der bl.a. redegøres for omfanget af den nye forsøgsinstitution, investeringens størrelse, bevillingsbehovet i takt med udflytningens faser og forventet realisationspris for gårdene ved Hillerød.

Besvarelsen af disse spørgsmål krævede bl.a. et stort arbejde i et arbejdsudvalg, som Statens Husdyrbrugsudvalg havde nedsat i februar 1972, og i dette arbejdsudvalgs mange underudvalg. Men i maj 1973 kunne husdyrbrugsudvalget besvare spørgsmålene på grundlag af bl.a. en præliminær, intern rapport fra det nævnte arbejdsudvalg. Svarskrivelsen er dateret 4. maj, og i slutningen af den skrivelse udtryktes håbet om, at der kunne træffes afgørelse i sagen i løbet af september 1973, således at de tidligere ejere, der nu som lejere boede på ejendommene, med den fastsatte 3 måneders frist kunne opsiges senest 1. oktober 1973 til fraflytning 1. januar 1974, idet Statens Husdyrbrugsforsøg gerne ville overtage arealet på sidstnævnte tidspunkt.

Der kom dog til at gå endnu et års tid med forhandlinger og udvalgsarbejde, men i juni 1974 blev sagen om køb af de ca. 400 ha jord færdigbehandlet i finansudvalget, og de nødvendige midler til dette jordkøb, ca. 10 millioner kroner, blev bevilget.

Derefter blev der den 1. oktober 1974 holdt et møde mellem kommunerne og Statens Husdyrbrugsudvalg, hvor arealets grænser blev endeligt fastlagt. Og der blev udfærdiget betinget skøde, hvorefter landbrugsministeriets overtagelse af arealet fandt sted den 1. januar 1975.

Dette areal havde været fordelt på 36 forskellige ejere, og i løbet af 1975 og første halvdel af 1976 blev ejendomme sammenlagt, skel og hegn sløjfet, arealer uden for grænsen fraskilt og bygninger nedrevet. Områdets mange matrikelnumre blev sammenlagt til seks: 8a, 5r og 6b i Foulum, 6a i Formyre, 1h og 2v i Velds. Og ved skøde tinglyst 30. august 1976 blev arealet endeligt overdraget til landbrugsministeriet.

Efter afholdelse af en offentlig idekonkurrence i 1978 og en omfattende planlægning startede i efteråret 1980 etableringen af Forsøgsanlæg Foulum, som færdigudbygget (formentlig i 1988) skal omfatte hele Statens Husdyrbrugsforsøg og dele af Statens Planteavlsforsøg. Fuldt udbygget vil forsøganlæggets bygninger udgøre knap 75.000 m^2 og være arbejdsplads for ca. 350 personer.

Beliggenhed og administrative forhold

Det areal, som staten har købt til brug for Forsøgsanlæg Foulum, udgør i alt 402 ha, heraf 290 i Foulum, 96 i Formyre og 16 i Velds.

Foulum og Formyre ligger i Tjele sogn, og Velds ligger i Ørum sogn. Og sognene Tjele og Ørum ligger begge i den ved kommunalreformen i 1970 oprettede Tjele kommune, som da blev dannet ved sammenlægning af følgende 5 kommuner, der omfattede 14 sogne: Ørum-Vejrum-Viskum kommune, Tjele-Nørre Vinge kommune, Rødding-Løvel-Pederstrup kommune, Vammen-Lindum-Bigum kommune og Vorning-Kvorning-Hammershøj kommune.

Foulum var engang et særskilt sogn med egen kirke, der lå, hvor kirkegården endnu ligger. Og helt tilbage til tiden før reformationen i 1536 udgjorde sognene Foulum-Tjele-Nørre Vinge et pastorat. Siden 1656 har pastoratet heddet Tjele-Nørre Vinge, idet Foulum og Tjele sogne det år blev sammenlagt under betegnelsen Tjele sogn og med Tjele kirke som sognekirke. Begrundelsen for sammenlægningen var den, at der ikke var midler til vedligeholdelse af Foulum kirke, og i 1656 havde der ikke været prædiket i den i mange år. Den blev formentlig nedrevet snart efter, men endnu i slutningen af 1700-tallet kunne det ses, hvor den havde ligget.

I administrativ henseende hørte både Tjele og Ørum sogne til Sønderlyng herred indtil 1919, da den nuværende opdeling i rets- og politikredse indførtes. Det indtil da eksisterende herredsfogedembede blev nu opdelt i et politimesterembede og et dommer-embede, således at den udøvende og den dømmende magt blev adskilt. Sønderlyng herred og Middelsom herred blev sammenlagt til et herred i 1686, og sådan forblev det indtil 1919. I lensadministrationens tid før 1660 udgjorde de to herreder i fællesskab et len indtil 1575. Sønderlyng herred blev da lagt under Dronningborg len, og Middelsom herred kom til Hald len. Dronningborg len hed oprindelig Randersgård len, men fik navneforandring, da det efter Christian den Tredies død i 1559 blev tillagt hans dronning, Dorothea, som en del af hendes livgeding (enkeforsørgelse).

Rækken af lensmænd omfatter blandt mange andre Jørgen Skram, som ejede godset Tjele fra 1568 til sin død i 1592, og som var lensmand for Dronningborg len fra 1572 til 1585.

I 1660 indførtes betegnelsen »amt« i stedet for »len«, men navn og geografisk område forblev uændret, således at f.eks. Dronningborg len blev til Dronningborg amt. I 1716 sammenlagdes dette amt med Silkeborg-Mariagerkloster amter. I 1793 gennemførtes en amtsreform, og en følge af den var oprettelsen af Viborg Stiftamt fra 1794. Både Middelsom og Sønderlyng herreder blev lagt under dette amt.

Den i 1970 oprettede Tjele kommune hører under Viborg politikreds, Viborg retskreds og det nye Viborg amt.

Udsnit af Geodætisk Instituts flyvefotografi af Tjele-området i 1965. Copyright.

Landskabsdannelsen og jordbundens beskaffenhed

Danmark har i løbet af de sidste ca. 3 millioner år (kvartærtiden) haft ikke mindre end seks istider. Under de første fem af disse dækkede isen hele landet, men under den sidste forblev Vestjylland isfri. Denne sidste nedisningsperiode sluttede for ca. 10.000 år siden, men da havde den også varet i ca. 50.000 år, og bortsmeltningen havde været i gang i ca. 5.000 år. Da isen under denne hidtil sidste istid havde sin største udbredelse, fulgte isranden en linie fra Vestkysten syd for Bovbjerg til Hald og derfra mod syd ned gennem Midtjylland. Denne linie kaldes isens hovedopholdslinie, men den var ikke uforanderlig. I løbet af de mange årtusinder indtraf der klimaændringer, som bevirkede, at isen trak sig tilbage og bredte sig igen alt efter om det blev varmere eller koldere.

Nord og øst for isens hovedopholdslinie har vi morænelandskaberne, som er dannet på den måde, at det materiale af sten, grus, sand og ler, som isen har skrabet op på sin vej, er aflejret ved isens bortsmeltning. I den periode dannede smeltevandsfloder under isen såkaldte tunneldale, og eksempler fra Viborg-egnen på tunneldale er Nørreådalen og dens fortsættelse i Vedsø, dalen ved Viborg med Nørresø og Søndersø samt Tjele ådalen med langsøen. De smeltevandsstrømme, der dannede disse dale, samledes der, hvor Hald sø nu ligger. Her kom de uden for isranden og fortsatte som normale floder, der ved at aflejre sand og grus dannede den flodslette, der nu kaldes Alheden. Moræneaflejringerne fra tidligere istider blev mestendels dækket af de nye smeltevandsaflejringer. Undtagelsen er bakkeøerne, som er moræneaflejringer fra næstsidste istid. Smeltevandsfloderne uden for isranden udgravede i den periode brede dale, hvori nogle af landets store åer nu løber, bl.a. Karup å. Forskellen mellem morænejorder og hedens smeltevandsaflejringer med hensyn til udseende og ydeevne er velbekendt og skal ikke uddybes her.

Som det vil forstås, er det morænejorder, der hører til Forsøgsanlæg Foulum, idet området i istiden lå bag ved isens hovedopholdslinie. Og selv om den såkaldte Foulum Hede udgør en ret stor part af arealet, så er der altså ikke her tale om hedejord af samme karakter som de ovenfor nævnte smeltevandsaflejringer uden for isranden. Det fremgår også meget tydeligt af de jordbundsundersøgelser, som blev udført forud for statens køb af arealet, i 1972 i Foulumområdet og i 1973 i Formyre-området. Undersøgelserne blev forestået og rapporter udarbejdet af et arbejdsudvalg med forstander Kr. G. Mølle som formand. De følgende oplysninger stammer hovedsagelig fra disse rapporter.

Af arealet ved Foulum ligger ca. 1/3 nordvest for landevejen Viborg-Hobro, og ca. 2/3 ligger sydøst for denne vej. Terrænmæssigt udgør de centrale arealer

af de to dele hver for sig relativt højtliggende flader med fald ud mod landevejen og mod områdets grænser. På den højeste del af området sydøst for landevejen, lige ved Bavnehøj (68 m), er forsøgsanlæggets bygninger opført.

Agerjorden ved Formyre ligger mellem Foulumdal og Formyre skov med vejen Viborg-Hobro som nordgrænse. Arealet udgør en ret ensartet flade med svage hældninger mod øst, syd og vest. En lille del hælder mod nord. Der findes enkelte små højdepunkter.

Af de i alt 402 ha er ca. 360 ha egentlig agerland, mens resten ligger i Dybdal-Krudtdal ved Foulum-området og i Foulumdal ved Formyre-området. I disse dale, der er grene af Tjele ådal, kan der græsse ungkvæg og får. Og så er det i øvrigt landskabeligt smukke områder.

På agermarken ved Foulum består overgrunden af lerblandet sandmuld eller ren sandmuld, det sidste især i den sydøstlige del af arealet, hvor mulden tillige har en ret mørk farve og stedvis et forholdsvis højt humusindhold. Mulddybden er i gennemsnit 39 cm og er ikke målt til under 25 cm. Undergrunden udgøres af lerblandet sand, enkelte steder med sten.

I Formyre-området består overgrunden helt overvejende af sandmuld, der især i den sydlige del af arealet har en ret mørk farve og et temmeligt højt indhold af humus. Mulddybden varierer mellem 20 og 100 cm med et gennemsnit på 40 cm. Undergrunden udgøres de fleste steder af lerblandet sand, enkelte steder af sand eller stenet sand.

Sammenfattende karakteriseres Foulum-områdets agerjord som ret ensartet, sandmuldspræget, ret dybmuldet jord. Og om Formyre-jorden hedder det, at den er nogenlunde ensartet, sandmuldspræget med gennemgående ret god mulddybde.

Arkæologiske fund

Inden byggemodningsarbejdet til forsøgsanlægget påbegyndtes i efteråret 1980 foretog Viborg Stiftsmuseum udgravninger i området, og der blev under disse udgravninger gjort interessante fund. Hvad disse fund kan fortælle om fortiden, har medarbejdere fra museet redegjort for i årsberetninger fra museerne i Viborg amt. Der er også optaget en film om dette arbejde.

Det blev ved udgravningerne påvist, at der i slutningen af jernalderen, ca. 300-700 e. Kr., har ligget en stor landsby i området. Der hvor forsøgsanlæggets svinestalde nu ligger, er der således udgravet 14 huse. Og et par hundrede meter sydvest herfor, ved Foulum Hedevej, fandt man spor efter 12 huse. Sporene sås ved udgravningen som muldfyldte stolpehuller i den gule undergrund. Nye udgravninger vest for vejen og mellem de ovennævnte 2 hussamlinger har afdækket resterne af yderligere en snes huse. Alle de fundne huse har ikke ligget der samtidigt, idet mange af dem lå ind over hinanden. Arkæologerne regner med, at et hus dengang kunne holde ca. en menneskealder, og at der på arealet har ligget en landsby med mindst en halv snes gårde i 300-400 år.

De fleste huse lå i øst-vestlig retning, som det var almindeligt i jernalderen. De var ca. 5 meter brede og en snes meter lange. Taget kan have været af strå eller græstørv og væggene vidjeflettede eller af planker. Fletværk og sprækker har formentlig været tættet med kogødning eller ler. I nogle af husene har vestenden været indrettet til beboelse med et stort ildsted i midten og formodentlig med brikse og hylder langs væggene. Øst for indgangen i disse huse har malkekvæget været opstaldet. Der blev fundet spor efter båseskillerum i et par af dem. Desuden har der været lader, forrådshuse, vognporte, m.v., og de enkelte gårde har været omgivet af hegn.

I stolpehuller og affaldsgruber fandtes nogle få oldsager: skår af krukker, rester af vævevægte og stumper af udslidte kværnsten. Et stykke af en kværnsten havde været sat ned i et stolpehul for at støtte stolpen. Denne sten sidder nu som grundsten i forsøgsanlægget, hvor den blev indmuret sammen med mursten fra forsøgsvirksomhedens tidligere bygninger.

Fundet af kværnsten betyder, at der har været dyrket korn, og det har først og fremmest været byg, men også hvede, havre og lidt rug. Vævevægtene er bevis på tekstilfremstilling og dermed på fåreavl. Båsene i staldene har været beregnet til heste eller køer, idet afstanden mellem båseskillerummene, altså båsebredden, har været ca. 80 cm.

Landsbyen er en gang i slutningen af jernalderen, omkring år 700 e. Kr., blevet flyttet, måske ned til det sted, hvor Foulum by nu ligger. Det gamle boplads-

område er så blevet opdyrket, og mange gentagne pløjninger har ødelagt husenes gulvlag. Derfor har fundet af oldsager været så beskedent. Senere er dyrkningen ophørt, og området sprunget i lyng. Og derefter blev det først taget ind til dyrkning igen i løbet af 1800-tallet, fortrinsvis vel i århundredets sidste halvdel.

Under titlen »Foulum - en boplads fra ældre germansk jernalder« har Anna-Elisabeth Jensen og Anette Willemoes givet en udførlig beskrivelse af den gamle landsby og dens huse m.v.

Denne landsby har ligget nordvest for Bavnehøj, men lidt syd for denne høj er der fundet spor efter en endnu ældre bosættelse, nemlig fra de sidste århundreder før Kristi fødsel (førromersk jernalder). Resterne af denne bosættelse bestod af gruber, som var gravet for at få fat i undergrundsleret og derefter fyldt op med affaldet fra bopladsen, bl.a. potteskår.

Dette fund blev gjort ved udgravning af en gravhøj, i hvilken man fandt tydelige kistespor til en lille plankekiste. Om højen havde der været en stolpekreds og i en afstand af 14 meter fra graven en 43 meter lang stolperække. Lars Jørgensen, som har skrevet om dette fund, finder det rimeligt at betragte enkeltgraven, stolpekredsen og stolperækken som ét monument, der sandsynligvis stammer fra perioden 2950-2575 f. Kr., og som tyder på, at man i den periode af stenalderen (enkeltgravskulturen) har opført store gravanlæg i træ.

Tidligere i stenalderen, samtidig med at jættestuerne blev bygget, blev der opført et såkaldt kulthus sydøst for den nuværende Bavnehøj. Huset, der var ca. 4 × 5 meter indvendig, har ikke været anvendt til bolig, men til rituelle formål, måske i forbindelse med begravelser. Nogle århundreder senere er den helt sammenfaldne tomt, der vel har ligget som en lille forhøjning i marken, blevet brugt af enkeltgravsfolket til gravhøj. Herfra stammer en meget smuk »stridsøkse« af mørk norsk skifer. Dette er beskrevet af Hans Langballe i »Foulumhuset - tempel eller bolig«.

Der er også fundet grave fra bronzealderen i mange af de 9 gravhøje, der lå i området indtil opdyrkningen i forrige århundrede. I Ravnhøj blev der fundet ca. 50 urner fra yngre bronzealder, ca. 1000-500 f. Kr., samt grave, der kan stamme fra samme tid som jernalder-landsbyen, dvs. 300-700 e. Kr. Disse sidste har Gitte Høy skrevet om under titlen »Foulum-folkets sidste hvilested«. Fra den periode stammer også en kvindegrav, som lå vest for Hobro-vejen, og som blev udgravet i 1976. I den blev der gjort fund, der viste, at »Kvinden fra Foulum«, som Mette Iversen har skrevet om, havde været en fornem kvinde, idet hun med sig i graven havde fået en perlekæde af glas- og ravperler, en ravkæde, et bæltespænde og 4 sølvsmykker.

Stednavne

Som det fremgår af den foregående omtale af de arkæologiske fund, har der i tiden fra ca. 300 til ca. 700 e. Kr. ligget en landsby med mindst 10 gårde på og i nærheden af de arealer, hvor Forsøgsanlæg Foulums bygninger nu ligger. Og navnet Foulum kan være lige så gammelt eller ældre. Det er nemlig ifølge stednavneforskere sandsynligt, at navne, der ender på -um, stammer fra Folkevandringstiden ca. 100-500 e. Kr. Endelsen -um kommer af gammeldansk hēm, nydansk hjem, og betyder sikkert i de fleste tilfælde »landsby« eller »gård«, men en ældre betydning synes at være »bygd, befolket område«.

Foulum har navn fælles med en landsby med kirke, som ligger nær Farsø i Himmerland, og for begge disse landsbyer gælder, at stavemåden har vekslet gennem tiderne. Men kirkebyens navn har i modsætning til Foulum i Tjele sogn altid været stavet med »o« - aldrig med »ø«. På grundlag af denne og muligvis andre forskelle har stednavneforskere fundet ud af, at forstavelsen i kirkebyens navn betyder »fugl« (gammeldansk foghl), mens den samme forstavelse i det andet tilfælde betyder »fuglevildt« (gammeldansk fyghli). For landsbyen Foulum i Tjele sogn synes navnets betydning således at kunne være »fuglevildtsområde«. Foulum (Føulum, Føvlom) nævnes i skriftlige kilder fra 1400-tallet. Og i dokumenter fra 1566 og 1578 omtales »Foulum by og sogn«. Foulum og Tjele sogne blev som tidligere omtalt sammenlagt i 1656 under betegnelsen Tjele sogn.

Nordvest for Foulum ved Tjele å ligger et gammelt voldsted med spor af voldgrave. Stedet er i Traps Danmark kaldt Gotriks Høj og i en stednavnefortegnelse fra 1922 Gøtrikshøj. Indsamlingen af stednavne i 1921-22 var foranstaltet af Stednavneudvalget og landsomfattende. I Tjele sogn blev dette arbejde udført af lærer S. Jensen. Blandt de mange stednavne i hans fortegnelse kan også nævnes Brokdal, en udløber af Foulumdal nord for Foulum, med Brokdalskilde, et gammelt kildevæld, der fandtes endnu i 1922. Om dette kildevæld fortæller lærer Jensen, at pastor N. Chr. Brock, der var præst i Foulum 1822-30, lod sætte en ramme om kilden og en sti brolægge ud til den.

På grundlag af matrikler og matrikelkort m.v. følger senere en omtale af egnens gårde og deres tilliggender, herunder også lidt om de gamle marknavne. I den forbindelse er lærer Jensens optegnelser også anvendt som en af kilderne.

De første kendte skriftlige kilder, hvor Formyre nævnes, er Erik Grubbes jordebog for Godset Tjele fra 1660 og Matriklen af 1664. Navnet Formyre tydes af stednavneforskere som stedet, der ligger »foran moserne«, idet »myr« er et gammelt dansk og nordisk ord for mose. Formyre ligger nær ved engene langs

Tjele å, og set fra den i 1585 nedlagte landsby Tjele, der lå hvor Tjele Hedegård nu ligger, kan Formyre siges at ligge foran disse enge.

Det yderste område på Formyre mark mod sydøst hedder Trekroner, og det menes opkaldt efter fortet af samme navn ved København.

Landsbyen Velds kaldtes i 1400-tallet for Weltz, og denne stavemåde anvendtes endnu så sent som i Matriklen af 1844. Men fra tiden derimellem foreligger der eksempler på forskellige andre versioner. Den nuværende stavemåde er således anvendt i Pontoppidans Danske Atlas fra 1769. Det antages, at stedet oprindeligt har heddet Wællsio eller Wællsæ af gammeldansk wæll (væld, kildevæld) og sio eller sæ (sø), hvilket har relation til, at 2-3 småbække har deres udspring på Velds mark, og til at der ca. 1 1/2 km nordvest for byen lå en lille sø, Fuglsø, der nu er forsvundet.

Gårdene i Foulum (undtagen præstegården) og Formyre og nogle af gårdene i Velds var gennem århundreder fæstegårde under herregården Tjele. Egnens historie er derfor nært sammenknyttet med Tjeles historie, som i korthed er beskrevet i det følgende.

Men først lidt om begreber som hartkorn, landgilde, hoveri og tiende, som spillede en stor rolle i tidligere tider.

Hartkorn, landgilde, hoveri, tiende

Den årlige afgift en fæstebonde skulle yde til jordejeren kaldtes fra gammel tid landgilde (»gildi« er det oldnordiske ord for betaling eller afgift). Landgilden blev hovedsagelig ydet i korn og andre naturalier, i nogle tilfælde dog helt eller delvis i penge. Foruden at betale landgilde skulle en fæstebonde udføre pligtarbejde, såkaldt hoveri, på herregården.

Den landgilde, der svaredes af en gård, stod naturligvis i forhold til, hvad der kunne produceres på den, og var dermed også et udtryk for dens værdi i handel og vandel. Landgilden svaredes i forskellige naturalier som korn, smør, svin, lam, gæs, høns m.v., og for at få et mere håndterligt udtryk for en gårds værdi fandt man i 1500-tallet på at omregne disse forskellige landgildedele til en enhed, nemlig tønder hartkorn. Hartkorn betyder hårdt korn, og dermed menes rug og byg.

Da regeringen ved svenskekrigens ophør og enevældens indførelse i 1660 havde stærkt behov for flere skattepenge, valgte den jorden som skatteobjekt og hartkorn som vurderingsgrundlag. Der blev derfor i 1662 udarbejdet en matrikel, dvs. en fortegnelse over landejendomme med angivelse af deres hartkorn. Ved beregning af hartkornet blev landgildeydelserne brugt både i denne matrikel og i en revideret udgave i 1664. Ingen af disse matrikler var dog noget retfærdigt skattegrundlag, fordi landgildeydelserne og dermed hartkornsansættelserne varierede fra egn til egn. Men alligevel blev hartkornsskatter pålignet efter Matriklen af 1664, indtil man i 1688 havde fået udarbejdet en matrikel, som var baseret på opmåling og bonitering af agerjorden. Tønde hartkorn vedblev at være værdienheden, og ved boniteringen opdelte man jorderne i klasser efter godhed og satte dem i hartkorn efter en skala, hvor der af den »allerbedste« jord gik 2 tønder land på 1 tønde hartkorn, mens der af den »allerværste« skulle 16 tønder land til at repræsentere den værdi.

Ved udarbejdelsen af Matriklen af 1844 – et arbejde, der strakte sig over ca. 40 år – boniteredes jorden ved anvendelse af en skala, der gik fra 24 til 1/24, hvor 24 betegnede den bedste jord og 1/24 den dårligste hedejord. Endvidere indførte man begrebet boniteret areal, og 1 tønde land boniteret areal var lig med 1 tønde land af jord, der var sat til takst 24. Af jord, som var takseret lavere, medgik der tilsvarende større areal til 1 tønde land boniteret areal: f.eks. af jord sat til takst 12 eller 8 henholdsvis 2 og 3 tønder land og af hedejord til takst 1/24 576 tønder land. Det fastsattes, at 72.000 kvadratalen (5 1/7 tønde land) boniteret areal skulle regnes lig 1 tønde hartkorn, idet man derved efter udførte

beregninger skulle få samme antal tønder hartkorn på landsbasis som efter 1688-matriklen. Det kom nu ikke helt til at passe, idet man fik 8.000 tønder hartkorn mere end i 1688. 1 tønde hartkorn opdeltes i 8 skæpper a 4 fjerdingkar a 3 album.

I 1903 erstattedes hartkornet med ejendomsskyldvurderinger som grundlag for statsskatternes påligning, og fra 1925 blev dette tilfældet også for kommuneskattens vedkommende.

Tiende var en skat, der blev indført omkring år 1100 til finansiering af kirkebyggeri og -vedligeholdelse samt aflønning af præster. Den svaredes af korn og kvæg, og korntienden »opkrævedes« helt til omkring år 1800 på den måde, at hvert tiende neg blev udtaget, når kornet var høstet og stod i hobe på marken.

Tienden blev delt ligeligt mellem præsten, kirken og biskoppen. Ved reformationen i 1536 overtog kronen bispegodset samt den trediedel af tienden, som de katolske biskopper havde fået indtil da. Bispetienden blev derved til kongetiende.

I 1810 blev tienden fastsat til en bestemt årlig ydelse i korn og samtidigt bestemtes, at den kunne erlægges som en pengeafgift, hvis størrelse rettede sig efter kornpriserne. Og i 1903 afskaffedes tienden, idet tvungen tiendeafløsning da blev gennemført ved lov. Afløsningssummen fastsattes til 25 gange tiendeydelsen i tiåret 1892–1901.

Hovedgården Tjele

Tjele er en gammel herregård, som i den ældste tid bestod af en lille hovedgård og en landsby af samme navn. Landsbyen Tjele bestod af 12 små gårde, såkaldte gårdsæder, hvis beboere havde jord fra herregården og udførte arbejdet med dyrkning af dennes marker.

Man kender navnene på i alt fald nogle af herremændene på Tjele fra slutningen af 1300-tallet og frem til 1568: Jep Eskildsen, hans søn Eskild Jepsen, som i sit våben førte en hvid vædder med forgyldte horn, Mogens Jensen Løvenbalk og efter ham hans søn Laurids Mogensen Løvenbalk. Denne efterfulgtes også af en søn, Mogens Lauridsen Løvenbalk, hvis vistnok »papirløse« hustru var Genete Jacobsdatter Cragengelt fra Skotland. Det er hende H. F. Ewald har skrevet om i sin historiske roman: Den skotske kvinde på Tjele. En søster til Mogens Løvenbalk, Maren, og hendes mand Erik Skram var de næste ejere af Tjele.

Ved Erik Skrams død i 1568 blev Tjele overtaget af sønnen Jørgen Skram, og fra den tid og gennem ca. 300 år kom Tjele og dens skiftende besiddere til at spille en afgørende rolle for bønderne i Foulum, Formyre og andre af omegnens landsbyer. Jørgen Skram søgte nemlig straks fra starten at skaffe mere arbejdskraft. Det gjorde han ved at mageskifte sine fjerntliggende bøndergårde med nogle, der lå nærmere Tjele, så deres fæstere kunne forrette hoveri på hovedgården. Formålet var at muliggøre arealudvidelse og forbedret drift af hovedgården med henblik på at forøge udbyttet af denne. Jørgen Skram havde allerede inden faderens død taget skridt til at skaffe sig bøndergods, som lå i nærheden af Tjele. Det fremgår af et brev, som kongen på juledag 1566 sendte til Jørgen Rosenkrantz på Kalø og flere andre kongelige embedsmænd. Kongen oplyser i brevet, at Jørgen Skram til Tjele har »begæret Kronens Gods« i bl.a. Foulum til mageskifte for gårde og bol forskellige steder i landet. Og de pågældende embedsmænd får i brevet besked om, at de med det allerførste skal besigtige mageskiftegodset. Ved den handel, som derefter kom i stand i 1568, fik kronen 11 gårde, 18 bol og 2 huse af Jørgen Skram, som til gengæld i omegnen af Tjele fik 14 gårde og 4 huse samt »herligheden« (indtægten) af 3 gårde og 2 bol tilhørende kirker. Af de 14 gårde lå de 6 i Foulum, og de 3 af Foulum-gårdene havde indtil da ligget under Hald slot, 2 under Asmild kloster og 1 under Sct. Hans kloster i Viborg.

Jørgen Skram nedlagde i 1585 landsbyen Tjele og lagde dens jorder ind under hovedgården. Samme år byggede han Tjeles nuværende hovedbygning. Tjele kirkes ombygning og udvidelse i 1573 var også hans værk.

Jørgen Skram døde i 1592 uden at efterlade sig livsarvinger, idet børnene i ægteskabet med Hilleborg Daa var døde som små. Ved hans død overgik godset derfor til hans søster Anne Skram. Hun og efter hende andre slægtninge ejede det nu til 1635. Da blev det solgt til Erik Grubbe, som derefter havde det i 57 år, nemlig indtil han i 1692 afgik ved døden i en alder af 87 år. I sit ægteskab med Maren Juul (død 1647) havde Erik Grubbe to døtre, af hvilke den yngste, Marie Grubbe (1643-1718), er gået over i historien på grund af hendes usædvanlige livsløb og skæbne, som mere eller mindre frit er behandlet af digtere som Holberg i hans Epistel 89, af Blicher i »En Landsbydegns Dagbog«, af H. C. Andersen i »Hønse-Grethes Familie« og af J. P. Jacobsen i romanen »Marie Grubbe«. Hun var stormandsdatteren, som efter to mislykkede ægteskaber med fornemme mænd giftede sig med en mand af simpel stand og døde i stor fattigdom.

Erik Grubbe udvidede Tjele gods meget, bl.a. med Vingegård, som han erhvervede i 1658 ved mageskifte med kronen. Det var også i hans tid, i 1656, at Foulum og Tjele sogne blev sammenlagt og Foulum kirke nedrevet.

Det fremgår af en jordebog fra 1660, at Tjele gods da omfattede 5 hovedgårde, nemlig Tjele, Bigum, Vinge, Trinderup og Nørbæk, samt 2 møller, 16 gårdsæder, 97 gårde og 40 huse, i alt 863 tønder hartkorn. Men det fremgår også, at de foregående 3 års krige ikke var gået sporløst hen over egnen, som først var blevet hærget og udplyndret af fjendtlige svenske tropper og derefter af vore egne allierede, bl.a. polakker. Det hedder nemlig i jordebogen, at Trinderup hovedgård »er afbrændt og ganske øde«, og af de 97 bøndergårde var 35 øde eller forarmede, deriblandt 5 i Foulum og Formyre.

Efter Erik Grubbes død i 1692 var det hans ældste datter, Anna Marie Grubbe, og hendes mand, Jørgen Arenfeldt, der overtog Tjele. Men i 1698 blev godset solgt til ritmester Gert Didrik Levetzau, der sad på det til sin død juleaften 1737. Der fortælles mangt og meget om Levetzau og hans vilde levned, og det meste af det har den mangeårige forvalter på Tjele, nu afdøde Gunnar Hansen, vist fået med i sin livfulde bog om Tjele og dens historie. Levetzau er gravsat i Tjele kirke i en pragtfuld sarkofag, og der er som mindesmærke opsat et epitafium. Ritmesteren havde før sin død selv bestemt udformningen af såvel sarkofag som epitafium. Når han valgte kvindefigurer (havfruer) til at bære sarkofagen, var det, efter hvad der fortælles, til erindring om, at kvinderne aldrig havde kunnet modstå ham, mens han levede. Men selv om han satte pris på kvindeligt selskab, så forblev han dog ugift og efterlod sig ingen arvinger.

Efter Levetzaus død i 1737 blev Tjele og Vingegård med tiender og gods derfor sat på auktion og købt af Christian Ditlev Lüttichau. Han fik i 1759 godset oprettet til et stamhus, og han og hans efterfølgere indtil 1930 var derefter stamhusbesiddere, som ikke havde ret til at sælge godset eller nogen del af det. Det skulle gå udelt i arv efter en vis arvefølge, som blev fastsat i et stamhusbrev. Et stamhus var en form for fideikommis, som efter Danske Lov af 1683 kunne op-

rettes af enhver priviligeret, der havde en herregård på mindst 400 tønder hartkorn. Da Tjele blev stamhus var den på 629 tønder hartkorn fordelt således: Tjele Hovedgård 80, Vingegård 13, tiender 45 og bøndergods 491. I 1930 overgik Tjele til fri ejendom.

Den fjerde Lüttichau på Tjele, Hans Helmuth Lüttichau (1804–1857), fik i 1851 kongelig bevilling til at sælge det under stamhuset hørende bøndergods til fæsterne. Afhændelsen af fæstegårde blev dog ikke afsluttet i hans levetid, men fortsattes af sønnen Christian Ditlev Lüttichau (1832-1915), der efter sin fars død i 1857 bestyrede stamhuset for sin mor, Idalia Dirckinck-Holmfeld, indtil han i 1862 som 30-årig selv overtog det. Christian Ditlev Lüttichau var finansminister i regeringen Reedtz-Thott 1894-1897 og havde i årenes løb mange andre offentlige hverv. Han afstod i 1911 stamhuset til sin søn Hans Helmuth Lüttichau (1868-1921). Den næste besidder var Christian Ditlev Lüttichau (1895–1963), og det var i hans tid, i 1930, at Tjele overgik til fri ejendom.

Godset ejedes derefter fra 1963 af Hans Helmuth Lüttichau (f. 1925), som i 1978 solgte det til sin søn, den nuværende ejer, der ligesom faderen hedder Hans Helmuth Lüttichau, og som er den niende i rækken af Lüttichau'er på Tjele.

Foulum og Formyre indtil 1770'erne

Den ældste kendte skriftlige kilde, hvor Foulum nævnes, er et skøde i 1440 fra fru Else Svendsdatter til Sct. Hans kloster i Viborg på en gård i Foulum. Og fra 1499 foreligger der nogle dokumenter om en mark mellem Foulum og Viskum, som der åbenbart har været strid om, men som »sandemænd svor ind til Foulum«, fordi den pågældende mark »fra Arilds tid« havde været brugt af de Foulum bymænd.

Ved et omfattende mageskifte med kronen i 1568 erhvervede Jørgen Skram til Tjele bl.a. 6 gårde i Foulum. Ifølge Kronens Skøder havde 3 af gårdene indtil da ligget under Hald slot, 2 under Asmild kloster og 1 under Sct. Hans kloster i Viborg. Foruden disse 6 gårde må der på den tid have været yderligere 2 gårde i Foulum, og de tilhørte kapitlet, dvs. præsteskabet i Viborg. Den ene af disse gårde mageskiftede Jørgen Skram sig til i 1578, så han nu havde 7 af byens gårde, og den anden afgav kapitlet i 1583 efter kongelig befaling til præstegård, fordi præsten, hr. Niels Erichsen, havde klaget til kongen over, at han ingen præstegård havde. Jørgen Skram fik samtidig i sin egenskab af lensmand over Dronningborg len kongelig ordre til at »udlægge Kapitlet Fyldest derfor paa et belejligt Sted«, hvilket formentlig betyder, at han skulle finde en anden gård til kapitlet. Foulum præstegård har siden da været bolig for de skiftende præster i Tjele-Nørre Vinge pastorat.

Det fremgår af den tidligere nævnte jordebog fra Erik Grubbes tid, at Tjele også i 1660 havde 7 helgårde i Foulum, og af disse var i hvert fald én opdelt i halvgårde. I Formyre havde Tjele 4 helgårde i 1660, og af disse var en opdelt i halvgårde. Det var hele byen Formyre, der tilhørte Tjele. Formentlig som følge af troppernes hærgen under krigen med Sverige var 3 gårde i Foulum og 2 i Formyre »øde og ganske forarmede« i 1660.

Den næste kilde er Matriklen af 1688, og ifølge den bestod Foulum by da af 9 gårde samt 2 huse med hver en lille jordlod. Erik Grubbe ejede stadigvæk 7 af gårdene, nemlig matr. nr. 1, 3, 4, 5, 6, 7 og 8. Gården matr. nr. 2, der ejedes af Herluf Trolle, stod i hartkorn for 7 tdr. 2 skp. 2 fdk. 1 alb. (7,32 tønder) og var byens største gård. Præstegården, der tilhørte præsteembedet, havde nr. 9 i Matriklen af 1688. De to huse ejedes af en mand fra Randers ved navn Laurits Bay.

Der findes også en udskrift af Matriklen 1688 fra ca. 1743. Den er forsynet med visse tilføjelser og ændringer, bl.a. med hensyn til ejernes navne, idet major Lüttichau nu ejede de 7 gårde i Foulum, som hørte under Tjele, og kaptajn Trolle ejede gården matr. nr. 2. Beboernes (fæsternes) navne er ikke anført i

denne udgave af matriklen, men for Tjele-gårdenes vedkommende står disse navne i godsets jordebøger fra 1740 og 1743. I disse jordebøger er matrikelnumrene ikke med, og fæsternes navne står i en anden rækkefølge end i Matriklen 1688. Men på grundlag af forskelle i hartkorn kan gårdene alligevel nummereres med matrikelnumrene fra 1688.

Navnene på gårdmænd, husmænd og præst i Foulum i 1688 fremgår af følgende oversigt, som også indeholder navnene på Tjeles gårdfæstere i byen i 1743. Disse navne er anført i samme rækkefølge som i jordebogen fra 1743. Matrikelnummer og hartkorn for de enkelte gårde er taget med, men hartkornet, som i matriklen er angivet i tønder, skæpper, fjerdingkar og album, er her omregnet til tønder med decimaler.

Beboere i Foulum i 1688 og 1743

Matr. nr.	Hart-korn	1688	1743
3	5,98	Jens Christensen	Jens Christensen Østergaard
1	5,49	Anders Vognsen	Niels Larsen
4	4,23	Mikkel Christensen	Peder Andersen
7	4,47	Jens Jensen	Christen Laursen
5	3,83	Anders Christensen	Jens Jensen
6	4,39	Christen Andersen	Jens Christensen
8	5,98	Mikkel Christensen	Ole Sørensen
2	7,32	Tomas Jensen	
9	5,61	Hans Jensen Paludan, sognepræst	
Hus	0,23	Niels Jensen	
Hus	0,09	Christen Jacobsen Hyrde	

Foulum bys samlede hartkorn efter Matriklen 1688 var 47,62 tønder, og dens dyrkede areal udgjorde 375 tønder land (206 ha).

Gården matr. nr. 2 og præstegården, matr. nr. 9, hørte ikke under Tjele og er derfor ikke med i godsets jordebog fra 1743. Derimod havde Tjele i 1743 to huse i Foulum, og det ene af dem var »et hus, som uden afgift til degnebolig er henlagt«. Historien bag den afgiftsfri degnebolig er den, at godsejer Levetzau til Tjele inden sin død i 1737 havde bestilt sin sarkofag og sit epitafium til opstilling i Tjele kirke og bestemt deres udformning samt ordnet det således, at degnen i Foulum skulle renholde dem og til gengæld bo afgiftsfrit i den degnebolig, som Levetzau havde oprettet i 1726.

Det var en mand ved navn Nathan Johansen (død 1761, 72 år gl.), der i 1743 var degn i Foulum. Han havde i 1724 overtaget embedet efter sin far, Johan Nathansen, og efterfulgtes selv af Otto Nathansen, som formentlig var hans søn. Den sidstnævnte blev på grund af drikfældighed afsat fra kirketjenesten og

måtte nøjes med skolehold. Hans kone, Anna Birgitte Sørensdatter, forlod ham omkring 1770 sammen med parrets 10-årige søn Niels (f. 1761). Denne Niels kaldte sig Niels Heidenreich – muligvis et gammelt slægtsnavn i moderens familie – og blev »Danmarks mest berømte tyv«. Det var nemlig ham som i 1802 stjal guldhornene fra Kunstkammeret i København.

Den næste jordebog i Tjeles godsarkiv, hvor Foulum er med, og hvor fæsternes navne er anført, er fra 1778. I løbet af de 35 år fra 1743 er muligheden for at følge de enkelte gårde tilbage til 1688 gået tabt. Der var nemlig i mellemtiden foretaget en omfordeling af byens jorder, således at gårdene var ens i hartkorn. Dog med undtagelse af gården matr. nr. 2, som i 1778 også hørte under Tjele, men hvis hartkorn var uforandret fra 1688, nemlig 7,32 tønder. De øvrige 7 gårde stod hver for 4 tdr 7 skp 2 fdk 11/14 alb – eller omregnet 4,95 tønder hartkorn. Ved den stedfundne udligning af arealet havde de fleste af gårdene fået 2 eller 3 matrikelnumre.

Som det ses af det anførte uddrag af jordebogen, går det samme nummer igen flere steder. Man havde ikke vort nuværende system med at sætte et bogstav bag tallet, når en parcel blev udstykket. Så disse numre kan ikke bruges til identifikation af ejendomme. Men beboernes navne og den omstændighed, at der efter 1778 er flere kilder til rådighed, gør det alligevel muligt at følge de enkelte gårde fra 1778 og op til nutiden.

Uddrag af jordebog 1778 – Foulum

Matr. nr.	Navn
1	Jens Østergaard
2	Laurs Hvam
1,3	Niels Vestergaard
3,4	Jens Bossen
4,5,6	Christen Laursen
6,7	Niels Jensen
8	Hans Nedergaard
7,8	Peder Jacobsen

Som tidligere omtalt blev Stamhuset Tjele oprettet i 1759. Og stamhusbrevet fra det år indeholder bl.a. en jordebogsekstrakt, af hvilken det fremgår, at der da i Foulum var 8 gårdmænd og 3 husmænd, som var fæstere under Tjele. I 1743 var der kun 7 gårdmænd, og det må betyde, at gården matr. nr. 2 er erhvervet i tidsrummet 1743–1759. Og da denne gård ikke var omfattet af arealudligningen, har denne formentlig fundet sted inden nr. 2 kom under Tjele. Matr. nr. 2 i Matriklen 1688 må være »Ravnhøjgård«, som fik nr. 5 i Matriklen 1844.

Landsbyen Formyre er med i Tjeles jordebog fra 1660, og da omfattede den 3 helgårde og 2 halvgårde. Matriklen 1688 har dog kun numrene 1 til 4 i Formyre, og ved 3 af gårdene er der anført 2 beboernavne. Af jordebogen 1743 fremgår det dog tydeligt, at matr. nr. 1 var delt.

Beboere i Formyre i 1688 og 1743

Matr. nr.	Hart-korn	1688	Hart-korn	1743
1	4,46	Niels Christensen og	2,23	Anders Smed
		Christen Andersen	2,23	Niels Ladefoged
2	4,39	Erik Andersen og		Villads Pedersen
		Jens Christensen		
3	4,32	Anders Christensen og		Ole Jensen
		Christen Lassen		
4	4,32	Oluf Bertelsen		Jens Olesen
	0,06	Fællesjord		Fællesjord
Hus				Hans Pedersen
Hus				Christopher Eriksen

Formyre bys samlede hartkorn efter Matriklen 1688 var 17,55 tønder, og dens dyrkede areal udgjorde 132 tønder land (72,6 ha).

Der foreligger en jordebog fra 1773, og Formyre er med i den såvel som i den fra 1778. Ligesom i Foulum var der sket en arealudligning, så gårdene var lige store i hartkorn: de 3 helgårde var hver på 4,39 tønder hartkorn, og de 2 halvgårde hver på 2,19 tønder. I tiden mellem 1773 og 1778 blev de 2 halvgårde i øvrigt lagt sammen.

Uddrag af jordebøger 1773 og 1778 – Formyre

Matr. nr.	1773	Matr. nr.	1778
1	Anders Brun	1	Anders Brun
1	Jørgen Smed		
1,2	Villads Pedersen	1,2	Niels Møller
1,3	Rasmus Hansen	1,3	Rasmus Hansen
3,4	Søren Christensen	3,4	Søren Christensen

Foruden gårdene var der 2 huse, hvoraf det ene både i 1773 og 1778 var beboet af Hans Pedersen Skrædder, der forrettede ugedage som skrædder på Tjele. Det andet hus stod tomt i 1773 og var i 1778 beboet af Thomas Bødker.

For Formyre-gårdenes vedkommende kan det med ret stor sikkerhed siges, hvilke gårde der havde nr. 1,2,3 og 4 i Matriklen 1688.

Gårde i Formyre i 1688 og 1844

Matr. nr. 1688	Matr. nr. 1844	
1	4	Formyregård
2	5	Dalsgård – udstykket i 1830'erne
3	2	Vognsens gård
4	3	Askhøjgård

Derimod kan en fortegnelse over beboerne ikke blive fuldstændig, fordi der mangler jordebøger for 30 år.

Udligningen af arealer, så gårdene i en by blev ens i hartkorn, var formentlig den første Lüttichaus værk. Men noget sådant fandt sted mange steder, og det der opnåedes var, at gårdene så skulle svare lige meget i landgilde og i skatter, hvis indbetaling til staten godsejeren var ansvarlig for. Der var altså tale om en regnskabsmæssig forenkling. Som eksempel på det kan anføres landgildeydelserne i 1743 af de 7 gårde i Foulum, som da hørte under Tjele, og til sammenligning ydelserne af de samme gårde i 1778. Landgilden svaredes i begge tilfælde i penge (rigsdaler, mark, skilling), rug (tønder, skæpper) og høns.

Landgildeydelser 1743 af 7 Foulum-gårde

	Penge			Rug		Høns
	rd	mk	sk	tdr	skp	stk
Jens Christensen Østergaard	3	5	15	2	–	2
Niels Larsen	3	4	–	2	4	2
Peder Andersen	2	5	15	1	7	2
Christen Laursen	2	5	15	1	7	2
Jens Jensen	2	3	6	1	2	2
Jens Christensen	2	5	9	1	7	2
Ole Sørensen	3	5	15	2	–	2

I 1778 svaredes der i landgilde af hver af disse 7 gårde: 3 rigsdaler, 1 mark og 13 skilling, 1 tønde og 7 skæpper rug samt 2 høns.

Laurs Hvam var i 1778 fæster i gården matr. nr. 2, som var kommet til Tjele siden 1743, og han svarede hele landgilden i penge: 13 rigsdaler og 2 mark. Og mens de andre 7 gårdfæstere skulle forrette fuldt hoveri, var han fri for det bortset fra, at han skulle foretage nogle rejser (kørsel).

Langt de fleste af 1700-tallets bønder var fæstebønder, som havde meget dårlige kår. De levede under stavnsbånd, vilkårligt hoveri, tyngende landgildeydelser og skatter samt godsejerens og hans ridefogeds revselsesret. Og når en fæstebonde døde, var det ridefogden, der på godsejerens vegne var skiftefor-

valter. Om dette sidste forhold hedder det i Politikens Danmarkshistorie: »Det var ikke svært for denne (ridefogden) at fastslå, at gården ikke var holdt ordentlig ved lige, så at boet måtte erstatte reparationsomkostningerne. Til gengæld vurderede man indbo og andet, som repræsenterede bondens egen opsparing, yderst lavt. Ofte magedes det således, at der intet blev til arvingerne«. Følgende eksempler viser, at det også på Tjele gods foregik på den måde.

Ved skifte i 1739 efter Niels Christensen, der havde gården matr. nr. 1 i Formyre (»Formyregård«) i fæste, blev boets værdi opgjort til 87 rigsdaler og dets gæld til 205 rigsdaler.

Gårdmand Anders Christensen, der ifølge Matriklen 1688 var fæster i gården nr. 5 i Foulum, døde sidst på året i 1739, og den 7/1 1740 foretog ridefoged Peder Dinesen skifte i boet. Boets værdier, kaldet »indgæld« blev opgjort til 71 rigsdaler og »udgælden« til 213 rigsdaler. »Udgælden« omfattede »brøstfældighed og besværing«, restancer for landgilde og kongelige skatter samt »anden bortskyldig gæld«. Enken hed Anne Christensdatter, og der var ingen børn.

Ved skifte i 1753 efter gårdmand Ole Sørensen Nedergaard i Foulum var ridefoged Mads Nørager skifteforvalter, og med sig som vurderingsmænd havde han gårdmændene Christen Østergaard og Jens Jensen, begge af Foulum. Boets værdi blev opgjort til 70 rigsdaler, men herfra gik værdien af heste og redskaber, som skulle følge med gården: 5 heste, 1 vogn, 1 plov og 2 harver. Hestene skulle være »døgtige plougbester«, og 5 sådanne heste sattes til en mere end dobbelt så høj værdi, som de 7 heste, der faktisk fandtes på gården. Dertil kom, at det ene af gårdens 3 huse var så »brøstfældig«, at det skulle nedrives og genopbygges, og det ville efter den foretagne beregning koste 51 rigsdaler til materialer og arbejdsløn. Andre poster var, at der skyldtes for noget korn, som var lånt på Tjele, samt skifteomkostninger. Alt i alt beløb dødsboets »gæld og besværing« sig til 122 rigsdaler og oversteg altså dets værdier med 52 rigsdaler. Så der var kun gæld at arve for enken Karen Justdatter og hendes 3 børn: Søren, 15 år, Sidsel, 9 år, og Just, 21 uger. Enken ønskede imidlertid at blive ved sin mands fæste »og lovede at holde gaarden ved lige og hævd efter fæstebrevet«.

Gårdmand Christen Jensen af Østergaard i Foulum døde i 1771 i en alder af 55 år. Han efterlod sig enken, Ane Mikkelsdatter, og to sønner: Jens Christensen Østergaard, der var myndig, og den 14-årige Christen Christensen. Skiftet efter Christen Østergaard blev først foretaget, da enken i 1775 giftede sig med Jørgen Nielsen Smed, Formyre. Ridefoged M. Lottrup var skifteforvalter, og han havde to Foulum-gårdmænd med som vurderingsmænd: Laurs Christensen Hvam og Niels Christensen Smed. Uden at gælden ses at være opgjort konstateres det i skiftebrevet, at boets værdi, som var opgjort til 75 rigsdaler, »ej nær kan blive tilstrækkelig til Herskabets Pretentioner og den ved Gaarden udfordrede Besætning af Bæster, Vogne og Ploug-redskaber, endsige den Besværing, som i andre Maader paa boet kunde hæfte...«. Sønnen Jens Christensen Østergaard

overtog fæstet af gården efter sine forældre og de forpligtelser, som dermed fulgte. Og på hans forslag blev der trods boets underskud tillagt hans bror en arv på 10 rigsdaler, nemlig klæder efter faderen til en værdi af godt 5 rigsdaler og knap 5 rigsdaler i kontanter.

Med deres detaillerede opremsning af indbogenstande, redskaber, besætning, m.v. er skifterne gode kilder til oplysninger om datidens forhold. Her skal nævnes besætningsstørrelsen på 3 af de omtalte gårde:

Matr. nr. 5: 7 heste, 5 køer, 6 stude, 3 kalve, 20 får og lam, 2 gæs og 1 gase, 6 høns og 1 hane.

»Nedergård«: 7 heste, 4 køer, 2 stude, 4 kalve, 14 får, 2 grise og 3 gæs.

»Østergaard«: 5 heste, 2 køer, 4 stude, 2 kalve, 16 får, 10 lam og 4 svin.

Landboreformer

Som et resultat af arbejdet i den i 1786 nedsatte Store Landbokommission kom der allerede i 1787 en kongelig forordning (lov) om retsforholdet mellem godsejere og fæstere. Det blev ved denne forordning bl.a. bestemt, at der ved fæsterskifte som følge af en fæstebondes død eller af anden årsag skulle foretages en vurdering af gårdens bygninger, besætning og inventar. Denne vurdering skulle foretages af uvildige og uafhængige mænd, så det ikke ensidigt, som når ridefogden var skifteforvalter, var godsejerens interesser, der blev varetaget. I 1788 kom den vigtige forordning om stavnsbåndets ophævelse, og i de følgende år udsendtes der flere forordninger, som tog sigte på hoveriets begrænsning eller afløsning. Legemlig afstraffelse af fæstebonden og hans hustru under hovarbejdet blev forbudt, hvorimod der i så henseende stadigvæk var frit slag over for tjenestefolk og husmænd.

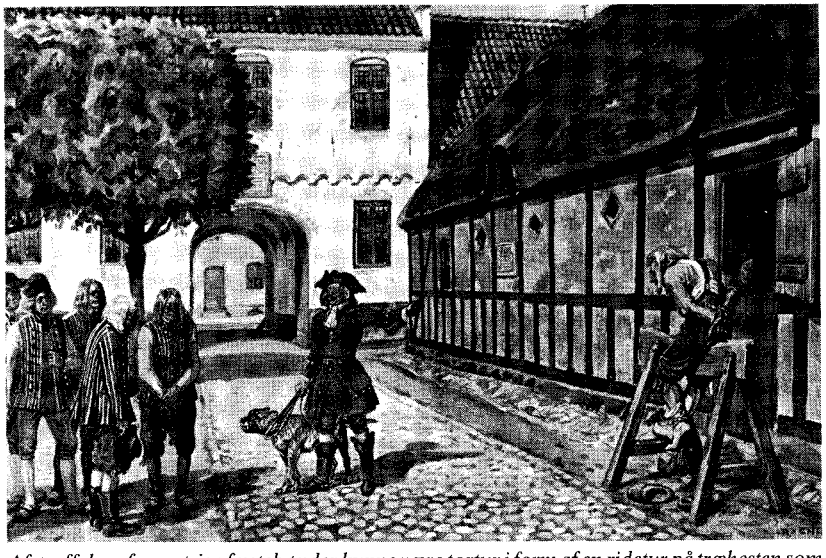

Afstraffelse af opsætsige fæstebønder kunne være tortur i form af en ridetur på træhesten som på dette billede fra Tjele. Anvendelse af træhesten og andre torturredskaber blev forbudt i 1787. (Efter akvarel af Rasmus Christiansen. Gengivet fra Landbohistoriske billeder, Landbrugets Informationskontor, 1978).

Udskiftning og udflytning, ny matrikulering

Inden gennemførelsen af de foran nævnte og andre forbedringer af bøndernes kår var der i 1781 udsendt en forordning om udskiftning af landsbyernes jorder, så hver gård fik sit tilliggende samlet på et eller nogle få steder i stedet for at have det spredt over hele bymarken i form af mange smalle agre.

Bymarken til en landsby var dengang opdelt i et antal vange. Hvor man havde græsmarksbrug, og det var det almindelige i Jylland, var der gerne 10–15 vange, som skiftevis dyrkedes med korn og henlå i græs i nogle år. Hver vang var igen opdelt i agerskifter, også kaldet åse eller fald. Deres antal bestemtes af vekslingerne i jordbonitet, idet man tilstræbte, at jordboniteten var ensartet inden for et agerskifte. I hvert agerskifte havde hver af landsbyens gårde så mindst én ager. Systemet indebar, at god og dårlig jord blev ligeligt fordelt mellem gårdene, men det havde den ulempe, at et bestemt arbejde måtte udføres samtidigt af alle byens bønder, fordi deres agre lå spredt mellem hinanden. Bestemmelse om, hvornår pløjning, såning, høstning, osv. skulle påbegyndes, blev taget af bymændene i fællesskab på bystævnet. Enge og overdrev udnyttedes som fælles græsgange for landsbyens kreaturer, får og heste.

Udskiftning af en landsby skulle omfatte både agerjord, enge, overdrev og heder. I henhold til forordningen måtte længden af en gårds hovedlod ikke gerne være mere end 3–4 gange bredden, og hvor dette ikke kunne opnås uden udflytning, burde en sådan finde sted. Udflytterne kunne få 50–100 rigsdaler i bygningshjælp. Men bønderne var gennemgående ikke meget for at komme væk fra landsbyen, og mange steder gik det derfor sådan, at ingen eller for få gårde blev flyttet ud. Og som følge heraf blev jordfordelingen dårlig disse steder.

Fællesskabet var en hæmsko for personligt initiativ, forbedrede dyrkningsmetoder og øget produktion. Regeringen søgte naturligt nok ud fra en samfundsmæssig interesse at fremme udskiftningen og fællesskabets ophævelse for derved at opnå stigende produktion i landbruget. Men selv efter at 1781-forordningen var kommet, gik det ret trægt med gennemførelsen af denne foranstaltning, fordi lodsejerne selv skulle afholde alle omkostningerne derved. Der kom mere fart i dette arbejde efter 1792, da der blev givet adgang til at pålægge fæsterne en del af disse omkostninger.

Det kgl. danske Landhusholdningsselskab, som blev oprettet i 1769, støttede også arbejdet for fællesskabets ophævelse ved at uddele præmier for fremragende indsatser på området. Selskabet præmierede mange andre tiltag til landbrugets gavn og fremme, hvilket udførligt er beskrevet af Ole Degn. I årene

1769–1789 var der 6 præmietagere i Tjele sogn, deriblandt 2 fra Foulum: Laurs Hvam, Ravnhøjgård, og Peder Jacobsen, Mosegård, der fik præmie for henholdsvis opsætning af stengærder og anvendelse af stude som trækdyr.

En landsbys udskiftning omfattede opmåling og taksation, udarbejdelse af et kort og deling af jorden. Ved delingen tilstræbtes, at hver gård fik samme hartkorn som før udskiftningen. I forbindelse med delingen måtte der også tages stilling til, om nogle gårde eller huse skulle udflyttes og i så fald hvilke. Når delingen var tilendebragt kunne kortet tegnes færdigt.

Mange steder blev kopier af udskiftningskortene brugt som matrikelkort til Matriklen af 1844. Denne matrikel var under udarbejdelse i ca. 40 år, idet arbejdet påbegyndtes i 1805.

I Foulum og Velds fandt udskiftning sted i 1791 og i Formyre i 1799. For alle 3 byer (ejerlav) gælder, at udskiftningskortene efter prøvning blev godkendt som matrikelkort, og matrikelnumre i den nye matrikel, takster, m.v. påført i 1818.

Disse de ældste matrikelkort over de 3 byer er sammenføjet til et kort og beskåret med henblik på at vise Forsøgsanlæg Foulums nuværende område. Dette område er markeret på kortet, der findes som *kortbilag I* til denne beretning. Det er i målestokforholdet ca. 1:11000. De originale matrikelkort foreligger i 1:4000, og deres påskrifter, som er gået tabt ved sammenføjningen, er følgende:

Original Kort over Foulum Byes Jorder
beliggende i Wiborg Amt, Sønderlyng Herred, Thiele Sogn.
Opmaalt i Aaret 1790 af E. Wesenberg, Kongel. Landmaaler
Inddelt i Aaret 1791 af F. Wesenberg, Kongel. Landinspecteur
Copieret i Aaret 1810 af H. J. Krebs, Pr.Lieut. af Veicorpset
Kortets prøvning er udført og beskrevet af Thyregod og godkendt af Preuert.
Matrikelnumre og takster m.v. er paaskrevet i sept. 1818 af Buchhave.

Original Kort over Formyre Byes Jorder
beliggende udi Wiborg Amt, Sønderlyng Herred, Thiele Sogn
Opmaalt 1799 af Jacob Høgh, Landmaaler
Inddelt samme Aar efter Planen af 26.August 1799 af Wesenberg, Stiftslandinspecteur, Tegnet af Munk
Kortets prøvning er udført og beskrevet af Thyregod og godkendt af Preuert.
Matrikelnumre og takster m.v. er påskrevet i sept. 1818 af Buchhave.

Original Kort over Veltz Byes Jorder
beliggende udi Wiborg Amt, Sønderlyng Herred, Ørum Sogn
Opmaalt Aar 1791 af Søndergaard, kongel. Landmaaler
Copieret i 1810 af C. A. Müller

Kortets prøvning er udført og beskrevet af Thyregod og godkendt af Preuert. Matrikelnumre og takster m.v. er påskrevet i sept. 1818 af Buchhave.

Opmålingen af Foulum bys jorder fandt sted i 1790, og under ledelse af landinspektør Frederick Wesenberg foretog 4 mænd taksationen i marts 1791. Ved taksationen blev byens bedste jord ansat til 8 skæpper, og den ringere i forhold dertil til et større antal skæpper.

Det var altså en forholdsmæssig vurdering, hvor f.eks. et tal som 32 (32 skp mod 8 skp) betød, at der af jord med den takst skulle udlægges 4 tønder land for 1 tønde land af byens bedste jord.

Fra taksationen i Foulum kan nævnes, at byens bedste jord, som blev sat til 8, lå i nogle af gårdenes tofter, f.eks. »Præstegårdens søndre toft« og en del af »Niels Foulums søndre toft«. I forhold hertil sattes f.eks. »Det brudte jord ved Kruddal« til 14 og »Tue Mose Klepper, de vestre agre« til 16.

Foruden tofter og agre var der hede, enge, fækær og græsjord. Samme takseringsmetode blev anvendt for alle arealer undtagen for engene, som takseredes efter, hvor mange læs hø de kunne give. Betegnelsen »græsjord«, som bl.a. er anvendt for Dybdal og Foulumdal, betyder sikkert, at disse områder lå i græs hele tiden.

I Dybdal varierede taksterne fra 18 til 52, i Foulumdal fra 14 til 72 og i heden fra 72 til 240. Det vil sige, at der skulle fra 9 til 30 tønder land hede til for at modsvare 1 tønde land af byens bedste jord. Som eksempel fra heden kan nævnes, at »Baunhøj og det søndre af Sønderager« sattes til 192.

Dokumentet fra taksationsforretningen giver rig mulighed for at studere de gamle marknavne, men disse navne fremgår også af det ældste matrikelkort. Endvidere findes en del af de i 1791 anvendte marknavne i Markbogen fra 1683, som var et led i udarbejdelsen af Matriklen af 1688, samt i Stednavnefortegnelsen 1921–22, hvortil optegnelser for Tjele sogns vedkommende blev foretaget af lærer S. Jensen.

På grundlag af disse kilder, hovedsagelig det ældste matrikelkort, anføres i følgende oversigt navnene på nogle af de marker, som ved udskiftningen i 1791 blev tillagt de enkelte gårde og huse i Foulum.

Foulumgård blev ikke udflyttet i forbindelse med udskiftningen. Men det endnu ved statens overtagelse eksisterende stuehus var bygget i 1858, og senest ved den tid må gården således være flyttet ud på marken. I byen lå den med sine bygninger og sin toft ved Hobrovejen over for præstegården. Efter Foulumgårds toft lå præstegårdens toft, og over for denne ved siden af præstegårdshaven var der et område, som ifølge lærer Jensens optegnelser kaldtes Hestehaven: »et inddiget jordstykke langs landevejen«. Præstegården havde sin anden toft sydvest for byen op til dammen. Ved siden af Foulumgård og øst for denne havde to andre gårde deres bygninger og tofte. Det var Mosegård og Neder-

Nogle gamle marknavne i Foulum

Matr. nr. 1844 og gårdnavn		
1	Præstegård	Præstegårdens toft (2 steder), Stibois ager, Brokdals agre, Rimmer ager, Rimmer eng.
2a		Degnens toft
2b		Skolens jord
3	Damgård	Over Knold, Over Vindahl, Vester for Hundehøj, Hundehøjs Klepper.
4	Vestergård	Mose Klepper, Langsig Klepper, Over og Neder Knold agre, Belhøj.
5	Ravnhøjgård	Laus Hvams toft, Lang Klepper, Krudtdams Klepper, del af Øster Lusknold.
6	Østergård	Jens Østergårds toft, Sønderager, Skovager.
7	Nedergård	Peder Nedergaards toft, Stendysager, Stie Bank, Over og Neder Stie Mose ager.
8	Mosegård	Peder Jacobsens toft, Tue Mose, Mose ager.
9	Foulumgård	Niels Foulums toft, Vesselmose ager, Vester og Øster Lusknold agre.
10		Langsig ager, Krudtdam skov (i heden).
13		Væverens toft, mark tilh. væver Nathan Johansens enke.

gård, af hvilke den sidste lå længst mod øst. Disse to gårde blev udflyttet i forbindelse med udskiftningen, og i en indberetning af 24. januar 1794 fra fuldmægtig Halschou, Tjele gods, til amtmand von Gersdorff, Viborg, hedder det herom: »Bonden Peder Jacobsen udflyttet en gård. Fik derfor af den kongelige kasse 80 rigsdaler. Og af husbonden det fornødne egetømmer. Kammerherre Lüttichau har udflyttet den anden gård for Jacob Pedersen, hvorfor underdanigst bliver ansøgt bygningshjælp«. Den førstnævnte gård, som Peder Jacobsen havde i fæste, var Mosegård, og den anden var Nedergård.

Halschou oplyser også, at enhver bonde i Foulum har fået sin agerlod på et sted. Men dertil kan føjes, at de fleste af gårdene desuden havde en hedelod et andet sted og en englod et tredie. Det fremgår videre af indberetningen, at byens 42 tønder hartkorn (præstegården ikke medregnet) blev delt med 41 tønder til de 8 fæstegårde, som hver fik 5 tønder og 1 skæppe, mens to husmænd og degnen delte resten. »Degnen beholdt sin toft og fik desuden 4 1/2 tønde land middeljord«, hedder det. Ravnhøjgård var indtil 1791 større end de andre 7 fæstegårde, men den har altså ved udskiftningen fået sit areal formindsket, så den i hartkorn blev af samme størrelse som dem.

Ved jordboniteringen til Matriklen 1844 blev der brugt et andet taksationssystem end ved udskiftningen. Som følge heraf blev gårdenes hartkorn ændret, og det fremgår af følgende udskrift af matriklen, at gårdene i Foulum ikke var ens i hartkorn efter den nye hartkornsansættelse, som de havde været efter den gamle.

Matriklen 1844 - Foulum

Matr. nr. og gårdnavn		Bruger	Hartkorn tdr-skp-fdk-alb	(tdr)
1	Præstegård	Sognepræst Olsen	5-1-3-1 1/2	(5,23)
2a		Skolelærer Sørensen	0-1-0- 3/4	(0,13)
2b		Samme	0-3-3-2 1/2	(0,49)
3	Damgård	Niels Jensen	4-6-1-1 3/4	(4,80)
4	Vestergård	Niels Christensen Vestergård	4-5-3- 1/2	(4,72)
5	Ravnhøjgård	Jens Christian Nielsen	4-6-1-2	(4,80)
6	Østergård	Chr. Østergaard	4-7-3-2 1/2	(5,00)
7	Nedergård	Peder Jacobsen	3-6-0-2	(3,77)
8	Mosegård	Peder Pedersen	4-2-2-1 3/4	(4,33)
9	Foulumgård	Anders Foulum	5-1-0- 1/2	(5,13)
10		Chr. Larsen	4-2-0-1 3/4	(4,27)
11		Bortlejes	0-0-0- 1/2	(0,01)
12		Niels Sørensen	0-2-3-1	(0,35)
13		Nathan Johansens enke	0-5-1-1	(0.67)
14		Fattigvæsenet	0-0-1- 3/4	(0,04)
15		Uden beboer	0-0-0- 1/2	(0,01)
16		Brugerne af nr. 3,4,6,9,10	0-2-3-1 1/2	(0,36)
		I alt	44-0-3-1 3/4	(44,11)

Præstegården og matr. nr. 11 tilhørte præsteembedet. Til skolelærerembedet hørte 2a og 2b. De øvrige gårde og huse tilhørte Tjele. Uden matrikelnummer og hartkornsansættelse var gaden med vanddam, ler- og sandgrave samt kirkegården. Disse områder var fælles for alle beboerne.

Som tidligere omtalt var hartkornsansættelsen et skattegrundlag, hvis historie som sådant går tilbage til tiden umiddelbart efter enevældens indførelse i 1660. Hovedgårde og præstegårde var såkaldt privilegeret hartkorn, som slap billigere i skat end det uprivilegerede hartkorn, som bøndergårde og husmandsbrug var ansat til. Landbrug, som var sat til 1 tønde hartkorn eller mere kaldtes gårde, og landbrug med under 1 tønde hartkorn var husmandsbrug.

Foulum bys samlede tilliggende er til matriklen beregnet til 1421 tønder land (781 ha), hvoraf heden efter et groft skøn har udgjort ca. halvdelen. Hvilket område, der var hede, ses på det ældste matrikelkort af signaturen og af de lave takster for jordens bonitet: 1/4, 1/8 eller 1/16. Jorden i det område har jo senere vist sig at være god nok, men ved boniteringen i 1818 var den ikke opdyrket. På Geodætisk Instituts kort hedder området endnu Foulum Hede, og vejen over området hedder Foulum Hedevej.

Som matrikelkortet også viser, havde såvel præstegården som de øvrige gårde i Foulum en toft, et stykke agerland, en hedelod og en englod ved Tjele

å. For den udflyttede Mosegårds vedkommende var heden sammenhængende med agermarken. Med undtagelse af Østergård havde gårdene deres agerland vest for landevejen Viborg-Hobro. I den sydlige del af området vest for denne landevej havde Nedergård og Mosegård deres hedelodder. Derefter kom præstegårdens hede, som landevejen gik igennem. Den øvrige del af heden mellem landevejen og Foulum Hedevej hørte til gården matr. nr. 10 og Vestergård. Mellem Foulum Hedevej og Burrehøjvej havde Damgård, Foulumgård og Ravnhøjgård deres hedelodder. Det er der Forsøgsanlæg Foulum nu ligger. Og endelig havde Østergård sin hede øst for og langs med Burrehøjvej.

Langt den største del af byens 1421 tønder land lå til dens 9 gårde, så de må i gennemsnit have været på ca. 150 tønder land (ca. 82 ha).

Forud for udskiftningen af Formyre i 1799 blev der foretaget opmåling og taksation af jorderne efter de samme retningslinier som i Foulum. I Tjeles godsarkiv findes der også fra denne taksation et dokument med navne og takster på de enkelte tofter, agre, heder og enge. Om selve fordelingen af Formyre bys jorder mellem gårdene og husene foreligger der en indberetning til amtmanden i Viborg fra fuldmægtig Halschou, Tjele. Den er dateret 14. januar 1800 og oplyser bl.a., at byens ca. 17,5 tønder hartkorn blev fordelt med 16,5 tønder til byens 4 gårde, som hver fik 4 tønder og 1 skæppe, og ca. 1 tønde til ligelig deling mellem 3 husmænd. Da Formyre by ligger omtrent midt i marken, blev ingen af gårdene udflyttet. Det blev derimod et husmandssted, som beboedes af en mand ved navn Christian. De andre to husmænd er kaldt Jens Kusk og Anders Skrædder, og fæsterne i de fire gårde var Albert Brun, Søren Christensens enke, Hans Rasmussen og Just Jensen. Det oplyses, at de fire gårde fik deres respektive agerlodder på et sted og beliggende i lige linie fra gården til heden, samt at ingen havde over 1200–1300 alen (ca. 800 m) til det yderste af agermarken. Hver gård fik desuden tildelt en hedelod, som grænsede til dens agerlod, og eng på to steder. Det sidste var efter beboernes eget ønske. På grund af oversvømmelser forårsaget af Tjele mølles dæmning var engene usle, men på trods af fordelagtige tilbud fra kammerherre Lüttichau havde det ikke været muligt at få mølleren til at nedlægge møllen.

Husmanden Christian, som flyttede ud, fik sin jord »uden for Albert og Justes lodder«. Denne Christian hed Hvam til efternavn, og hans udflyttede husmandssted fik matr. nr. 7 i Matriklen af 1844. Ved udflytningen eller senere fik ejendommen navnet »Skovvang«.

Fra det ældste matrikelkort anføres i en oversigt nogle af de gamle marknavne i Formyre.

Denne fortegnelse, som ikke gør krav på at være fuldstændig, er sammenholdt med andre kilder: taksationsdokument, Markbogen fra 1683 og Stednavnefortegnelsen fra 1921–22, der for Tjele sogn blev udarbejdet af lærer Jensen.

Nogle gamle marknavne i Formyre

Matr. nr. 1844	
2	Hans Rasmussens toft, Vesterhede, Vestermose agre, Harehoved, Kjellinghøj agre.
3	Dronmose agre.
4	Anders Bruns toft, Eskhøjs agre, Haudals agre, Store Gaasholser, del af Knold agre, Langmose agre, Sønderheden.
5a	Del af Knold agre, Høys agre.
5c	Dal agre.
5e	Brend Knold.

Kællinghøj og Druknemose, som har givet navn til henholdsvis »Kjellinghøj agre« og »Dronmose agre«, er eksempler på navne i stednavnefortegnelsen. Disse lokaliteter ligger i nærheden af hinanden, nordvest til nord for Formyre by.

I Druknemose »siges en mand at være druknet i gamle dage« har lærer Jensen bemærket. Han oplyser også, at gården matr. nr. 3 »for 50 år siden« blev kaldt Askhøj, og på det til hans fortegnelse hørende kort er i Formyre by markeret det sted, hvor Dalsgård lå i gamle dage. Denne gård havde matr. nr. 5, og dens bygninger lå på den parcel, der nu hedder 8a.

Dalsgård blev udstykket, efter at Stamhuset Tjele i 1836 havde fået Rentekammerets tilladelse til oprettelse af 5 nye husmandsbrug på dens jorder. På hovedparcellen 5a syd for Hobrovejen blev der oprettet en ejendom, som dengang blev kaldt et boelssted, selv om den havde over 1 tønde hartkorn og dermed efter en senere tids definition var en gård. De fraskilte husmandslodder lå langs med og ind i Foulumdal.

Som den eneste af gårdene havde matr. nr. 3 (Askhøjgård) al sin jord nord for Hobrovejen. Matr. nr. 4 (Formyregård) havde det meste af sit tilliggende syd for landevejen. Matr. nr. 2 er på kortet opdelt i 2a og 2b, som dog hørte til samme gård.

Følgende udskrift af Matriklen af 1844 i amtstuearkivet er ved hjælp af andre kilder suppleret med navnene på fæsterne/lejerne af de nye husmandsbrug: 5b, 5c, osv. Samtlige gårde og huse i byen hørte under Tjele.

En lergrav, en sandgrav og gaden med vanddam var fælles for byens beboere, og der var ingen hartkornsansættelse for disse områder.

Byens samlede areal er til matriklen beregnet til 498 tønder land (274 ha), hvoraf mindst halvdelen ifølge det ældste matrikelkort har været hede. Som også anført under marknavnefortegnelsen, var der både en Sønderhede og en Vesterhede.

Velds blev opmålt til udskiftning i 1791, og en kopi fra 1810 af udskiftningskortet blev anvendt som det første matrikelkort. Matrikelnumre, jordtakster og beboernes navne er påført kortet i 1818.

Matrikel 1844 – Formyre

Matr. nr.	Bruger	Hartkorn tdr–skp–fdk–alb	(tdr)
1	Chr. Jensen	0–1–0–2 3/4	(0,15)
2	Vogn Hansen	3–4–1–1	(3,54)
3	Søren Pedersen	3–7–0–2	(3,90)
4	Jørgen Smed	4–2–0–2	(4,27)
5a	Rasmus Hansen	1–4–0–2 1/4	(1,52)
5b	Thomas Christensen	0–3–1–1 1/4	(0,42)
5c	Anders Christensen	0–3–0–2	(0,40)
5d	Peder Jensen	0–3–0– 3/4	(0,38)
5e	Anders Arnoldsen	0–3–0–1 1/2	(0,39)
5f	Jens Nedergaard	0–2–3–1 1/2	(0,36)
6	Hans Jensen	0–2–1– 3/4	(0,29)
7	Jens Christiansen	0–2–3– 3/4	(0,35)
8	Jens Sørensen	0–2–1– 1/2	(0,29)
	I alt	16–2–0–1	(16,26)

De parceller under ejerlavet Velds, som Forsøgsanlæg Foulum har fået jord fra, var ved matrikuleringen udmarkslodder under 6 gårde i Velds by, som efterfølgende anføres efter Matriklen 1844. Brugernes navne i 1818 ifølge matrikelkortet er også anført. Navnene tyder på, at søn har fulgt far på de gårde, der har skiftet fæster mellem 1818 og 1844.

Uddrag af Matrikel 1844 – Velds

Matr. nr.	Bruger i 1818	Bruger i 1844	Hartkorn tdr–skp–fdk–alb	(tdr)
1	Anders Jensen	Anders Jensen	3–2–2– 1/2	(3,32)
2	Christen Nielsen	Laurs Christensen	4–0–0–1 1/4	(4,01)
3	Peder Jensen	Jens Pedersen	4–6–2–2 1/4	(4,84)
4	Niels Sørensen	Niels Sørensen	4–7–1–1	(4,92)
5	Nikkel Christensen	Chr. Nikkelsen	5–0–3–2 3/4	(5,12)
6	Niels Pedersen	Niels Pedersen	5–1–2–2 3/4	(5,22)

Anders Jensen ejede selv sin gård. Matr. nr. 2 hørte under Viskum gods, og de andre fire under Stamhuset Tjele.

Foruden de 6 gårde var der Velds mølle, som ejedes af mølleren, samt 6 husmandsbrug, hvoraf 4 hørte til Tjele og 2 var selvejerbrug. Desuden var der nogle mindre fællesarealer, muligvis enge, som ejedes i fællesskab af Tjele, Anders Jensen og en mand ved navn Christen Nielsen. Fælles for alle beboerne var en lergrav og gaden med vanddam, og disse områder var ikke skyldsat. Velds bys samlede hartkorn i 1844 var 31,56 tønder, hvoraf 27,43 tønder lå under de nævnte 6 gårde.

Fæsteforhold og overgang til selveje

I forbindelse med landboreformerne fik mange fæstebønder mulighed for at købe deres gårde, og man regner med, at ca. 60% af landets bønder var selvejere i 1807. Men derefter stagnerede denne udvikling på grund af de usikre økonomiske forhold under og efter krigen med England og under landbrugskrisen i 1820'erne. Endnu i 1835 var der således ca. 25.000 fæstegårde, hvilket var ca. 37% af landets bøndergårde. Denne procentiske andel var i 1850 gået ned til 25%, og i 1885 og 1905 var det kun henholdsvis 7% og 5% af landets bøndergårde, der var fæstegårde. Stamhuset Tjele påbegyndte først salget af sine fæstegårde efter 1850 og havde endnu enkelte tilbage i 1919, da fæstevæsenet blev ophævet ved lov.

Som tidligere omtalt blev der i reformperioden også udstedt forordninger, som tilsigtede begrænsninger i hoveriet. Og i 1850 blev hoveriet så godt som afskaffet ved en lov, der bestemte, at al tilbageværende hoveri skulle afløses med et pengebeløb, såfremt godsejeren eller en trediedel af fæstebønderne krævede det.

Fæstegårdmændene deltog næppe selv i hovarbejdet. Det blev udført af deres karle og piger samt af husmændene. Blicher har i sin beskrivelse fra 1839 af Viborg amt ikke blide ord tilovers for dette »gamle Trældomsvæsen«, som han kalder hoveriet. Han beskriver, hvor dårligt arbejdet i hovmarken bliver udført, til skade for godsejeren, og påviser, at også fæstebonden lider tab, fordi hans heste og folk spilder en hel dag på et arbejde, som kunne udføres på den halve tid. Men det værste både for fæstebonden og for samfundet er dog efter Blichers mening, at det »dovne forføriske Samliv« i hovmarken ofte giver anledning til usædelighed, drikkeri og slagsmål.

En påtegning på et fæstebrev tillader nok den slutning, at Tjeles fæstebønder blev helt fri for hoveri i 1852. Det pågældende fæstebrev er udfærdiget i 1847 for Peder Sørensen på Askhøjgård i Formyre. Påtegningen er fra 1851 og går ud på, at den rest af hoveri, som endnu hvilede på hans gård, er afløst i overensstemmelse med loven af 4/7 1850 med virkning fra 1. maj 1852 med et årligt vederlag på 8 rigsbankdaler. Det fremgår også af dette og andre fæstebreve fra 1840'erne, at der ved kontrakt mellem stamhusbesidderen og bønderne var påbegyndt en afløsning i 1835, og at denne afløsning blev videreført ved en ny kontrakt i 1846. I fæstebrev fra 1848 for Søren Nielsen (Bossen) på Damgård i Foulum hedder det således om hoveriet: »Den om hoveriets ophævelse ved Tjele oprettede kontrakt af 26. juni 1846... holder han sig efterrettelig, såvel med hensyn til den fastsatte betaling som det betingede arbejde«.

Såvel af Damgård, som af Mosegård og Foulumgård, der skiftede fæster i henholdsvis 1842 og 1843, skulle der i årlig landgilde svares: 3 rigsbankdaler og 64 skilling sølv, 1 tønde og 7 skæpper rug, 1 lam og 2 høns.

Det var fæsterens rettighed, at »i sin og Hustrus Livstid nyde, bruge og i Fæste beholde« den pågældende gård, når han opfyldte de i fæstebrevet opstillede vilkår om betaling af skatter og landgilde, ydelse af hoveri, vedligeholdelse af bygninger, jordens gødskning og behandling, m.v. Opfyldte han ikke vilkårene, risikerede han »sit Fæstes Fortabelse eller anden Lovens Straf« – en risiko han også løb, hvis han ikke respekterede fæstebrevets bestemmelse om at vise »sit Herskab eller dets Udsendte Hørighed og Lydighed«.

I forbindelse med fæsterskifte blev der foretaget en synsforretning over bygninger, besætning og inventar. Ved de tre her omtalte fæsterskifter i Foulum udførtes synsforretningerne af sognefogeder fra nærliggende sogne. Det fremgår af referater fra disse forretninger bl.a., at alle 3 gårde var firlængede. Foulumgårds stuehus lå mod syd, mens Damgård og den ved udskiftningen udflyttede Mosegård begge havde stuehus mod nord. Stuehuset til Foulumgård, som endnu i 1843 lå i Foulum by, og til Damgård indeholdt forstue, bryggers og køkken samt 2 stuer, mens Mosegårds stuehus var lidt længere, så der var plads til 3 stuer. Såvel stuehuse som udhuse var bindingsværkshuse bygget af »ege undertømmer og fyrre overtømmer«. De havde murede eller klinede vægge og stråtag.

Som trækdyr havde man på hver af disse gårde 2 heste og 2 stude. Sammenlignet med forholdene i 1700-tallet var antallet af heste reduceret betydeligt. Det hænger sikkert sammen med indførelsen af lettere plovtyper: svingplove i stedet for hjulplove, og måske også med den omtalte indskrænkning af hoveriet. Størrelsen af kvægbesætningerne og antallet af får, svin, gæs og høns er ikke anført ved disse synsforretninger.

Ligesom den før nævnte Askhøjgård skiftede også Formyregård fæster i 1847. Derefter blev disse to nabogårde ikke fæsteledige inden 1890'erne. De blev da bortfæstede påny og overgik først til selveje, da fæstevæsenet i 1919 blev afskaffet ved lov.

Ifølge en jordebog fra 1891 svarede fæster Peder Sørensens enke på Askhøjgård da årligt 4 kroner, 10 skæpper rug og 2 høns i landgilde samt 32,50 kr. og ca. 3 tønder rug i hoveriafløsning.

Fæster Peder Jørgensens enke på Formyregård svarede på samme tid 17 kroner, 2 1/2 tønde rug, 1 lam og 2 høns i landgilde samt 21,24 kr. og ca. 1 1/2 tønde rug i hoveriafløsning. I forbindelse med fæsterskiftet kort tid efter synes naturalieafgifter og hoveriafløsning at være gledet ud. Christen Jørgensen, som i 1896 overtog Formyregård i fæste, skulle således svare 485 kr. i årlig landgilde, og der står ikke noget om hoveriafløsning i hans fæstebrev.

For de øvrige gårdmænd i Foulum og Formyre gælder det, at de blev selvejere i løbet af perioden 1856–1874. Salget af gårdene skete i henhold til kongelig bevilling af 21. september 1851, hvorved der blev givet besidderen af Stamhuset Tjele tilladelse til at sælge det under stamhuset hørende bøndergods, gårde og huse. Bevillingen blev givet efter ansøgning fra den daværende stamhusbesidder, hofjægermester H. H. Lüttichau.

Der sattes i bevillingsskrivelsen en række vilkår for afhændelsen, bl.a. at fæstebrugene kun måtte sælges til fæsterne eller deres børn eller svigerbørn. Kun ved fæsteledighed kunne der sælges til fremmede. Der fastsattes en mindstepris på 300 rigsbankdaler (rbd) pr. tønde hartkorn for gårdene og på 450 rbd for husene, hvortil for husene kom 150 rbd for bygningerne. Købesummens beløb kunne formindskes med indtil 150 rbd pr. tønde hartkorn ved at pålægge ejendommen en hæftelse i form af en årlig afgift på indtil 2 tønder byg pr. tønde hartkorn. Kapitalværdien af 1 tønde byg ansattes altså til 75 rbd. Bygafgiften

Overgang til selveje

Matr. nr. og gårdnavn		Salgsår	Første selvejer
Foulum			
3	Damgård	1868	Søren Nielsen (Bossen)
4	Vestergård	1857	Niels Christensen Vestergaard
5a	Ravnhøjgård	1872	Hans Christian Jensen
6	Østergård	1856	Dorthe Jensdatter, Chr. Østergaards enke.
7	Nedergård	1857	Peder Jacobsen
8	Mosegård	1856	Christen Pedersen
9	Foulumgård	1865	Jacob Pedersen
10	En gård	1862	Laust Christensen
12	Et hus	1858	Søren Christensen
13	Et hus	1876	Søren Nielsen Mouritsen
Formyre			
2	En gård	1856	Vogn Hansen
3	Askhøjgård	1919	Niels Pedersen Bundgaard
4	Formyregård	1919	Christen Jørgensen
5a	En gård	1874	Jens Rasmussen
5b	Et hus	1862	Laurs Rasmussen
5c	Et hus	1876	Christen Pedersen (Deiberg)
5e	Et hus	1881	Jens Andersen
6	Et hus	1875	Jens Christian Hansen
7	Skovvang	1860	Jens Christiansen
Velds			
3	En gård	1861	Niels Jensen
4	En gård	ca. 1852?	Hans Christian Christensen
5	En gård	1874	Nikkel Christensen
6	En gård	1854	Peder Nielsen

skulle ikke svares in natura, men i penge efter kapitelstakst. I øvrigt skulle mindst en fjerdedel af købesummen betales kontant, mens resten kunne blive stående som 1. prioritet til 4% årlig rente uopsigelig i 30 år. Af den ved afhændelsen indvundne kapital tilfaldt 15% stamhusbesidderen som privat ejendom. Skøderne skulle indsendes til justitsministeriet for påtegning, inden de måtte tinglæses. Bestemmelserne om mindste købesum og om stamhusbesidderens andel gjaldt for 10 år, hvorefter nye bestemmelser skulle tages efter forhåndenværende omstændigheder.

Det fremgår af foranstående oversigt, hvornår og til hvem stamhuset derefter solgte sine gårde og husmandsbrug i Foulum og Formyre. For dets 4 gårde i Velds er navnene på de første selvejere anført, og for tre af disse også tidspunktet for deres køb af gården. For den fjerdes vedkommende må dette tidspunkt antages at have ligget i begyndelsen af 1850'erne.

Ved handelen med disse gårde og huse udnyttedes i de fleste tilfælde – måske i alle – adgangen til at berigtige en del af købesummen med en årlig bygafgift. Denne afgift hvilede på ejendommene som en hæftelse, indtil det ved lov af 28. september 1918 blev bestemt, at denne hæftelse skulle afløses ved indbetaling af et kontant pengebeløb en gang for alle. En lang række kvitteringer for sådanne indbetalinger blev tinglæst i løbet af december 1918 og året 1919, og de pågældende hæftelser blev samtidigt slettet i pantebogen. Som eksempler kan nævnes, at Foulumgårds årlige bygafgift på 3 tdr 6 skp 3 1/2 fdk blev afløst ved indbetaling af 961 kroner, og for Ravnhøjgård blev en bygafgift på 2 tdr 6 skp 2 1/2 fdk bragt ud af verden ved indbetaling af 703,80 kr. På Østergård hvilede en afgift på 3 tdr 1 1/2 fdk byg, og den blev afløst med 759,25 kr. Kvitteringerne for disse indbetalinger blev tinglæst i januar og februar 1919.

Udstykning og hedeopdyrkning

I årene efter at gårdene i Foulum var overgået til selveje, skete der en omfattende udstykning af disse gårde. Som eksempel kan nævnes, at gården matr. nr. 5 i 1880 var opdelt i 8 parceller: hovedparcellen 5a og de frasolgte parceller 5b, 5c, o.s.v. På samme måde var gårdene med matrikelnumrene 3, 6, 7, 8, 9 og 10 hver opdelt i fra 3 til 6 parceller. De fraskilte parceller indgik dels i nyoprettede landbrug og dels i bestående. Hvor det sidste var tilfældet, har formålet nok været at få en bedre jordfordeling.

Det vil føre for vidt i detaljer at redegøre for disse udstykninger og jordhandler. Men for de i sin tid ved udstykning oprettede ejendomme, som nu er indgået i Forsøgsanlæg Foulums område, vil tidspunktet for deres oprettelse som selvstændige brug fremgå af afsnittet om de enkelte ejendomme. I øvrigt illustreres udstykningens omfang af det forhold, at det areal på ca. 290 ha i Foulum, som staten overtog i 1975, da lå under 22 forskellige ejendomme, men den væsentligste del af arealet, ca. 270 ha, havde oprindeligt ligget under følgende 5 gårde: nr. 3, Damgård, nr. 5, Ravnhøjgård, nr. 6, Østergård, nr. 8, Mosegård og nr. 9, Foulumgård.

Også i Formyre fandt der udstykning sted efter overgangen til selveje, men dog ikke i nær samme omfang som i Foulum. Dette sidste hænger nok delvis sammen med, at et par husmandsbrug var udstykket fra gårdene allerede inden Matriklen 1844 blev udarbejdet, så de fik selvstændige matrikelnumre (nr. 6 og 7). Og matr. nr. 5, Dalsgård, blev også udstykket, mens den endnu var fæstegård under Tjele, nemlig sidst i 1830'erne. Da var matrikelnumrene tildelt, og de fra gården udstykkede husmandsbrug fik numre efter den nye matrikels system: 5b, 5c, o.s.v. Det areal på 96 ha i Formyre, som staten overtog i 1975, lå da under 8 forskellige ejendomme.

Man får også et godt billede af udstykningen ved at sammenligne de ældste og de næstældste matrikelkort. Disse sidste var i brug indtil 1973, og de er gengivet i *kortbilag II,* som er fremstillet ved sammenføjning af matrikelkortene over Foulum, Formyre og Velds.

Kortet er i målestokforholdet ca. 1:11000. De originale kort foreligger i 1:4000 og har følgende påskrifter:

Foulum By, Thiele Sogn, Sønderlyng Herred, Viborg Amt
Opmaalt 1790 af E. Wesenberg, inddelt 1791 af F. Wesenberg, prøvet af Thyregod, undersøgt af Preuert, copieret 1810 af Krebs, omcopieret 1857 af Ross. Omtegnet 1901 af H. C. Hertel. Omtegnet og trykt 7/6 1973. I brug som matrikelkort fra 1901 til 1973.

Formyre Byes Jorder, Thiele Sogn, Sønderlyng Herred, Viborg Amt.
Opmaalt 1799 af Høgh og inddelt af Wesenberg, prøvet af Thyregod og antaget af Preuert. Omtegnet 1864 af Agerholm. Omtegnet og trykt 7/6 1973. I brug som matrikelkort fra 1864 til 1973.

Velds Byes Jorder, Ørum Sogn, Sønderlyng Herred, Viborg Amt.
Opmaalt af Søndergaard, copieret af Müller, prøvet af Thyregod, antaget af Preuert, copieret 1862 af Hochfeldt. Omtegnet og trykt 2/10 1973. I brug som matrikelkort fra 1862 til 1973.

Adskillige af de ved udstykning oprettede nye ejendomme blev bygget på Foulum Hede, som dermed blev beboet for første gang siden jernalderen, jvf. de arkæologiske undersøgelser. Og der er næppe tvivl om, at disse ejendomme fik tillagt hedelodder, som endnu ikke var opdyrket på den tid, idet de sidste hedearealer ved Foulum først er blevet opdyrket for ca. 100 år siden. Damgård (matr. nr. 3) havde således endnu i 1880 uopdyrket hede øst for og langs med Foulum Hedevej. Dette ifølge Martin Meldgaard (f. 1904), der som dreng har hørt det fra sin far. Et andet eksempel er, at Stamhuset Tjele i 1888 bortlejede den under Hospitalet i Foulum (matr. nr. 14) hørende hedelod ved Foulumdal for et tidsrum af 16 år fra 1889 til 1905. Lejeren var Rasmus Hansen, Foulum, og ifølge lejekontrakten modtog han til opdyrkning omtrent 10 tønder land af hedeloddens østlige del. Den øvrige del, vistnok et lignende areal, måtte han benytte til græsning og lyngslåning, ligesom han måtte opdyrke så meget deraf, som han ville. Lejeafgiften var 40 kr. om året de første 6 år og 60 kr. om året de sidste 10 år. På det areal, som lejeren forpligtede sig til at opdyrke, måtte han kun tage 3 »kjærve« efter hinanden, dvs. dyrke korn i 3 år, for hver gang jorden blev gødet forsvarligt, og derefter skulle den udlægges til græs i mindst 4 år. Et tilsvarende lejemål var i 1876 indgået for 25 år med husmand Niels Josef Pedersen, Formyre, men dette lejemål må af en eller anden grund være ophørt før tiden, hvorefter det er overgået til Rasmus Hansen.

Om Foulum Hospital kan nævnes, at det var en slags stiftelse for gamle tro medarbejdere fra Tjele, som stamhusbesidderen undte en lidt bedre skæbne end at ende deres dage i fattighuset, og hvis forsørgelse i alderdommen han derfor påtog sig.

Statens jordkøb

De mange ejendomme, der var resultatet af udstykningerne i 1800-tallet, blev påny sammenlagt, efter at staten den 1. januar 1975 havde overtaget dem. Antallet af ejendomme, som blev købt, eller som der blev købt jord fra, var 22 i Foulum, 8 i Formyre og 6 i Velds.

Staten opkøbte ikke direkte ejendomme og jord fra de enkelte ejere. Dette omfattende arbejde blev udført af Tjele og Viborg kommuner, som først på året 1972 tilbød staten et areal på 300 ha i Foulum og senere på året 100 ha i Formyre, jvf. indledningen til denne beretning. Kommunerne sikrede sig ved salgstilbud fra de respektive ejere de pågældende ejendomme og arealer, som så blev købt og overtaget omkring 1. oktober 1972 med Viborg kommune som skødetager.

Den 5. oktober 1972 fremsendte kommunerne salgstilbud på de 400 ha jord til Statens Husdyrbrugsudvalg, som på statens vegne forhandlede med kommunerne. Tilbudet gik ud på overtagelse pr. 1. oktober 1972 til en pris på 25.000 kr. pr. ha. Som omtalt i indledningen gik der imidertid et par år, inden finansudvalgets bevilling til jordkøbet forelå. I den tid blev de hidtidige ejere siddende på ejendommene som forpagtere, og forpagtningsaftalerne var indgået således, at de kunne opsiges med 3 måneders varsel.

Kommunerne havde købt i alt ca. 500 ha, idet der ved købet af ejendommene medfulgte engarealer, som staten ikke ønskede at overtage, og agerarealer, som lå uden for de mellem kommunerne og Statens Husdyrbrugsudvalg aftalte grænser. Det vil i nogen grad fremgå af afsnittet om de enkelte ejendomme, hvad der skete med disse arealer.

Efter statens overtagelse blev de mange ejendommes endnu flere matrikelnumre sammenlagt til følgende seks, der kom til at udgøre en landbrugsejendom på 402 ha: 8a, 5r og 6b i Foulum, 6a i Formyre, 1h og 2v i Velds.

I det næste afsnit omtales enkelte gamle gårde, som ligger uden for statens område. Både i det afsnit og i det efterfølgende om ejendommene inden for statens område er der ud over beboernes navne gennem tiderne i nogle tilfælde og i begrænset omfang anført personlige data og andre biografiske oplysninger om disse beboere (fæstere, ejere). Postadressen er i alle tilfælde 8833 Ørum Sdrl.

Gamle gårde uden for statens område

Begrundelsen for at tage disse gårde med her er hovedsagelig den, at staten har overtaget arealer, som tidligere har hørt til de pågældende gårde. Der er dog to af de gamle gårde, som dette ikke gælder for, nemlig præstegården i Foulum og Askhøjgård i Formyre. Men da den sidstnævnte gårds historie på flere måder hænger sammen med de øvrige Formyre-gårdes, er den også taget med. Derimod falder en nærmere omtale af præstegården med navne på præster m.v. uden for denne beretnings rammer. Dog kan det nævnes, at der blev solgt jord fra præstegården i 1890'erne og muligvis også senere, og at den nu har et jordtilliggende på ca. 16 ha.

Foruden præstegården er der i Foulum følgende 3 af de gamle gårde, som ikke har afgivet arealer til staten: Vestergård og gården matr. nr. 1n m.fl. (tidligere matr. nr. 10) samt Nedergård. I Formyre er det samme tilfældet for gården matr. nr. 2a og for Askhøjgård.

Matr. nr. 4a, Foulum, Vestergård, Nedergårdsvej 10. Gården har et tilliggende på 52,8081 ha, og arealet er fordelt på følgende matrikelnumre:

4a,	Foulum	31,9295 ha
10a,	» »	15,7920 »
3i,	» »	3,7280 »
1ai,	Sødal Hvdg.	1,3586 »

Gården ejes af Niels Erik Øster Nielsen, der købte den i 1969 af Martin Vestergaard.

Vestergaard er muligvis den gård, som havde nr. 1 i Matriklen 1688, og i så fald beboedes den da af Anders Vognsen og i 1740'erne af Niels Larsen. Men dette er usikkert, og det skyldes, som tidligere omtalt, egalisering af gårdenes hartkorn og manglende jordebøger.

Men fra omkring 1770 og indtil 1969 sad 5 generationer af samme slægt på Vestergård som fæstere eller ejere:

Niels Nielsen Vestergaard (død 1822, 79 år) Fæster ca. 1770–1801

Christen Nielsen Vestergaard (død 1841, 67 år) Fæster 1801–1837

Niels Christensen Vestergaard (død 1876, 68 år) Fæster 1837–1858, selvejer 1857–1875

Christen Nielsen Vestergaard (1851–1925) Ejer 1875–1917

Martin Vestergaard (1896-1979) Ejer 1917–1969

Christen Vestergaard var gift 1. gang med Maren Jensdatter (død 1891, 33 år) og 2. gang med Johanne Mikkelsen (1867–1920). Maren Jensdatter var datter af Jens Carlsen, som havde gården matr. nr. 10.

Martin Vestergaard var gift med Emma f. Flarup (f. 1901). Han var sognerådsformand fra 1937 til 1962, sognefoged fra 1946 til 1969 og havde desuden flere andre tillidshverv. Martin Vestergaard fik i 1962 tildelt dannebrogsordenens ridderkors.

Det meste af Vestergårds areal ligger under dens gamle hovedparcel 4a og hovedparcellen 10a af gården matr. nr. 10. Den sidstnævnte parcel købte Christen Vestergaard i 1892 (skøde 1895) af sin svigerfar, Jens Carlsen, som beholdt gårdens bygninger og en lille jordlod. Og i 1897 fik samme Christen Vestergaard af sognepræst V. Vilstrup tilskødet en del af præstegårdens jord (matr. nr. 1n og 1o). Det skete, efter at kirkeministeriet havde givet tilladelse til, at der af præstegårdens jord måtte bortsælges »indtil 30 tønder land ager, henved 15 tønder land mose og nogle tønder land bakke- og engdrag for 5500 kroner«. Matr. nr. 1n og 1o er på tilsammen 27,7 ha, men disse parceller ligger nu under den gård, der tidligere havde matr. nr. 10.

Vestergård blev ved indlemmelsen af disse arealer byens største gård med et areal på 180 tønder land (100 ha) og 8,5 tønder hartkorn. Den er som den eneste af Foulum-gårdene optaget i la Cours »Danske Gaarde« fra 1906, og det fremgår der bl.a., at der da på gården var 30 sortbrogede malkekøer, som i gennemsnit ydede ca. 3650 kg mælk pr. år, samt at der var 7 heste og ca. 55 får og lam. En trediedel af gårdens areal lå i vedvarende græs.

Matr. nr. 1n, Foulum, Nedergårdsvej 6. Gården, der er den tidligere matr. nr. 10, har nu et areal på 34,6469 ha, og det er fordelt på ikke mindre end 9 matrikelnumre. Det meste af arealet, små 30 ha, ligger dog under følgende 3 numre:

1n,	Foulum	13,1134 ha
1o,	» »	14,5882 »
10g,	» »	1,9520 »

Gårdens bygninger ligger på 10g, som må være det stykke jord, Jens Carlsen beholdt sammen med bygningerne, da han i 1892 solgte gårdens hovedparcel til sin svigersøn, Christen Vestergaard, til sammenlægning med Vestergård.

Gården blev retableret i 1914 med den til Vestergård hørende præstegårdsjord (1n, 1o) og overdraget til Niels Vestergaard (1889–1958), som var søn af Christen Vestergaard i dennes første ægteskab med Maren Jensdatter. Efter Niels Vestergaards død blev gården overtaget af hans søn Ove Vestergaard (f. 1929), som har den endnu.

Niels Vestergaard var sognerådsformand fra 1921 til 1937, og han efterfulgtes på den post af halvbroderen Martin Vestergaard.

Gården beboedes i 1778 af en gårdfæster ved navn Christen Laursen, som sandsynligvis da var en ældre mand, idet gården engang inden 1787 blev overtaget af hans søn Laurs Christensen. Det kan derfor ikke udelukkes, at det var den samme Christen Laursen, der 1743 havde den gård i fæste, som havde nr. 7 i Matriklen 1688. Fæsteren i den gård hed da Jens Jensen, i 1740 havde Anders Christensen den. Gården matr. nr. 7 i Matriklen 1688 kan altså være identisk med nr. 10 i Matriklen 1844. Men sikkert er det ikke.

Laurs Christensen (død 1837, 86 år) afstod i 1811 gården til sin søn Christen Laursen (død 1861, 77 år). Han havde den i fæste helt til sin død, hvorefter hans søn, Laust Christensen, overtog den til selveje for 5.000 rigsdaler. Laust Christensen døde allerede i 1864, kun 52 år gammel. Efter hans død blev der 16. august 1864 holdt auktion over gården, og »efter flere bud og overbud blev branddirektør Jacobsen i kommission for avlskarl Jens Carlsen af Ørum højstbydende med 4675 rigsdaler«.

Jens Carlsen (1824–1901) overtog derefter gården og boede på den til sin død, men som før omtalt afhændede han i 1892 dens hovedparcel til sin svigersøn Christen Vestergaard.

Matr. nr. 7a, Foulum, Nedergård, Nedergårdsvej 22. Gården er nu på ca. 24 ha fordelt på hovedparcellen 7a og et par engparceller: 5d og 6d.

På den gård sad i 1787 den da 37-årige Peder Nielsen Nedergaard som fæster. Men han flyttede åbenbart ikke med, da gården efter byens udskiftning i 1791 blev flyttet ud på marken, idet en ny fæster, Jacob Pedersen (død 1839, 79 år), overtog den i 1793. Hans søn, Peder Jacobsen (død 1862, 57 år), fæstede gården fra 1832 og overtog den til selveje i 1857. En søn fra Østergård i Foulum, Jens Christian Christensen (død 1902, 73 år), købte gården efter Peder Jacobsens død og havde den indtil 1888, da han afstod den til Christian Jensen, som døde allerede i 1891, kun 28 år gammel. Hans enke, Petra Jensen, og hendes anden mand, Christen Mortensen Bager, solgte i 1895 gården til Søren Jensen, og de følgende ejere har været: Rasmus Jacobsen fra 1905, Chr. Jacobsen fra 1916, Aage Skræp fra 1935, Henry Vestergaard fra 1944 og Sigfred Skovgaard Nielsen fra 1946. Sigfred Nielsen døde i 1984, og gården blev samme år solgt til Henning Haugaard Jacobsen.

Matr. nr. 2a, Formyre, Formyrevej 16. Gården er på 52 ha, hvoraf ca. 8 ha blev købt, da det meste af Formyregårds jord blev solgt til staten. De 8 ha var eng fra Formyregård og andre ejendomme.

Det synes ret sikkert, at gården matr. nr. 2 er samme gård, som havde nr. 3 i Matriklen 1688, og som Anders Christensen da havde i fæste.

Den nuværende ejer, Hans Vognsen (f.1933), tilhører 7. generation af en slægt, som siden 1773 har haft gården. Slægten kan dog antagelig føres endnu længere tilbage, idet Ole Jensen, som var fæster i gården i 1740'erne, formentlig er identisk med den Ole Boe i Formyre, som døde i 1764. Rasmus Hansen, som havde gården i 1773, og som den nuværende ejer nedstammer fra, havde nemlig også tilnavnet »Boe«, og det samme gjaldt hans søn, Hans Rasmussen.

Rasmus Hansen Boe døde i 1797, 67 år gammel, og sønnen Hans Rasmussen (død 1847, 84 år) overtog da gården (fæstebrev af 1799). Men i 1801 var han åbenbart på grund af sygdom blevet ude af stand til at forestå dens drift, idet hans 34-årige kone, Elisabeth Vognsdatter, i folketællingen fra det år står som »Bonde og Gaardbeboer«. Og i en jordebog fra 1823 er det sønnen Vogn Hansen, der står som fæster af gården, selv om han først fik fæstebrev på den i 1832 og da tog faderen på aftægt.

Vogn Hansen (død 1869, 72 år) havde tidligere på året i 1832 overtaget en anden Formyre-gård i fæste efter Just Jensen: Matr. nr. 5, Dalsgård. Denne gård blev snart efter udstykket, og dens hovedparcel blev i 1838 overtaget i fæste af Rasmus Hansen, som muligvis var bror til Vogn Hansen. Men endnu i 1834 havde den da 38-årige Vogn Hansen to gårde, og desuden var han sognefoged, en bestilling han vistnok kort tid forinden havde overtaget efter Christen Østergaard i Foulum.

Vogn Hansen købte i 1856 gården til selveje, og i de følgende år blev der frasolgt nogle parceller. På gården med hovedparcellen 2a har siden da søn fulgt efter far som ejer: Hans Christian Vognsen (1829–1903) fra 1864, Hans Vognsen (død 1943, 72 år) fra 1897, Hans Christian Vognsen (1902-1967) fra 1937. Den sidstnævntes sønner, Hans og Robert, overtog i fællesskab gården i 1965, men Hans Vognsen er nu ene-ejer.

Matr. nr. 3a, Formyre, Askhøjgård, Formyrevej 12. Gården er på godt 33 ha, hvoraf 3,6 blev erhvervet fra Formyregård (matr. nr. 4a), da det meste af den gårds areal blev solgt til staten. Den ejes af Børge Bundgaard (f. 1926), hvis far og farfar har haft den før ham.

Denne gård må være den samme, som havde nr. 4 i Matriklen 1688. Oluf Bertelsen havde gården i fæste i 1688, Jens Olesen i 1743.

I 1778 var Søren Christensen fæster i gården. Han døde i 1794, 63 år gammel, og dødsårsagen var ifølge kirkebogen, at han »på rejse fra Viborg styrtede af vognen og brækkede sin hals«. Hans enke, Maren Jensdatter, beholdt gården og drev den videre med en datter og svigersøn som bestyrerpar. De hed Ane Sørensdatter og Peder Sørensen, og de havde en søn, Søren Pedersen (død 1856, 76 år), som i 1808 overtog gården. Han efterfulgtes i 1847 af sin søn, Peder Sørensen (død 1886, 71 år). Dennes enke, Mette Sørensdatter, døde i 1891, 65 år gammel. Og snart derefter må Niels Pedersen Bundgaard (død 1940, 71 år)

have overtaget gården i fæste. I 1919 købte han den, og i 1929 solgte han den til sin søn, Hans Christian Pedersen Bundgaard (1899–1964). Efter hans død blev gården overtaget af sønnen Børge Bundgaard.

Niels Pedersen Bundgaard var gift med en datter fra »Vognsen-gården«: Christiane Hansen (1870–1950), hvis far var den Hans Christian Vognsen, der i 1864 overtog gården matr. 2a efter sin far, Vogn Hansen.

Christiane og Niels Bundgaards førstefødte var en dreng, som blev født i 1895 og fik navnet Aksel Marinus Pedersen Bundgaard. Han tog teologisk embedseksamen i 1924 og blev præst. I 1963 udgav han sine erindringer, hvor han fortæller om sin barndom og ungdom på gården i Formyre. Man får der et levende indtryk af, hvordan livet formede sig på en bondegård på den egn i det første årti af 1900-tallet. Da anvendte man endnu stude som trækdyr, selv om man også havde heste. I sommerens travle tider måtte både kvinder og børn deltage i arbejdet i mark og stald. Som 7-årig hentede Aksel køerne hjem fra marken, som 10-årig måtte han malke 3 køer, inden han gik i skole, og som 11-årig lærte han at bruge en le. Vinteraftener kunne moderen og pigen være beskæftiget med at karte uld og spinde, mens børnene spillede ludo, dam eller kort. Sådan en vinteraften kunne det hænde, at en nabo kikkede ind, og at man da kom ind på at fortælle spøgelseshistorier, bl.a. den om den hovedløse so med 12 grise, man ved midnatstide kunne møde i Foulumdal.

Det var ikke almindeligt dengang, at bondesønner studerede, og det kostede Aksel flere års overtalelsesforsøg at opnå faderens tilladelse til at begynde på præliminærkursus. Han var da 18 år, og hans svigerinde, Marie Bundgaard, fortæller, at faderen først gav sin tilladelse, da Aksel lagde sig efter at læse i en bog, når han gik bag ploven.

Marie Bundgaard, f. Østergaard, er født i 1901 i Østergård i Foulum. Hun var gift med Hans Christian Bundgaard og bor nu i et hus ved dammen i Formyre. På det sted lå gårdens bygninger, indtil de i 1890'erne blev flyttet til deres nuværende plads ca. 100 m længere mod nordøst.

Ejendomme og arealer erhvervet af staten

De ejendomme, der skal omtales i dette afsnit, er dem Tjele og Viborg kommuner med Viborg kommune som skødetager opkøbte eller købte jord fra i 1972 – for enkeltes vedkommende senere.

Den følgende oversigt over disse ejendomme er udarbejdet på grundlag af en fortegnelse fra kommunerne og tingbogen. Ejendommene er i kommunernes fortegnelse opført efter løbenumre og her efter matrikelnumre. Men løbenumrene er også taget med i oversigten her, fordi de svarer til numrene på et kort, som er gengivet, og som viser ejendommenes geografiske beliggenhed.

For ejendomme med flere matrikelnumre (de fleste) er i oversigten kun anført nummeret på én parcel, som regel den største, men de øvrige matrikelnumre og de enkelte parcellers størrelse er med i den omtale af de enkelte ejendomme, som følger efter oversigt og kort. Der indledes for hver ejendom med oplysninger om dens areal og arealets matrikulære fordeling på det tidspunkt, da kommunerne købte ejendommen eller en del af den. De enkelte parcellers beliggenhed kan ses på det matrikelkort, der var i brug indtil 1973.

Kommunernes salg til staten af den største del af det opkøbte areal omtales senere, men der gøres allerede her opmærksom på, at det areal, som staten købte, ifølge oversigten her var på 403,4134 ha, mens det ifølge skødet til staten var på 402,4485 ha. Forskellen skyldes nogle mindre berigtigelser, som blev foretaget under sammenlægningsarbejdet efter statens overtagelse. Der redegøres nærmere for disse berigtigelser senere.

Matr. nr. 2b, Foulum, Hobro Landevej 32 (løbe-nr. 50). Før frasalg af jord i 1975 havde ejendommen et areal på 19,4714 ha, som var fordelt på følgende matrikelnumre:

2b,	Foulum	5,6367 ha
2d,	» »	0,4098 »
9b,	» »	4,4541 »
12f,	» »	0,0733 »
12g,	» »	4,3094 »
14a,	» »	3,9650 »
16c,	» »	0,6231 »

Oversigt over sælgere og arealer

	Matr. nr. Foulum	Lb. nr.	Areal, ha Ialt	Til staten	Rest	Nuv. matr. nr. (statens areal)
Sigfred Pedersen	2b	50	19,4714	4,9501	14,5213	5r
Henry Evan Sørensen	3a	2	28,3760	21,7790	6,5970	8a
Søren Lund Jensen	3b	11	16,4443	14,7523	1,6920	5r
Bent Egon Nielsen	3e	32	15,9936	10,7774	5,2162	5r
Erik Nikolaj Kjær	3g	33	0,2258	0,2258	0	5r
Søren Chr. Sørensen	3h	15	1,8162	1,6424	0,1738	5r
Ejnar Hedegaard	4b	31	14,4449	4,3035	10,1414	6b
Harald Møller	5a	4	27,5870	21,4341	6,1529	5r
Johannes Møller	5b	38	1,6489	1,5409[1]	0,1420	6b
Peter Johansen	5c	30	10,1929	8,1245	2,0684	5r
Chr. Nedergaard Jacobsen	5e	7	10,9769	10,9769	0	5r
Kristian Kjeldgaard	5f	8	25,2207	18,8360[2]	6,3847	5r og 2v
Laurits Bach Jensen	5r	6	11,0325	11,0325	0	5r
Anders Rich. Pedersen	6a	5	49,1102	39,7051	9,4051	5r
M. Meldgaard Østergaard	6b	14	16,6846	15,3501	1,3345	6b
Anna Nielsen	6e	49	3,8752	1,3870	2,4882	5r
Ingv. Nedergaard Jacobsen	7h	19	14,6846	3,9186	10,7660	8a
Kaj Egon Laursen	8a	18	47,5389	47,2481	0,2908	8a
Peter Jensen	9a	3	31,3981	21,4691[3]	9,9290	8a og 5r
Kristian Sidelmann	9d	10	26,2528	8,7725	–	5r
William Christensen	9e	13	11,5009	11,0052	0,4957	5r
Niels Krarup Mogensen	9i	12	12,4612	12,1692	0,2920	5r
Formyre						
Viggo Nedergaard	2b	43	15,2396	14,9218	0,3178	6a
Magnus Pedersen	2e	42	14,3954	10,9356	3,4598	6a
Mogens Hansen	4a	47	32,7789	22,2425	10,5364	6a
Rolf Wiech Hansen	4e	46	9,6226	9,6226	0	6a
Benny Andersen	5a	48	9,2071	5,4710	3,7361	6a
S. Dejbjerg Pedersen	5b	44	13,6910	6,9555	6,7355	6a
Niels Ove Sørensen	5g	41	23,1448	20,8319	2,3129	6a
Gunnar F. Jensen	6a	45	6,6076	5,5556	1,0520	6a
Velds						
E. Fruergaard Ejlersen	1d	34	6,2593	3,0315	3,2278	1d
Niels P. Andersen	3c	36	13,0542	2,0110[4]	11,0432	5r og 2v
Peter E. Sørensen	4c	40	11,5085	0,0726	–	2v
Arne Lebech Krog	4g	39	26,6224	0,8340	–	1h
Sigvald Thomsen	5d	37	24,3798	0,6740	–	5r
Arne Christensen	6d	35	17,2496	8,8535	8,3961	1h
				403,4134		

1) Tillagt 0,0340 ha som følge af skelregulering
2) 5r og 2v, hhv 16,2510 og 2,5850 ha.
3) 8a og 5r, hhv 17,0543 og 4,4148 ha.
4) 5r og 2v, hhv 1,0560 og 0,9550 ha.

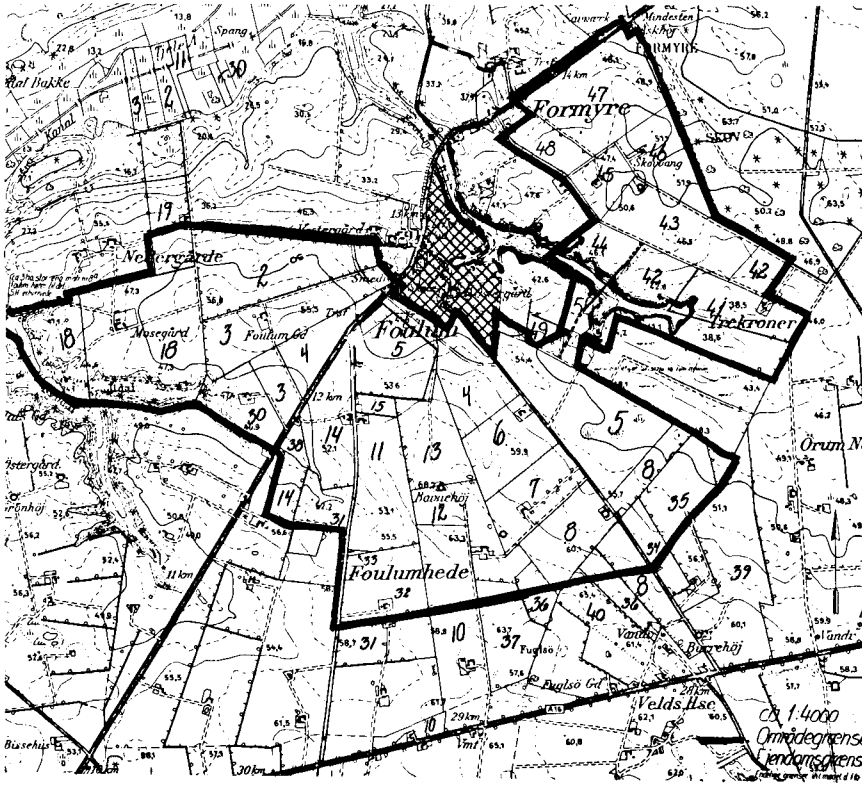

Udsnit af Geodætisk Instituts målebordsblad over Tjele-området, 1972. Copyright. – Forsøgsanlæg Foulums område er indtegnet. De påførte tal er løbe-numre på de tidligere ejere, jvf. tekst og oversigt.

Kommunen købte 2d og 12f samt 2f, 12k og 14e, der fremkom ved udstykning af henholdsvis 2b, 12g og 14a, i alt 4,9501 ha. Restparcellen 2b (3,9677 ha) og en del af restparcellen 12g (2,1684 ha) blev solgt til Anders Pedersen, Østergård. Det tilbageværende areal på godt 8 ha udgør fortsat et landbrug.

Denne ejendom bestod oprindelig af matr. nr. 9b, som i 1869 blev udstykket fra matr. nr. 9, Foulumgård, og solgt til Jørgen Gad Pedersen. Ved udskiftning i 1881 af den daværende fællesparcel, matr. nr. 16, blev 16c lagt til nærværende ejendom. Den næste ejer var Frederik Lajer, som overtog den i 1895, og som øgede dens areal i 1906 ved køb af parcellen 2b og i 1908 ved køb af parcellerne 2d, 12f og 12g.

I årene fra 1909 til 1921 havde ejendommen følgende ejere: Anders Christensen fra 1909, Jacob Meldgaard fra 1912, Christen Jacobsen fra 1914 og J. A. Jensen fra 1916. I 1921 overtog Jacob Pedersen ejendommen, som han havde indtil sin død i 1950, hvorefter den blev overtaget af Sigfred Pedersen, der har den endnu.

Degneboligen i Foulum har fra gammel tid ligget på den jordlod, som fik nr. 2a i Matriklen 1844, men som nu forlængst er inddraget under 16f. Skolejorden fik nr. 2b og udgjorde sammen med 2a en ejendom, som skolelærer Sørensen havde i 1844. Ejendommens hartkorn var godt 1/2 tønde, og ifølge matrikelkortet var den på ca. 20 tønder land (ca. 11 ha), hvoraf ca. 1 tønde land lå under 2a og resten under 2b. Siden blev parcellerne 2c og 2d udstykket fra 2b, og som nævnt kom 2b i 1906 og 2d i 1908 til nærværende ejendom. Resten af skolejorden, matr. nr. 2c, hører til Egon Mikkelsens gård.

Matr. nr. 14a har i sin tid hørt til det såkaldte hospital i Foulum.

Matr. nr. 3a, Foulum, Damgård, Nedergårdsvej 8 (løbe-nr. 2). Da gården i 1973 blev solgt, havde den et tilliggende på 28,3760 ha, som var fordelt på følgende matrikelnumre:

3a,	Foulum	25,0220 ha
4g,	» »	3,3540 »

Af gårdens areal var 21,8940 ha ager og 6,4820 ha eng. Engarealet var beliggende ved Tjele å og omfattede 4g samt en parcel af 3a på 3,1280 ha. I forbindelse med kommunens videresalg af jorden til staten blev engarealet fraskilt og ved mageskifte overdraget til Gunnar F. Jensen. Gårdens daværende ejer, Henry Evan Sørensen, tilbagekøbte bygningerne med gårdsplads m.v., i alt 0,1150 ha, som han videresolgte til tømrer Gunner Jensen.

På grund af udligning af gårdenes størrelse omkring 1750 kan det ikke med sikkerhed afgøres, om gården havde nr. 3 eller nr. 4 i Matriklen 1688. Sandsynligvis havde den nr. 4, og i så fald var det en mand ved navn Mikkel Christensen, der da havde den i fæste. I 1740'erne hed gårdfæsteren i nr. 4 Peder Andersen.

Derimod er det sikkert, at det var Damgård, som Jens Nielsen (Bossen) (død 1829, 79 år) havde i fæste i 1778. Den næste fæster var hans søn, Niels Jensen (død 1858, 84 år), som overtog gården i 1807 og havde den indtil 1848. Hans søn og efterfølger på gården, Søren Nielsen (død 1887, 78 år), var bestyrer for sin far fra 1840 eller tidligere. Søren Nielsen var altså fæster af gården fra 1848, og i 1868 købte han den af Stamhuset Tjele. Samme år blev der på gårdens hedelod oprettet en selvstændig ejendom under betegnelsen 3b til sønnen Niels Christian Sørensen, og i 1869 overdrog Søren Nielsen gården med hovedparcellen 3a til en anden søn, Karl Sørensen (1844-1914).

Sidstnævntes søn, Søren Christian Sørensen (f. 1891), havde derefter gården fra 1912 og indtil han i 1961 overdrog den til sin søn, Henry Evan Sørensen (f. 1924). Søren Christian Sørensen købte engparcellen 4g i 1931.

Såvel Henry Evan Sørensen som hans forfædre i 5 generationer siden 1778 er og har været bedre kendt under deres tilnavn Bossen end under deres familienavn. Tilnavnet Bossen eller Bodsen findes i nogle jordebøger, men kun undtagelsesvis i kirkebøger og folketællinger.

Matr. nr. 3b, Foulum, Foulum Hedevej 3 (løbe-nr. 11). Matr. nr. 3b på 16,4443 ha udgjorde hele ejendommen. Under det matrikelnummer var der foruden agerland en engparcel på 1,6920 ha ved Tjele å. Ejendommens sidste ejer var Søren Lund Jensen, som i 1972 solgte den til Viborg kommune. I forbindelse med statens senere overtagelse af arealet blev engparcellen skilt fra og ved mageskifte overdraget til Gunnar F. Jensen. Ejendommens bygninger blev nedrevet.

Gården Foulum Hedevej 3 (løbe-nr. 11). Sidste ejer: Søren Lund Jensen. Gårdens træer skjuler huset Foulum Hedevej 1, hvis areal på 3 tønder land afgrænsedes mod nord af det granhegn, som ses på billedet. Af Martin Meldgaards gård ses lidt af den i 1956 opførte lade, og marken mellem Foulum Hedevej og Hobro Landevej hørte til hans gård. Marken på den anden side af landevejen var Ravnhøjgårds. I baggrunden lidt af Foulum by med bl.a. Vestergård (Sylvest Jensen Luftfoto, 1957).

Ejendommen blev oprettet i 1868 på den til matr. nr. 3, Damgård, hørende hedelod. Dens første ejer var søn af den daværende ejer af Damgård, Søren Nielsen, og hed Niels Christian Sørensen (1842–1903). Han frasolgte i 1881 parcellerne 3g og 3h, i alt knap 2 ha, og overdrog i 1893 ejendommen til sin søn Søren Christian Nielsen. Denne døde i 1899, kun 31 år gammel. Hans enke, Ane Marie Christensen Foged (1869–1954) giftede sig igen i 1901, og hun og hendes anden mand, Peter Hansen Mouritsen (1860–1933), havde ejendommen indtil 1929. Da blev den overdraget til hendes søn af første ægteskab, Kristian Nielsen, og han havde den, indtil han i 1971 solgte den til Søren Lund Jensen.

Matr. nr. 3e, Foulum, Foulum Hedevej 7 (løbe nr. 32). Ejendommen var i 1973 på 15,9936 ha, som var fordelt på følgende matrikelnumre:

3e,	Foulum	15,5137 ha
9o,	Øby	0,2041 »
2e,	Velds	0,2758 »

Matrikelnumrene 9o og 2e var engparceller, som blev fraskilt i forbindelse med overdragelsen af arealet til staten i 1975. Også 3e blev da delt, idet en parcel på 10,7774 ha indgik i statens areal, og en på 4,7363 ha blev ved mageskifte

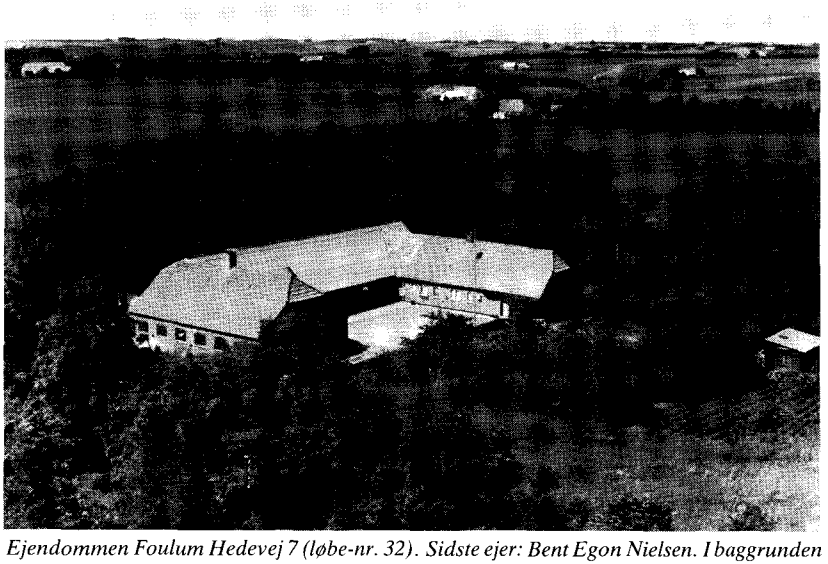

Ejendommen Foulum Hedevej 7 (løbe-nr. 32). Sidste ejer: Bent Egon Nielsen. I baggrunden nærmest ses »Svenskerhuset«, som lå omtrent der, hvor vejen fra forsøgsanlægget nu går ud i Foulum Hedevej, og lidt bagved til venstre Ejnar Hedegaards ejendom, hvis bygninger findes endnu. Længere tilbage skimtes Mosegård, Peder Johansens ejendom, »Skomagerhuset« og Foulumgård (Sylvest Jensen Luftfoto, 1957).

overdraget til Kristian Sidelmann. Ejendommens bygninger blev nedrevet. Det fremgår af matrikelkortet, at den til Sidelmann solgte parcel tidligere hed 3f, men dette matrikelnummer udgik i 1969 og blev inddraget under 3e.

Matr. nr. 3e blev udstykket fra matr. nr. 3, Damgård, i 1874. Den første ejer, Peder Pedersen (død 1907, 58 år), var søn af Peder Jacobsen, Nedergård. Peder Pedersens enke, Nielsine Mouritsen, overtog ejendommen efter sin mands død. De følgende ejere var Jacob Pedersen fra 1910, Anton Theodor Møller fra 1921 og Lars Kloster Nielsen fra 1928. Sidstnævnte købte i 1951 engparcellen 2e. Ejendommen ejedes fra 1961 af Bent Egon Nielsen, som i 1969 købte den før nævnte parcel 3l, og som i 1973 solgte ejendommen til Viborg kommune.

Matr. nr. 3g, Foulum, «Svenskerhuset», Foulum Hedevej 5 (løbe-nr. 33). Huset med et areal på 0,2258 ha blev i 1972 solgt til Viborg kommune, og da staten senere overtog arealet, blev huset nedrevet.

Parcellen 3g blev udstykket fra 3b i 1881, og af Niels Christian Sørensen solgt til Svend Mogensen, som byggede huset. Købesummen for jorden var 300 kr.

Svend Mogensen (1838–1907) hed egentlig Sven Månsson, og både han og hans kone, Hanna Carlsdotter (1840–1921), var født i Blekinge. Han gik formentlig i dagleje på gårdene, og hans kone og datteren Ellensine vævede for folk. Når børnene fra Foulum blev sendt ud til «Svenskerhuset» for at bestille eller afhente vævearbejder, håbede de altid at træffe Ellensine, fordi hun i modsætning til moderen talte et sprog, som de kunne forstå. Et af disse børn var Marie fra Østergård (Marie Bundgaard).

Datteren Ellensine Mogensen overtog huset efter sin mors død, men beholdt det kun til 1924. Fra 1924 til 1942 havde det følgende ejere: Peter Overgaard Jensen, Jens Christian Andersen, K. Hvorslev og Peder Møller Madsen. Husets sidste ejer var Erik Nikolaj Kjær, som havde det fra 1942 til 1972.

Matr. nr. 3h, Foulum, Foulum Hedevej 1 (løbe-nr. 15). Da ejendommen i 1972 blev solgt, var den på 1,8162 ha, og den omfattede foruden 3h på 1,6424 ha en engparcel, 11h, Øby, på 0,1738 ha. Denne engparcel blev skilt fra ved statens overtagelse af arealet. Sælgeren, Søren Christian Sørensen, fik ret til fri bolig på ejendommen. Denne ret udnyttede han indtil 1978, hvorefter bygningerne blev nedrevet.

Ejendommen blev oprettet i 1881, da Niels Christian Sørensen fra sin ejendom 3b solgte »3 tønder land fra ejendommens nordlige side og i lige sydlig retning«. Køberen var Søren Christensen af Kokholm. Han gav 900 kr. for jorden og skulle have adgang til brønd på sælgerens tilbageværende ejendom. Både 3g og 3h blev altså udstykket fra 3b i 1881.

De følgende ejere var Christen Nielsen i 1883, Christen Sørensen fra 1883, Niels Martin Nielsen fra 1885 til 1919. Han købte i 1900 engparcellen 11h. Jacob

Pedersen købte ejendommen i 1919 og afhændede den samme år til Anton Bust Andersen (død 1948, 83 år). De næste ejere var Anders Nedergaard Jacobsen fra 1937 og Søren Christian Sørensen, Damgård, fra 1952.

De to sidstnævnte var gift med døtre af Anton Bust Andersen: Anders Jacobsen med Hansine og Søren Chr. Sørensen med Ane Kirstine (1893-1982).

Henry Evan Sørensen, som er søn af Søren Chr. Sørensen, boede på ejendommen fra 1952 og indtil han i 1961 overtog Damgård efter faderen. Hans forældre flyttede da ud på den og boede der indtil 1978.

Matr. nr. 4b, Foulum, Foulum Hedevej 4 (løbe-nr. 31). Ejendommen havde i 1972 et areal på 14,4449 ha fordelt på følgende matrikelnumre:

4b,	Foulum	9,5646 ha	
3k,	» »	4,7258 »	
16e,	Velds	0,1545 »	Eng

Staten overtog fra denne ejendom en parcel på 4,3035 ha, som blev udstykket fra 4b. Restparcellen 4b blev solgt til naboen Jens Christian Jensen og lagt ind under hans ejendom. Parcellen 3k blev som led i en mageskiftehandel med Kristian Sidelmann overdraget til ham, og ejendommens bygninger blev solgt fra.

Ejendommen blev oprettet i 1885 på parcellerne 4b og 4c, der blev udstykket fra matr. nr. 4, Vestergård. Matr. nr. 16e erhvervedes i 1898. I 1969 blev 3k købt, samtidig udgik 4c (3,5060 ha) af matriklen og blev inddraget under 4b, der før denne sammenlægning var på 6,0586 ha.

Den første ejer hed Laurits Larsen, som havde ejendommen indtil 1910, da den blev overtaget af Frederik Laier. Derefter har den haft følgende ejere: Ejnar A. Andersen fra 1930, Karl Henry Vestergaard fra 1940, Anders Karl Klaris fra 1944, Alfred Hyldahl fra 1947 og Ejnar Hedegaard fra 1952 til 1972.

Matr. nr. 5a, Foulum, Ravnhøjgård, Hobro Landevej 22 (løbe-nr. 4). Gården var i 1973 på 27,5870 ha fordelt på følgende matrikelnumre:

5a,	Foulum	27,2301 ha
11,	» »	0,0547 »
12b,	» »	0,3022 »

Gårdens bygninger i Foulum by optog med gårdsplads m.v. et areal af 5a på 0,3560 ha. Yderligere 3,6150 ha af 5a samt 11 og 12b lå ligeledes i byen, og det samlede areal der var således 4,3279 ha. Dette areal blev fraskilt før eller i forbindelse med statens overtagelse, og det samme var tilfældet med en engparcel af 5a på 1,8250 ha ved Tjele å. Sælgeren, Harald Møller, beholdt ca. 1000 kva-

dratmeter af jorden i byen til en byggegrund. Søren Pagter Jacobsen købte gårdens bygninger samt nogle engparceller under Øby, i alt ca. 5 ha, som blev udstykket fra andre ejendomme i forbindelse med statens køb af disse. Ejendommen er derfor fortsat betegnet som et landbrug.

Ravnhøjgård, der havde nr. 2 i Matriklen 1688, var med 7,32 tønder hartkorn byens største gård og den eneste bondegård i Foulum, som ikke hørte under Tjele. Den ejedes af Herluf Trolle, og dens fæster i 1688 hed Tomas Jensen. Derefter er der ingen sikre oplysninger om gården før 1778. Da var den kommet under Tjele, som antagelig havde købt den omkring 1750. Købet må være sket, efter at byens øvrige gårde var gjort lige store i hartkorn, idet den stod for samme hartkorn i 1778 som i 1688, således at den stadig var byens største gård. Ved udskiftningen i 1791 kom den imidlertid »med i puljen« og fik tillagt samme hartkorn som de andre gårde.

Gårdens fæster i 1778 var Laurs Christensen Hvam (død 1794, 74 år). I modsætning til byens andre gårdmænd betalte han hele sin landgilde i penge og var fri for hoveri bortset fra, at han skulle forrette nogle rejser.

Laurs Hvam fik i 1776 præmie fra Det kgl. danske Landhusholdningsselskab for opsætning af 300 favne (182 m) stengærder, som var 1,2 m høje, og som i bredden målte 1 m forneden og 31 cm foroven. Ligesom byens øvrige gårdmænd godkendte også Laurs Hvam den ved udskiftningen i 1791 foretagne taksationsforretning, men det var sønnen Christian Laursen, der underskrev dokumentet på sin fars vegne. Det var dog ikke denne søn men en svigersøn, Niels Laursen (død 1824, 63 år), der i 1795 overtog gården efter Laurs Hvam. Niels Laursens kone hed Maren Laursdatter. Deres søn, Jens Christian Nielsen (død 1873, 73 år), fik fæstebrev på gården i 1829. Og hans søn, Hans Christian Jensen, overtog den til selveje i 1870 (skøde 1872), men døde allerede i 1875, kun 48 år gammel. Hans enke, Johanne Sørensdatter, solgte derefter i 1876 gården til Søren Christensen af Torup. De følgende ejere var Verner Pedersen af Kvorning fra 1878, Peder Jensen af Mollerup fra 1883 og fra 1888 Christen Jørgensen Lyngsø (1834–1923). Den sidstnævnte overdrog i 1896 gården til sin svigersøn, Harald Teodor Møller (1860–1942), som var født i København, men som var tjenestekarl, da han i 1892 blev gift med Mariane Jørgensen (1868–1919). Deres søn, Kristian Emilius Møller (1897–1957), havde derefter gården fra 1920, og indtil den kort før hans død i 1957 blev overdraget til sønnen Harald Møller (f. 1925).

Matr. nr. 5b, Foulum, »Skomagerhuset«, Hobro Landevej 14 (løbe-nr. 38). Ejendommen var i 1972 på 1,6489 ha, og den omfattede matrikelnumrene 5b (1,2017 ha) og 13c (0,4472 ha). I 1974 udgik 13c og blev inddraget under 5b. Ved en samtidig berigtigelse af matrikelkortet øgedes ejendommens areal med

340 kvadratmeter til 1,6829 ha. Af dette areal overtog staten 1,5409 ha, mens ejeren, Johannes Møller, beholdt huset med 0,1420 ha.

Parcellen 5b var udstykket fra matr. nr. 5, Ravnhøjgård, og det er nok sket i 1872 ligesom for 5c. Men som selvstændig ejendom blev 5b først tilskødet den første ejer i 1876. Han hed Søren Nielsen Mouritsen. De følgende ejere var skomager Jens Christian Hansen Møller (død 1891, 52 år) fra 1889 og hans enke Maren Sørensen fra 1891. Deres søn, Hans Jensen Møller (død 1951, 78 år), fik skøde på 5b og 13c i 1896. Han var skomager som sin far men tillige kreaturhandler og slagter. Efter hans død blev ejendommen overtaget af sønnen Johannes Møller (1908–1978), hvis enke senere solgte huset.

Matr. nr. 5c, Foulum, Hobro Landevej 15 (løbe-nr. 30). Ejendommen havde i 1972 et tilliggende på 10,1929 ha fordelt på følgende matrikelnumre:

5c,	Foulum	5,4497 ha	
1k,	» »	0,7305 »	
1l,	» »	0,6403 »	
7g,	» »	2,3113 »	
9g,	» »	0,7853 »	Eng
12k,	Øby	0,1379 »	Eng
12l,	»	0,1379 »	Eng

Ejendommen Hobro Landevej 15 (løbe-nr. 30). Sidste ejer: Peter Johansen. Granhegnet var nord-sydgående, og det dannede skel mellem Foulumgårds og Mosegårds jorder. Mosegårds bygninger ses i baggrunden til venstre (Sylvest Jensen Luftfoto, 1957).

Staten overtog i 1975 ejendommen med 8,1245 ha, idet 1l, en del af 7g samt engparcellerne blev skilt fra og afhændet til anden side. Ejendommens bygninger blev nedrevet.

Ejendommen matr. nr. 5c blev udstykket fra Ravnhøjgård i 1872. Dens første ejer hed Anders Jensen, som tillige erhvervede 1k i 1876 og 1l samt 7g i 1886. Samme år døde han, 38 år gammel, og tilladelse til at sidde i uskiftet bo blev i 1887 tinglæst som adkomst for enken, Elisabeth Brøjner. De følgende ejere var Carl Madsen fra 1890, Anders Christensen fra 1895 og Anders Nielsen fra 1903. Derefter skiftede ejendommen først ejer igen i 1938, da Peter Johansen (1912–1985) købte den. Engparcellerne under Øby hørte da også til ejendommen, og i 1945 købte Peter Johansen enparcellen 9g ved Tjele å. I 1972 solgte han ejendommen.

Matr. nr. 5e, Foulum, Burrehøjvej 32 (løbe-nr. 7). Parcellen 5e på 10,9769 ha udgjorde i 1972 hele ejendommen. Staten overtog i 1975 hele arealet, og bygningerne blev nedrevet.

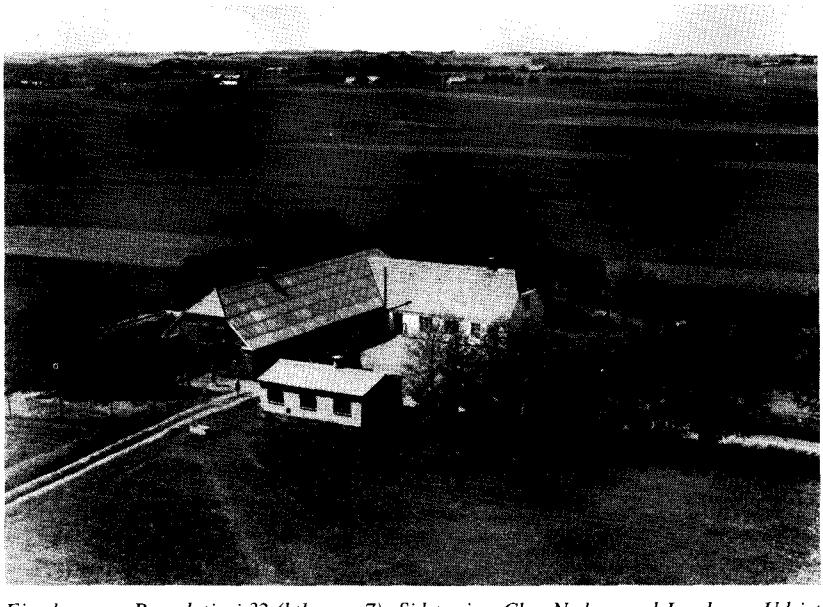

Ejendommen Burrehøjvej 32 (løbe-nr. 7). Sidste ejer: Chr. Nedergaard Jacobsen. Udsigt over ejendommens marker og over marker, som i 1972 tilhørte Niels Krarup Mogensen, William Christensen og Laurits Bach Jensen. Man ser Bavnehøj og ejendommene, som i 1972 tilhørte Ejnar Hedegaard, Søren Lund Jensen og Søren Chr. Sørensen. Foulumgård skimtes (Sylvest Jensen Luftfoto, 1957).

Ejendommen blev oprettet i 1882, og dens første ejer hed Søren Christensen. De følgende ejere var Mikkel Laursen Nielsen fra 1918, Sofus Karl Christian Meldgaard fra 1928, Karl Martin Pedersen fra 1944 og N. P. Daugbjerg fra 1948. Dens sidste ejer var Christian Nedergaard Jacobsen, som havde den fra 1955 til 1972.

Matr. nr. 5f, Foulum, »Kjeldgård«, Burrehøjvej 36 (løbe nr. 8). Da denne gård i 1973 blev solgt var den på 25,2207 ha. Dette areal lå da under følgende matrikelnumre:

5f,	Foulum	16,6610 ha	
2u,	Velds	8,3560 »	
16a,	» »	0,2037 »	Eng

Staten overtog et areal på 18,8360 ha, nemlig 16,2510 ha af 5f og 2,5850 ha af 2u. Resten af 5f (0,4100 ha) og restparcellen 2u (5,7710 ha) blev som led i mageskiftehandler overdraget til henholdsvis Peter E. Sørensen og Niels Peter Andersen. Gårdens bygninger udlejedes til sælgeren, Niels Kristian Kjeldgaard.

Gården Burrehøjvej 36 (løbe-nr. 8). Sidste ejer: Kristian Kjeldgaard. Udsigt mod nordnordvest over markerne mellem Burrehøjvej og Foulum Hedevej. Rækken af træer står ved vejen op til ejendommen Burrehøjvej 32, hvis have man ser et hjørne af. I baggrunden skimtes ejendommene ved Foulum Hedevej samt Foulumgård (Sylvest Jensen Luftfoto, 1957).

Han fraflyttede gården i 1982, og det er nu besluttet, at avlsbygningerne skal nedrives.

Ejendommen blev oprettet i 1875 på et ca. 11 ha stort areal, og dette areal lå i 2 parceller, der som matr. nr. 5f og 6f var udstykket fra henholdsvis Ravnhøjgård og ejendommen matr. nr. 6b. Den første ejer var Niels Andersen, undertiden kaldt Niels Nathan (død 1914, 73 år), som i 1893 tilkøbte engparcellen 16a, og som i 1907 overdrog ejendommen til sin søn, Niels Marius Andersen Villekjær. De følgende ejere var Niels A. Nielsen fra 1932 og Sigfred Pedersen fra 1947. Den sidstnævnte havde indtil da haft naboejendommen (9i) og beholdt fra denne ca. 4,4 ha af en ca. 5,4 ha stor parcel (5g), som blev lagt til gården her. Niels Kristian Kjeldgaard (f. 1913) købte gården i 1950 og parcellen 2u, Velds i 1967. I forbindelse med det sidste køb udgik 5g og 6f af matriklen og blev inddraget under 5f.

Niels Kristian Kjeldgaard var medlem af sognerådet i Tjele-Nørre Vinge fra 1954 til 1970 og kommunekasserer de sidste 8 år af denne periode.

Matr. nr. 5r, Foulum, Burrehøjvej 30 (løbe nr. 6). Ejendommen var på 11,0325 ha, og staten overtog hele arealet. Bygningerne blev bevarede og anvendes nu som bolig for markforvalter E. Pram Nielsen.

Parcellen 5r, som udgjorde hele ejendommen, blev i 1934 udstykket fra matr. nr. 5a, Ravnhøjgård, og der blev ydet statslån til oprettelse af ejendommen. Dennes første ejer hed Oluf Jacob Nielsen (f. 1903). Næste ejer var Karlo Reinholdt Ellegaard Mogensen fra 1952 til 1953. I 1953 overtog Laurits Bach Jensen ejendommen, som han havde indtil 1972.

Matr. nr. 6a, Foulum, Østergård, Burrehøjvej 31 (løbe-nr. 5). Da gården i 1972 blev solgt, var den på 49,1102 ha. Arealet lå under følgende matrikelnumre:

6a,	Foulum	48,5901 ha	
12h,	» »	0,0394 »	
1m,	Over Viskum	0,0977 »	Eng
9f,	Øby	0,3830 »	Eng

Staten købte 39,7051 ha af 6a, mens resten af denne parcel samt de øvrige parceller og gårdens bygninger blev tilbagekøbt af sælgeren, Anders Richard Pedersen. Denne købte endvidere godt 5 ha jord af Sigfred Pedersen samt en engparcel på 0,8 ha fra Peter Johansens tidligere ejendom, 5c. Denne engparcel, 9g, ligger ved siden af en engparcel under 6a ved Tjele å. Østergård har nu et areal på ca. 15 ha.

Østergård er antagelig samme gård, som i Matriklen 1688 havde nr. 3, og som da beboedes af fæstebonden Jens Christensen. I 1743 havde Jens Christensen

Østergaard denne gård i fæste. Han var sandsynligvis søn eller sønnesøn af Jens Christensen.

Fra omkring 1770 kan gården med sikkerhed identificeres. Det fremgår nemlig af et skifte fra 1775, at den i 1771 afdøde Christen Jensen (f. 1718) havde Østergård i fæste. Han kan have været søn af den ovenfor nævnte Jens Christensen Østergaard.

Efter Christen Jensen Østergaards død i 1771 var det hans søn, Jens Christensen Østergaard (død 1829, 81 år), der overtog gården, men det skete nok først i 1775, da hans mor, Ane Mikkelsdatter, giftede sig igen og flyttede fra gården. Jens Østergaard overlod i 1792 gården til sin bror, Christen Christensen Østergaard (1760–1848). Selv flyttede han da antagelig ind i et hus ved gården, og et værksted må han også have haft, idet han ifølge folketællingen 1801 «gjorde hjul». Desuden var han sognefoged og lægdsmand, hverv som broderen Christen senere overtog.

Den næste fæster hed også Christen Christensen Østergaard (1799–1854), og han overtog i 1830 gården efter sin far, som han altså havde navn fælles med. Efter den sidstnævnte Christen Østergaards død købte hans enke, Dorthe Jensdatter (1802–1875) i 1856 gården til selveje. Hun afstod den i 1865 til sin søn, Jens Peter Christensen Østergaard (1831–1915), og samme år blev parcellen 6b skilt fra og tilskødet en anden søn, Martin Christensen.

Østergård med hovedparcellen 6a blev i 1893 overtaget af Christen Christensen Østergaard (1866–1952), der var søn af den foregående ejer, og som i henholdsvis 1908 og 1917 købte parcellerne 12h, Foulum, og 9f, Øby. Christen Østergaard havde gården indtil han i 1947 som 81-årig afstod den til sin ugifte søn, Peter Christensen Østergaard (1905–1985), som inden da havde forestået dens drift i en årrække. Han solgte i 1960 gården til den nuværende ejer, Anders Richard Pedersen. Og dermed gik Østergård ud af den slægts eje, som havde haft den i fæste eller eje fra før 1770 og måske fra 1688 eller endnu tidligere – i mindst 6 og muligvis 8–9 generationer.

Navnet «Østergaard» var som personnavn et tilnavn indtil omkring 1905, da det blev bevilget som slægtsnavn.

Matr. nr. 6b, Foulum, Foulum Hedevej 2 (løbe-nr. 14). Gården havde i 1972 et areal på 16,6846 ha fordelt på følgende matrikelnumre:

6b,	Foulum	9,9485 ha	
5k,	» »	0,0528 »	
10d,	» »	3,6900 »	
12c,	» »	1,8637 »	
13d,	» »	1,0311 »	
1l,	O. Viskum	0,0985 »	Eng

I forbindelse med salget i 1972 udgik de 4 små Foulum-parceller som selvstændige matrikelnumre og blev inddraget under 6b. Staten købte et areal på 15,3501 ha, og det var hele gården med undtagelse af engparcellen 11 og en engparcel på 1,2360 ha under 6b. Bygningerne blev nedrevet.

Gården Foulum Hedevej 2 (løbe-nr. 14). Sidste ejer: Martin Meldgaard Østergaard. Man ser noget af Hobro Landevej og det meste af gårdens vej ud til landevejen ved »Skomagerhuset«. Udsigt over en del af gårdens jorder samt hele »Skomagerhusets« areal. Træerne i forgrunden står ved ejendommen Foulum Hedevej 3 (Sylvest Jensen Luftfoto, 1951).

Ejendommen blev oprettet på parcellen 6b, som i 1865 blev udstykket fra matr. nr. 6, Østergård. Den første ejer, Martin Christensen (død 1901, 67 år), var født i Østergård og bror til Jens Peter Christensen Østergaard, som i 1865 overtog fødegården. Martin Christensen solgte i 1868 fra 6b en hedelod, som fik matr. nr. 6f, og købte i stedet en anden hedelod, som under betegnelsen 10d blev udstykket fra Jens Carlsens gård (matr. nr. 10), og som i modsætning til 6f grænsede op til hans mark. Endvidere købte han 12c i 1875 og 13d i 1882. Han var gift med Jakobine Meldgaard, og en søn i ægteskabet, Christen Meldgaard Christensen Østergaard (1870–1948), overtog gården ved faderens død i 1901. Hans kone hed Petrine Kongsgaard (1876–1952), og efter hans død stod gården i hendes navn indtil 1950, da hun afstod den til sønnen, Martin Meldgaard Østergaard (1904–1985), som havde den indtil 1972.

Matr. nr. 6e, Foulum, Burrehøjvej 39 (løbe-nr. 49). Ejendommen var i 1974 på 3,8752 ha, som lå under følgende matrikelnumre:

6e,	Foulum	2,3621 ha
6i,	» »	1,0914 »
2e,	Øby	0,1648 »
2k,	»	0,1190 »
14h,	»	0,1379 »

Staten købte 1,3870 ha jord fra ejendommen, og i forbindelse med jordsalget udgik 6i af matriklen og blev inddraget under 6e. Restparcellen 6e er på 2,0665 ha og udgør sammen med de 3 Øby-parceller fortsat et landbrug. Bygningerne er intakte bortset fra, at et hønsehus, der lå på det frasolgte areal, er nedrevet.

Ejendommen blev oprettet i 1868 på en fra 6a, Østergård, udstykket parcel. Den første ejer hed Christen Pedersen. Derefter var der i årene fra 1874 til 1907 følgende ejere: Nicolai Andersen, Jens Anton Hasselager Pedersen, Chr. D. Lüttichau og karetmager Chr. Mikkelsen. Ved mageskifteskøde overtog Søren Christian Nielsen 6e i 1907, og i 1908 fik han tillige skøde på 6i. I de følgende år købte han de tre Øby-parceller, således at ejendommen i 1917 omfattede de samme matrikelnumre som i 1974. Den blev i 1917 overtaget af Niels Chr. Nedergaard, og de følgende ejere har været Christian Pedersen fra 1924, Søren Chr. Pedersen fra 1939 og Aksel Nielsen fra 1954. Da Aksel Nielsen døde i 1972 (53 år) blev ejendommen overtaget af hans enke, Anna Nielsen, som stadigvæk har den.

Matr. nr. 7h, Foulum, Nedergårdsvej 20 (løbe-nr. 19). Ejendommen blev i 1974 solgt til Viborg kommune og var da på 14,6846 ha. Heraf købte staten 3,9186 ha, og de tilbageværende 10,7660 ha med bygninger blev overdraget til Gunnar Fruering Jensen som led i en mageskiftehandel, der også omfattede nogle engparceller, som nu sammen med 7h udgør en landbrugsejendom. Ved dette mageskifte afstod Gunnar Jensen sin daværende ejendom, matr. nr. 6a, Formyre.

Parcellen 7h blev udstykket fra matr. nr. 7a, Nedergård, i 1896 og samme år tilskødet Søren Jensen. Så vidt vides, blev der først bygget på arealet ca. 1906. Fra 1912 og indtil sin død i 1967 ejede Christian Jacobsen denne ejendom. Den blev derefter overtaget af hans søn, Ingvard Nedergaard Jacobsen, der havde den indtil 1974.

Christian Jacobsen var søn af Jacob Pedersen (død 1886), der i 1860 overtog en ejendom, matr. nr. 7e, som blev udstykket fra matr. nr. 7, Nedergård. Og denne Jacob Pedersen var søn af Peder Jacobsen, som indtil 1857 havde Nedergård i fæste, men som det år købte den til selveje af Stamhuset Tjele.

Matr. nr. 8a, Foulum, Mosegård, Nedergårdsvej 11 (løbe-nr. 18). Mosegård havde i 1972 et jordtilliggende på 47,5389 ha, og arealet var fordelt på følgende matrikelnumre:

8a,	Foulum	35,0174 ha	
8f,	» »	12,2307 »	
9ae,	Øby	0,2908 »	Eng

Staten købte hele gården med undtagelse af den lille engparcel. Gårdens stuehus samt en del af avlsbygningerne blev nedrevet.

Som for de fleste andre af de gamle gårde i Foulum gælder det også for Mosegård, at dens historie ikke med sikkerhed kan følges længere tilbage end til 1770'erne. Noget tyder dog på, at det er den gård, som også i Matriklen 1688 havde nr. 8. Og fæsterne i nr. 8 var Mikkel Christensen i 1688, Niels Pedersen i 1740 og Ole Sørensen i 1743.

Den gård, som fra 1770'erne kan identificeres som Mosegård, beboedes i 1778 af den ca. 46-årige fæstebonde Peder Jacobsen (død 1795, 64 år).

Peder Jacobsen fik i 1787 præmie fra Det kgl. danske Landhusholdningsselskab, fordi han havde anskaffet sig et par stude og i det foregående år udført en række nærmere specificerede arbejder med dem. Han fik en 2. præmie, og præmiebeløbet var 10 rigsdaler.

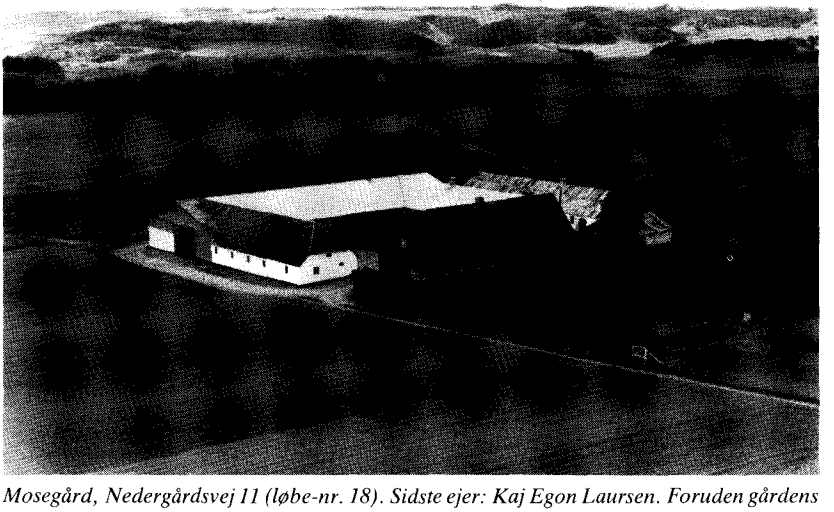

Mosegård, Nedergårdsvej 11 (løbe-nr. 18). Sidste ejer: Kaj Egon Laursen. Foruden gårdens bygninger ses en del af dens jorder og af Dybdal. I baggrunden landskabet på den anden side af Tjele å (Sylvest Jensen Luftfoto, 1957).

Gården lå indtil 1791 i Foulum by og blev flyttet ud i forbindelse med udskiftningen. Som tidligere nævnt, fik Peder Jacobsen 80 rigsdaler af den kongelige kasse som byggehjælp og af husbonden (Lüttichau) det fornødne egetømmer. Navnet Mosegård stammer måske først fra den tid.

Esper Pedersen (død 1852, 83 år), der var søn af Peder Jacobsen, overtog i 1796 gården i fæste og havde den indtil 1828. Da fik Peder Pedersen (død 1841, 41 år) fæstebrev på den, efter at han, der var husmandssøn, samme år var blevet gift med Christiane Dorthea Jacobsdatter (f. ca. 1808), som var datter af Jacob Pedersen i Nedergård. Esper Pedersen og hans kone, Bodil Sørensdatter, blev på gården som aftægtsfolk.

Ved sin mands tidlige død blev Christiane Jacobsdatter alene med 7 mindreårige børn, men hun giftede sig snart efter med Christen Pedersen (1818–1887), som i 1842 overtog Mosegård i fæste og i 1856 købte den til selveje. Christen Pedersen var søn af værtshusholder Peder Pedersen i Ørum og har muligvis haft tilnavnet »Kromand«. Det havde i alt fald en af hans stedsønner, Jacob Pedersen, som i 1863 købte Foulumgård.

Peder Christensen (f. ca. 1843), som var Christen Pedersens egen søn i ægteskabet med Christiane Jacobsdatter, fik skøde på Mosegård i 1873. Og omkring 1875 blev 8b frasolgt som selvstændigt landbrug, mens 8c og 8d blev solgt til sammenlægning med parceller fra matr. nr. 7, Nedergård. Matr. nr. 8f synes ikke at have været frasolgt på noget tidspunkt og har i alt fald siden 1906 hørt til Mosegård.

Den næste ejer, Jens Christian Eriksen Bach, købte gården i 1897 (skøde 1899), men døde omkring samme tid. Hans enke, Kathrine Poulsen, havde derefter gården til 1905, da hun solgte den til Niels Jensen Overgaard. De følgende ejere var Markus Laursen fra 1912 og hans bror Laurids Laursen fra 1935. Sidstnævntes søn, Jens Christian Laursen (1897–1978) havde derefter gården fra 1949 og indtil han i 1967 overdrog den til sin søn, Kaj Egon Laursen (f. 1931), der havde den indtil 1972.

Matr. nr. 9a, Foulum, Foulumgård, Hobro Landevej 17 (løbe-nr. 3). Da Foulumgård i 1972 blev solgt, havde den et areal på 31,3981 ha, som lå under følgende matrikelnumre:

9a,	Foulum	26,4433 ha
5n,	» »	4,4148 »
2d,	Tårupgård	0,5400 »

Af arealet under 9a var 9,3890 ha eng, og 2d var også en engparcel, således at det samlede engareal var 9,9290 ha. Dette engareal, som lå ved Tjele å, blev frasolgt til anden side, da staten købte gården. Efter statens overtagelse blev

gårdens bygninger nedrevet, men på tomten er senere opført bygninger til Afd. for grovfoder.

Det er sandsynligt, at Foulumgård er samme gård, som i Matriklen 1688 havde nr. 5, og som da beboedes af fæstebonden Anders Christensen. I en jordebog fra 1740 er fæsteren i nr. 5 nemlig kaldt Jens Foulum, antagelig samme mand som i 1743 står under navnet Jens Jensen, og tilnavnet «Foulum» blev også anvendt efter 1778 af fæstere på den gård, som fra den tid med sikkerhed kan identificeres som Foulumgård. Gården nr. 5 var i 1688 byens mindste gård med 3,83 tønder hartkorn, men det blev der rådet bod på med den såkaldte hartkornsegalisering, som den første godsejer Lüttichau på Tjele lod foretage omkring 1750, hvorved alle godsets gårde i Foulum blev gjort lige store. Jens Foulum døde i 1786, 74 år gammel.

I 1778 beboedes Foulumgård af fæstebonden Niels Jensen Foulum (død 1808, 65 år), som formentlig var søn af Jens Foulum, og som havde en søn, Anders Nielsen Foulum (død 1847, 79 år), der overtog gården i 1801 og havde den indtil 1843. Da fik hans søn, Jens Andersen Foulum, fæstebrev på den. Jens Andersen døde 24/9 1863, 62 år gammel. Inden sin død havde han vistnok truffet aftale om overtagelse af gården til selveje, men han nåede ikke at under-

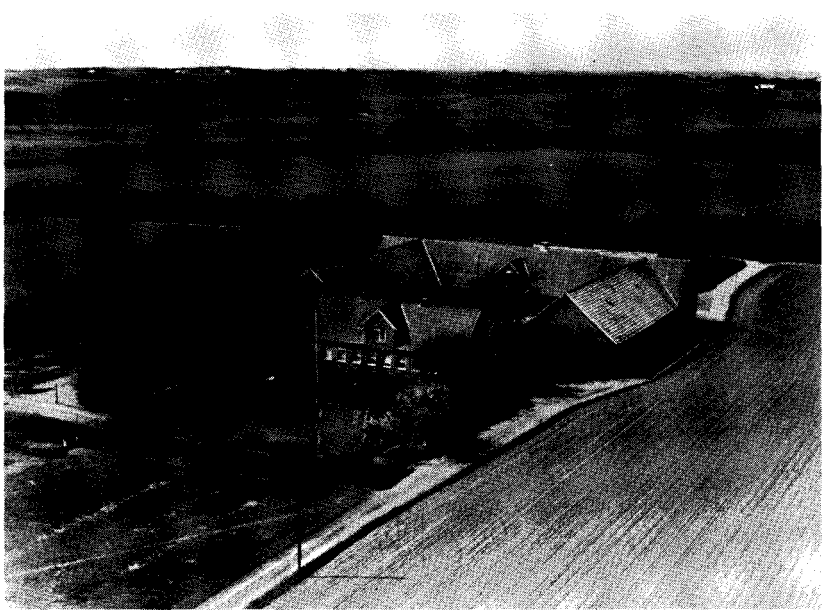

Foulumgård, Hobro Landevej 17 (løbe-nr. 3). Sidste ejer: Peter Jensen. I forgrunden ses lidt af gårdens vej ud til Hobro Landevej. Hegnet bag gården dannede skel mellem Damgårds og Foulumgårds jorder (Sylvest Jensen Luftfoto, 1957).

skrive købekontrakten. Den er dateret 5/10 1863 og blev underskrevet af enken, Johanne Kirstine Jensdatter, på hendes afdøde mands vegne. Det samme gjaldt et dokument af 30/10 1863, hvorved hun solgte gården til Jacob Pedersen, der fik skøde på den i 1865. Samtidig med salget blev der mellem hende og køberen oprettet en aftægtskontrakt, hvoraf det bl.a. fremgår, at han til bolig for hende havde udvidet det tidligere bagehus i Foulum by med 3 nybyggede fag og indrettet det hele til hendes brug. Gårdens udflytning fra byen må være sket tidligere, antagelig i 1858, idet dens stuehus ifølge overleveringen var fra det år. Jacob Pedersen (1832–1894) var stedsøn til Christen Pedersen, Mosegård, og han blev kaldt Jacob Kromand. Han frasolgte i 1868-69 de første parceller og ejede i øvrigt Foulumgård med hovedparcellen 9a og fra 1892 også 5n til sin død. Jacob Kromand Pedersen var gift første gang med Ane Larsen (død 1878, 46 år) og anden gang med Kirsten Nielsen fra Læsten (f. 1853). Hun giftede sig igen i 1896, og hendes anden mand var Christen Hansen (f. 1853), der havde Fårdalgård. Christen Hansen overtog ved det giftermål også Foulumgård, som derefter blev drevet ved bestyrer indtil 1908.

I 1908 blev Foulumgård overdraget til Kirsten Nielsens svigersøn, Martin Erik Larsen (1879-1950), som blev gift med hendes datter i ægteskabet med Jacob Kromand, Ane Jacobine Pedersen (1884–1917). Efter hendes død giftede Martin Larsen sig i 1919 med Anna Kathrine Johansen (1890-1975). En datter i dette ægteskab, Ane Kirstine Larsen (f. 1920), er gift med Peter Jensen (f. 1914), som i 1948 fik tilskødet Foulumgård af sin svigerfar og havde den indtil 1972.

Foulumgård er omtalt i la Cours Danske Gaarde, 3. samling, 1915, og i Vort Sogns Historie i 100 år, 1952.

Matr. nr. 9d, Foulum, Overlundvej 10 (løbe-nr. 10). Gården var i 1972 på 26,2528 ha, og heraf lå 20,0802 ha under følgende 3 matrikelnumre:

9d,	Foulum	9,7377 ha
9f,	» »	6,8007 »
9h,	» »	3,5418 »

Resten af gårdens tilliggende, 6,1726 ha, var fordelt på en række småparceller: 5l, 16b, Velds, 11s, 14k, Øby, 1p, 2b, Fårdal.

Staten købte fra denne gård et areal på 8,7725 ha, som blev erhvervet i 1972 ved mageskifte med gårdens daværende ejer, Kristian Sidelmann. Han fik i stedet overdraget et areal på 9,4621 ha, som stammede dels fra ejendommen 3e, Foulum, og dels fra ejendommen 4b, Foulum. I forbindelse med dette mageskifte blev de 3 Foulumparceller sammenlagt under betegnelsen 9d, og fra den parcel blev det areal udstykket, som staten overtog.

Parcellerne 9d og 9f blev i henholdsvis 1868 og 1880 frasolgt matr. nr. 9, Foulumgård, og den første ejer af den på arealet oprettede ejendom hed Laurs Rasmussen. De følgende ejere var Anders Laursen fra 1885, Laurits Larsen fra 1926, Ingvard Tougaard fra 1938 og Kristian Sidelmann fra 1965.

Matr. nr. 9e, Foulum, Burrehøjvej 35 (løbe-nr. 13). Denne ejendom blev solgt i 1972, og den havde da et tilliggende på 11,5009 ha, som var fordelt på følgende matrikelnumre:

9e,	Foulum	5,3109 ha	
9l,	» »	5,6943 »	
13g,	» »	0,0733 »	
13i,	» »	0,0867 »	
16b,	» »	0,0459 »	
9ad,	Øby	0,2898 »	Eng

I forbindelse med handelen udgik 9l af matriklen og blev inddraget under 9e, som dermed blev på 11,0052 ha. Dette areal blev købt af staten, og forsøgsanlæggets administrationsbygning ligger nu på det. De andre tre Foulum-parceller og ejendommens bygninger ligger i Foulum by og blev tilbagekøbt af sælgeren, Aage William Christensen.

William Christensen overtog i 1937 efter sin far, Anton Christensen, en ejendom på ca. 5,8 ha, som omfattede matrikelnumrene 9e, 12a, 16b og 16i, Foulum, samt 9ad, Øby. I 1948 solgte han 16i (0,1920 ha) med påliggende bygninger og lagde ejendommens øvrige jorder ind under nærværende ejendom, som han i 1947 købte af Peter Jensen, der ved den tid overtog Foulumgård. Denne ejendom var på ca. 5,8 ha, ligesom den bygningerne blev solgt fra, og omfattede matrikelnumrene 9l, 13g og 13i. Bygningerne lå på 13g. I forbindelse med sammenlægningen af de to ejendomme udgik 12a og blev inddraget under 16b.

Såvel 9e som 9l har i sin tid udgjort en del af matr. nr. 9, Foulumgård. Den første ejer af 9e var skolelærer Abraham Jensen, som fik skøde på den i 1869, og som i årenes løb tilkøbte flere små parceller, bl.a. 16b i 1880. De følgende ejere var Rasmus Hansen fra 1889, Søren Hansen fra 1901, Anton Christensen fra 1909, og William Christensen fra 1937.

Den første ejer af 9l synes at have været Martin Laustsen, som fik skøde på den i 1898. Han ejede i forvejen 13g med bygninger. Derefter havde Mikkel Rasmussen Mikkelsen ejendommen fra 1899. Dens næste ejer var Peter Jensen, som havde den fra 1940, og indtil han i 1947 solgte den til William Christensen.

Matr. nr. 9i, Foulum, Burrehøjvej 34 (løbe-nr. 12). Ejendommen havde i 1972 et areal på 12,4612 ha, som var fordelt på følgende matrikelnumre:

9i,	Foulum	6,5336 ha	
9k,	» »	4,6234 »	
5s,	» »	1,0122 »	
2f,	Velds	0,2920 »	Eng

Staten købte hele ejendommen med undtagelse af engparcellen. Ejendommens stuehus er bevaret og beboes nu af kvægforvalter Jørgen Printz. Avlsbygningerne er delvis nedrevet.

Ejendommens første ejer var Søren Nielsen, der fik skøde på den i 1875. Da omfattede den vistnok parcellen 5g på ca. 5,5 ha. Den næste ejer var Anders Jensen, som i 1885 fik skøde på 9i, i 1886 på 5g og i 1890 på 9k. Anders Jensen døde i 1897, 41 år gammel, og hans enke, Emma Johanne Lauritsen (f. 1859), giftede sig igen i 1899 med Anton Sørensen (f. 1870). De havde så ejendommen til 1929, da Niels Mortensen Thorsager købte den. De følgende ejere var Jens Christian Christensen fra 1932, Sigfred Pedersen fra 1942, Peder Nielsen (Rolighed) fra 1949 og Niels Krarup Mogensen fra 1971 til 1972.

Ejendommen Burrehøjvej 34 (løbe-nr. 12). Sidste ejer: Niels Krarup Mogensen. Siden det billede blev taget i 1957, er der bygget et nyt stuehus. Dette stuehus og huset til højre i billedet er bevaret. Udsigt over ejendommens marker til Bavnehøj og over marker tilhørende naboejendomme. I baggrunden lidt til højre ses Foulum by (Sylvest Jensen Luftfoto, 1957).

Da Sigfred Pedersen i 1948 solgte ejendommen, beholdt han 5g med undtagelse af parcellen 5s, der blev skilt fra og vedblev at høre til nærværende ejendom. Restparcellen 5g med ca. 4,5 ha blev lagt til gården matr. nr. 5f, som Sigfred Pedersen købte i 1947.

Matr. nr. 2b, Formyre, Hobro Landevej 80 (løbe-nr. 43). Denne gård havde i 1972 et tilliggende på 15,2396 ha, hvoraf 14,9218 ha lå under 2b og 0,3178 ha under engparcellen 9c, Øby.

Staten købte hele ejendommen undtagen engparcellen, der blev solgt til anden side, og dens bygninger blev nedrevet.

Gården matr. nr. 2 i Formyre er omtalt i det foregående afsnit, og det fremgår der, at den daværende fæster, Vogn Hansen, i 1856 købte gården til selveje af Stamhuset Tjele. Og i 1858 oprettede han på gårdens hedelod, matr. nr. 2b, nærværende ejendom og overdrog den til sin datter og svigersøn: Elisabet Vognsdatter (død 1874, 42 år) og Hans Christensen (død 1899, 73 år).

Hans Christensen ejede fra 1880 til 1886 også ejendommen Skovvang (matr. nr. 7 og 2e).

Gården Hobro Landevej 80 (løbe-nr. 43). Sidste ejer: Viggo Nedergaard. Noget af Foulumdal ses. Udsigt over gårdens marker og marker hørende til Sigfred Dejbjergs og Magnus Pedersens ejendomme. I baggrunden jorderne mellem Foulumdal og Burrehøjvej (Sylvest Jensen Luftfoto, 1957).

Hans Christensen var ved sin død sognefoged og dannebrogsmand. Hvervet som sognefoged overtog han formentlig efter sin svigerfar ved dennes død i 1869.

Ane Marie Laursen (død 1919, 68 år), som var Hans Christensens anden kone, overdrog efter sin mands død i januar 1899 gården til sin svigersøn, Peder Sørensen Nedergaard (1876–1959), der i maj samme år blev gift med datteren Elisabet Christensen (1878–1953). Og sidst ejedes gården af dette ægtepars søn, Viggo Nedergaard (1904–1974), som overtog den i 1946 efter at han og hans kone, Johanne f. Bruhn (f. 1910), havde hjulpet med dens pasning i 13 år.

Matr. nr. 2e, Formyre, Tjelevej 43 (løbe-nr. 42). Da ejendommen i 1972 blev solgt, havde den et tilliggende på 14,3954 ha, og den omfattede følgende matrikelnumre:

2e,	Formyre	4,8842 ha
5m,	» »	2,8805 »
5i,	» »	2,8771 »
5q,	» »	0,8290 »
5r,	» »	0,8260 »
4p,	Øby	0,5516 »
6ac,	»	0,3150 »
31e,	»	0,6292 »
31f,	»	0,6028 »

Sælgeren Magnus Pedersen tilbagekøbte 1,3612 ha af 2e med bygninger, mens resten af 2e samt de andre fire Formyre-parceller blev overdraget til staten.

Ejendommens areal i Formyre hørte oprindeligt til gårdene matr. nr. 2 og matr. nr. 5, Dalsgård. Den sidstnævnte gård blev udstykket, mens den endnu var fæstegård under Tjele, idet der allerede i 1844 var fraskilt 5 parceller. Den første af disse, der overgik til selveje, var 5b i 1862, mens gården med hovedparcellen 5a først blev solgt fra stamhuset i 1874.

Det første skøde på ejendommen 2e synes at være udstedt i 1891 til H. Andersen. Han og senere hans enke, Hansine Helga Andersen, stod som ejere af den indtil den i 1903 blev solgt til kammerherre Lüttichau, Tjele. I 1912 fik Jens Peter Jensen skøde på 2e, 5i og 5m, og han erhvervede i årene 1915-18 Øbyparcellerne, som var engparceller.

De følgende ejere var Bernhard Pedersen fra 1928 og Magnus Pedersen fra 1933. Da sidstnævnte overtog ejendommen omfattede den de samme matrikelnumre, som da han i 1972 afhændede den.

Matr. nr. 4a, Formyre, Formyregård, Formyrevej 8 (løbe-nr. 47). Gården var i 1972 på 32,7789 ha, og den omfattede følgende matrikelnumre:

4a,	Formyre	30,6397 ha	
4c,	» »	0,7274 »	Eng
1,	» »	1,4118 »	Eng

Staten købte fra denne gård 22,2425 ha af 4a. Det var den del af parcellen, der lå syd for Hobrovejen. Restparcellen 4a på 8,3972 ha og gårdens bygninger ligger nord for landevejen. Disse bygninger med 0,7750 ha jord blev solgt til præstegårdsforpagter Germand Vestergaard Nielsen. Resten af agerjorden, ca. 3,6 ha, blev købt af Børge Bundgaard, der ejer nabogården, matr. nr. 3a, Askhøjgård, og sammenlagt med denne gård. Der var også en englod under 4a, og den blev sammen med andre engparceller fra denne og andre ejendomme afhændet til Hans Vognsen.

Det synes ret sikkert, at Formyregård havde nr. 1 i Matriklen 1688. Men både i matriklen og i jordebøger fra 1740, 1743 og 1773 er der anført 2 mænd som fæstere af gården, hvilket nok betyder, at den var delt i 2 halvgårde. Fæsterne var:

i 1688	Niels Christensen og Christen Andersen
i 1740 og 1743	Anders Smed og Niels Ladefoged
i 1773	Anders Brun og Jørgen Smed

I 1778 havde den da ca. 40-årige Anders Andersen Brun overtaget hele gården, og ved udskiftningen i 1799 var det hans 26-årige søn, Albert Andersen Brun, der havde den. Jørgen Poulsen Smed (død 1847, 73 år), som ikke ses at have stået i noget familieforhold til de foregående fæstere, fik fæstebrev på gården i 1805 og havde den til sin død. Derefter blev den overtaget af hans søn, Peder Jørgensen (død 1865, 55 år). Dennes enke, Dorthea Jørgensen, beholdt gården efter sin mands død, som det var hendes ret efter fæstebrevet. Men i 1894 afgav hun en erklæring om fæsteafkald, og hun døde året efter i en alder af 70 år som aftægtskone i Foulum Nedergård.

Derefter fik Christen Jørgensen (1857–1923) fæstebrev på gården i 1896, og i 1919 købte han den af stamhuset. Christen Jørgensen var sognefoged, en bestilling han formentlig overtog efter Hans Christensen i 1899, og en tid var han også sognerådsformand. Han overdrog i 1920 gården til sin svigersøn, Chr. Verner Pedersen (død 1943, 64 år), der var gift med hans datter Mette Marie. Efter sin mands død beholdt hun gården til 1948, da hendes søn, Kristian Verner, overtog den. Han solgte den i 1959 til Mogens A. Hansen, Karlslyst, som havde den indtil 1972 og som drev den ved bestyrer. Formyregård er omtalt i værket »Danmarks større gårde« fra 1961.

Matr. nr. 4e, Formyre, Skovvang, Hobro Landevej 82 (løbe-nr. 46). Ejendommen havde i 1972 et areal på 9,6226 ha, og det var fordelt på følgende matrikelnumre:

4e,	Formyre	3,4358 ha
7,	» »	6,1868 »

Staten købte hele ejendommen, og der er indrettet kaninforsøgsstation i de oprindelige avlsbygninger. Stuehuset beboes af assistent Ib Jensen, der passer kaninforsøgene.

Ejendommen blev udflyttet i forbindelse med udskiftningen af Formyre by i 1799. Den daværende fæster hed Christian Laursen Hvam. Han efterfulgtes i 1831 af sin søn, Jens Christiansen, der i 1860 købte ejendommen og i 1869 tilkøbte parcellen 2e. Hans søn, Hans Christian Jensen, overtog ejendommen efter faderens død i 1875 men videresolgte den straks til Christian Sørensen. Fra 1880 til 1886 ejedes Skovvang af Hans Christensen (se matr. nr. 2b) og fra 1886 til 1895 af Christen Jørgensen (se matr. nr. 5a). I 1895 blev ejendommen solgt til Carl Madsen, Foulum, som samtidig ved mageskifte overdrog den til Søren Sørensen. Denne tilkøbte i 1901 parcellen 4e. De følgende ejere af Skovvang var: Hans Frederiksen fra 1903, Søren Jacobsen fra 1909, Laurits Pedersen fra 1919, Ernst Enevold Laursen fra 1961 og Rolf Wiech Hansen fra 1971 til 1972.

Matr. nr. 5a, Formyre, Hobro Landevej 68 (løbe-nr. 48). Ejendommen havde i 1974 et areal på 9,2071 ha, og heraf blev der frasolgt 5,4710 ha, som staten købte. Ejendommens tilliggende var derefter 3,7361 ha.

Som tidligere nævnt blev matr. nr. 5, Dalsgård, udstykket, mens den endnu var fæstegård under Tjele. Ejendommen med hovedparcellen 5a overgik til selveje i 1874, da den blev solgt til Jens Rasmussen. Den næste ejer var Christen Jørgensen, som overtog den i 1881, og som i årene indtil 1894 tilkøbte parcellerne 5e, 5i, 5m, Formyre og 39a, Øby. Disse parceller blev senere frasolgt igen. Christen Jørgensen ejede fra 1886 til 1895 også ejendommen Skovvang, som i den periode alene omfattede matr. nr. 7.

Ejendommen 5a blev i 1894 overtaget af Søren Christensen, og de følgende ejere var Kaj Christian Andersen fra 1935 og Benny Andersen fra 1972.

Matr. nr. 5b, Formyre, Hobro Landevej 50 (løbe-nr. 44). Denne ejendom havde i 1974 et tilliggende på 13,6910 ha, som var fordelt på følgende matrikelnumre:

5b,	Formyre	7,0534 ha
5c,	» »	6,4390 »
5n,	» »	0,1986 »

I forbindelse med frasalg i 1974 af 6,9555 ha, som staten købte, blev 5c inddraget under 5b, som dermed blev på 13,4924 ha. Det frasolgte areal blev udstykket fra denne parcel. Sælgeren, Sigfred Dejbjerg Pedersen, beholdt bygningerne og et areal på 6,7355 ha.

Ejendommen blev formentlig oprettet i 1862, da Stamhuset Tjele solgte parcellen 5b til Laurs Rasmussen. De følgende ejere var Jens Christian Christensen fra 1868, Niels Joseph Pedersen fra 1871 og fra 1874 Christen Pedersen (Deiberg), som i 1876 øgede ejendommens areal ved at købe parcellen 5c af stamhuset. Han døde i 1894, 58 år gammel, hvorefter hans enke, Elisabeth Rasmussen, var ejer af ejendommen indtil 1898, da hun solgte den til Just Pedersen. De følgende ejere var Peder Pedersen fra 1903 og Sigfred Dejbjerg Pedersen fra 1944. Senest fra 1903 hørte også 5n med til ejendommen.

Matr. nr. 5g, Formyre, Tjelevej 41 (løbe-nr. 41). Gården lå i området »Trekroner«, og den havde i 1972 et tilliggende på 23,1448 ha, som var fordelt på følgende matrikelnumre:

5g,	Formyre	10,9430 ha	
14d,	Foulum	9,8889 »	
6g,	Øby	2,3129 »	Eng

Gården Tjelevej 41 (løbe-nr. 41). Sidste ejer: Niels Ove Sørensen. Bagved ligger gården Tjelevej 43, som i 1972 tilhørte Magnus Pedersen. Det hus, man ser et hjørne af yderst til højre, hører til den tredie af de 3 Trekroner-gårde. I baggrunden Formyre skov (Sylvest Jensen Luftfoto, 1957).

Staten købte hele gården undtagen engparcellen. Gårdens stuehus m.m. er nedrevet, mens staldbygning og maskinhus står endnu.

Ejendommen 5g blev i 1874 af Stamhuset Tjele solgt til Niels Joseph Pedersen. Ved denne handel blev den tidligere omtalte bygafgift halveret, mod at stamhusbesidderen beholdt jagtretten på ejendommen.

De følgende ejere af denne ejendom var: Anders Andersen, kaldt Furbo, fra 1879, Rasmus Christensen fra 1882, Christen Christensen fra 1885, Rasmus Christensen fra 1886, Christen Pedersen fra 1890, Anton Marius Rasmussen fra 1906, Anders Nedergaard fra 1912, Jens Chr. Mikkelsen fra 1917, Otto V. Christensen fra 1947, Agner Christensen fra 1950 og Niels Ove Sørensen fra 1956. Den sidstnævnte tilkøbte engparcellen i 1965 og parcellen 14d, Foulum, i 1967.

Ejendommen matr. nr. 14 var i 1800-tallet et såkaldt hospital, nærmest en slags «pensionistbolig», jvf. tidligere omtale, og hørte endnu i 1901 udelt under Stamhuset Tjele. I 1930 var ejendommen delt i 14a og 14b, og disse parceller blev da sammen med en lang række andre tilskødet Chr. D. Lüttichau, Tjele. Denne udstedelse af skøder må hænge sammen med, at stamhuset i 1930 overgik til fri ejendom. Der skulle så naturligt nok udfærdiges skøder til den hidtidige besidder af godset, som nu blev ejer af dette. Parcellen 14a blev derefter i 1941 solgt til Jacob Pedersen, som da havde ejendommen 2b, Foulum. Og den følgende ejer af denne ejendom, Sigfred Pedersen, frasolgte så i 1967 en stor del af 14a under betegnelsen 14d til Niels Ove Sørensen.

Matr. nr. 6a, Formyre, Hobro Landevej 78 (løbe-nr. 45). Denne ejendom var i 1974 på 6,6076 ha, som lå under følgende matrikelnumre:

6a,	Formyre	5,5556 ha	
4b,	V. Tjele	0,4780 »	Eng
5b,	» »	0,5740 »	»

Staten købte hele parcellen 6a med påliggende bygninger, som blev nedrevet. Den forudgående handel med Tjele og Viborg kommuner var et mageskifte, hvorved sælgeren Gunnar Fruering Jensen fik overdraget ejendommen matr. nr. 7h, Foulum samt nogle engparceller.

Matr. nr. 6 var i Matriklen 1844 et husmandsbrug, som stod for godt 2 skæpper hartkorn. Ejendommen blev i 1875 af Stamhuset Tjele solgt til Jens Chr. Hansen, og den hed da 6a, idet stamhuset samme år frasolgte en lille parcel, 6b. Ligesom den første selvejer på ejendommen 5g slap også køberen af 6a med halv bygafgift mod at afgive jagtretten.

Ejendommen Hobro Landevej 78 (løbe-nr. 45). Sidste ejer: Gunnar F. Jensen. Udsigt over en del af ejendommens egne jorder samt jorder, der tilhørte Skovvang og Formyregård. I baggrunden Formyre skov og savværket ved Hobro Landevej (Sylvest Jensen Luftfoto, 1957).

Ejendommens følgende ejere var Peder Jensen fra 1889 og fra 1919 Anton Jensen, som i 1920 tillige købte engparcellerne 4b og 5b. Anton Jensen døde i 1956, 69 år gammel, og hans søn, Gunnar F. Jensen, overtog da ejendommen og havde den indtil 1974.

Matr. nr. 1d, Velds, Burrehøjvej 51 (løbe-nr. 34). Ejendommen var i 1972 på 6,2593 ha, og arealet lå under følgende matrikelnumre:

1d,	Velds	5,4870 ha
10h,	Øby	0,7723 »

Tjele og Viborg kommuner købte i 1972 hele ejendommen af Ejler Fruergaard Ejlersen, og staten overtog senere 3,0315 ha af 1d.

I tingbogen kan ejendommen følges fra 1944, da Kristian Holmgaard fik skøde på den. De følgende ejere var Jens Chr. Nielsen fra 1954 og Ejler Fruergaard Ejlersen fra 1960.

Efter statens køb af ovennævnte areal blev det meste af restparcellen 1d solgt til Arne Lebech Krog og lagt til hans gård. Det samme gjaldt 10h, som var en engparcel. Ejendommen 1d blev derefter nedlagt som landbrugsejendom, og restarealet, 0,2718 ha, med bygninger blev i 1975 solgt til Kurt Damborg Nielsen.

Gården matr. nr. 1, Velds, som 1d engang var en del af, var allerede i 1844 en selvejergård, som da ejedes af Anders Jensen.

Matr. nr. 3c, Velds, Burrehøjvej 38 (løbe-nr. 36). Ejendommen havde i 1974 et areal på 13,0542 ha. Heraf udgjorde 4 Øby-parceller: 2d, 2h, 2i, 9h, de 4,1617 ha, og 8,8925 ha var fordelt på følgende matrikelnumre:

3c,	Velds	5,3070 ha
5 l,	Foulum	2,2435 »
5o,	» »	1,3420 »

Kommunerne købte i 1974 5l og 5o samt 0,9550 ha af 3c. Statens overtagelse i 1975 omfattede det sidstnævnte areal samt 1,0560 ha af 5l. Resten af 5l samt 5o, i alt 2,5295 ha blev overdraget til Sigvald Thomsen, Fuglsøgård, som led i en mageskiftehandel.

Også kommunernes handel med ejeren af 3c, Niels Peter Andersen, var et mageskifte, idet han i stedet for det solgte areal på 4,6405 ha fik overdraget restparcellen 2u på 5,7710 ha fra Kristian Kjeldgaards gård (5f, Foulum), hvorefter ejendommens samlede areal var 14,2847 ha.

Niels Peter Andersen købte ejendommen i 1944.

Gården matr. nr. 3, Velds, var fæstegård under Tjele indtil 1861, da den blev købt til selveje af Niels Jensen. Og i årene 1862-65 frasolgtes parcellerne b, c, d, e, f og g.

Matr. nr. 4c, Velds, Overlundvej 4 (løbe-nr. 40). I 1975 var denne ejendom på 11,5085 ha, og arealet var fordelt på følgende parceller:

4c,	Velds	9,4270 ha
2b,	Øby	0,9377 »
10i,	»	1,1438 »

Kommunerne købte og videresolgte til staten 0,0726 ha af 4c. Herved undgik man et »hak« i det skel, der afgrænser statens areal. Handelen var et mageskifte, hvorved ejeren, Peter Ejvind Sørensen, i stedet for det afståede areal fik overdraget 0,4100 ha fra Kristian Kjeldgaards gård (5f, Foulum). Ejendommens areal efter mageskiftet var 11,8459 ha.

Denne ejendom kan i tingbogen følges tilbage til 1914, da den blev overtaget af Jens Jensen (Rytter). Den næste ejer var Peter E. Sørensen, som købte ejendommen i 1944.

Gården matr. nr. 4, Velds, var i sin tid fæstegård under Tjele. Den sidste fæster var Hans Christian Christensen, som overtog gården i 1847 og senere købte den, antagelig i begyndelsen af 1850'erne, hvorefter han vistnok havde den, indtil den i 1895 blev overtaget af hans søn Anders Hansen.

Matr. nr. 4g, Velds, Burrehøjgård, Burrehøjvej 55 (løbe-nr. 39). Gården havde i 1972 et tilliggende på 26,6224 ha, og den matrikulære fordeling var følgende:

4g,	Velds	11,6140 ha
5k,	» »	5,5760 »
9a,	» »	9,4324 »

Af den daværende ejer, Arne Lebech Krog, købte kommunerne i 1972 et jordstykke på 0,8340 ha, som blev udstykket fra 4g, og som senere blev overtaget af staten. Som ved flere andre jordhandler i området var det ønsket om skelregulering, der var årsagen til erhvervelsen af det lille stykke jord. Der fandt ikke mageskifte sted.

I tingbogen kan gården følges tilbage til 1944, da Aksel Odgaard købte den. Den næste ejer var Arne Krog, som havde den fra 1956 og indtil sin død i 1977. Den blev da overtaget af hans enke, Anny Krog, og hun solgte den i 1983 til Tjele kommune. Kommunen har bortforpagtet det meste af arealet til staten (Forsøgsanlæg Foulum).

I 1975 blev restarealer fra Ejler Fruergaard Ejlersens og Arne Christensens ejendomme (henholdsvis 1d og 6d), i alt 10,8066 ha, købt og lagt ind under gården, hvis areal dermed øgedes til 36,5950 ha. Heraf har staten forpagtet 33,2193 ha.

Matr. nr. 5d, Velds, Fuglsøgård, Overlundvej 8 (løbe-nr. 37). Gården havde i 1973 et tilliggende på 28,5280 ha, som var fordelt på følgede parceller:

5d,	Velds	3,1387 ha
5q,	» »	3,9972 »
6b,	» »	8,2500 »
9c,	Foulum	10,2775 »
5m,	» »	0,2758 »
39c,	m.fl., Øby	2,5888 »

Ved matrikulære ændringer i 1973 blev 5 små Øby-parceller reduceret til 3, og 5q samt 6b udgik og blev inddraget under 5d. Også 9c, Foulum udgik, og den blev inddraget under 5m. Af den sidstnævnte parcel købte staten 0,6740 ha for at få skellet rettet ud. Handelen var et mageskifte, og Fuglsøgårds daværende ejer, Sigvald Thomsen, fik i stedet overdraget en parcel på 2,5295 ha, som blev udstykket fra Niels Peter Andersens ejendom (3c, Velds). Fuglsøgårds areal øgedes ved dette mageskifte med 1,8555 ha til 30,3835 ha. Gården, som Sigvald Thomsen havde haft siden 1933, blev i 1976 solgt til Anders Andersen.

Parcellen 9c blev i 1868 solgt fra Foulumgård og købt af Johannes Jensen, som lagde den ind under sin ejendom, 6b, Velds. Denne ejendom blev formentlig ved det jordkøb til Fuglsøgård.

Gården matr. nr. 6, Velds, var fæstegård under Tjele indtil 1855. Den blev da købt til selveje, og samme år blev 6b udstykket fra den og overtaget af Johannes Jensen.

Matr. nr. 6d, Velds, Burrehøjvej 53 (løbe-nr. 35). Gården var i 1972 på 17,2496 ha, som var fordelt på følgende matrikelnumre:

6d,	Velds	10,2332 ha	
3e,	» »	1,2779 »	
5i,	» »	4,4130 »	
17c,	» »	0,2223 »	Eng
27b,	Øby	1,1032 »	»

Kommunerne købte i 1972 hele gården, og statens senere overtagelse af jord fra den omfattede 4,4405 ha, som blev udstykket fra 6d, samt hele parcellen 5i, i alt 8,8535 ha. Gårdens tilbageværende areal blev solgt til Arne Krog, Burrehøjgård, og bygningerne blev solgt fra.

Gårdens historie kan i tingbogen følges tilbage til 1919, da den blev overtaget af Laurits Anton Sørensen Schmidt. Den næste ejer var Arne Marius Christensen, som havde den fra 1956 til 1972.

Gården matr. nr. 6, Velds, var i sin tid fæstegård under Tjele, og den beboedes i 1844 af fæstegårdmand Niels Pedersen. I 1853 var gården overtaget af hans enke, og i 1854 blev den købt til selveje af sønnen Peder Nielsen. Han frasolgte i de følgende år en række parceller, og 6d blev solgt i 1873 til Thomas Hansen.

Statens jordkøb og arealets arrondering

Som før nævnt var det Tjele og Viborg kommuner, der opkøbte ejendomme og jord i området og til staten videresolgte det areal på ca. 400 ha, hvis grænser blev endeligt fastlagt ved et møde den 1. oktober 1974 mellem kommunerne og Statens Husdyrbrugsudvalg. Kommunernes opkøb omfattede 26 ejendomme med jord og bygninger samt jord fra 10 andre ejendomme. Erhvervelsen af jord fra de sidstnævnte skete i 4 tilfælde ved mageskifte.

Bygningerne til 16 af de 26 ejendomme, som kommunerne havde købt, lå på det areal, som staten købte, og bygningerne til de øvrige 10 ejendomme blev enten tilbagekøbt af sælgerne eller solgt til andre. Fire af disse købere beholdt eller erhvervede så megen jord, at de pågældende ejendomme fortsat er landbrugsejendomme (5a, 6a, 7h, Foulum, og 2e, Formyre).

Efter at den nævnte fastlæggelse af arealet havde fundet sted, blev dette areal i november 1974 af Viborg kommune ved betinget skøde overdraget til landbrugsministeriet til overtagelse den 1. januar 1975. Købesummen var 23.720 kr. pr. ha. Sælgeren påtog sig at rydde arealet for de bygninger, som køberen ikke ønskede bevaret. Hvilke bygninger det var, skulle køberen meddele sælgeren så betids, at rydningen kunne være tilendebragt 31. december 1976, og der skulle som tillæg til købesummen betales 200.000 kr. for dette arbejde.

Der er efter fristens udløb nedrevet en enkelt ejendom (3h, Foulum), og den er også med i følgende oversigt over henholdsvis nedrevne og bevarede bygninger inden for statens område:

1) 10 ejendommes bygninger er nedrevet (3b, 3e, 3g, 3h, 5c, 5e, 6b, 9a, Foulum, 2b, 6a, Formyre)
2) 3 ejendomme: nogle bygninger nedrevet (8a, 9i, Foulum, 5g, Formyre)
3) 3 ejendommes bygninger er bevaret (5f, 5r, Foulum, 4e, Formyre).

Ejendommen 5f beboedes af sælgeren indtil 1982. Det er nu planen, at dens avlsbygninger skal nedrives.

I det betingede skøde af november 1974 var det bestemt, at endeligt skøde skulle gives, når udstykning og sammenlægning af ejendomme og parceller var tilendebragt. Dette arbejde – arealets arrondering – blev færdigt i løbet af første halvår 1976 og godkendt af Matrikeldirektoratet i juli 1976. Derefter blev endeligt skøde udfærdiget, og det blev tinglyst den 30. august 1976. Det areal, som derved blev endeligt overdraget til landbrugsministeriet, var nu matrikuleret som vist i følgende oversigt.

Forsøgsanlæg Foulums jorder i 1976

Matrikelnummer, ejerlav og sogn	Areal, ha
8a, Foulum by, Tjele sogn	89,8395
5r, Foulum by, Tjele sogn	178,5804
6b, Foulum by, Tjele sogn	21,1605
6a, Formyre by, Tjele sogn	96,5365
1h, Velds by, Ørum sogn	12,7190
2v, Velds by, Ørum sogn	3,6126
I alt	402,4485

Disse matrikelnumre udgør i forening et landbrug, hedder det i skrivelse af 9/7 1976 fra Matrikeldirektoratet. Med hensyn til disse parcellers beliggenhed henvises til det fra 1973 til 1985 gældende matrikelkort.

Dette findes som *kortbilag III* og er gengivet i ca. 1:11000. Det bemærkes, at den gamle byvej øst om Bavnehøj ikke har det forløb i marken, som er vist på kortet.

Kortet er fremstillet ved sammenføjning af matrikelkort i 1:4000 over Foulum, Formyre og Velds. Disse kort har følgende påskrifter:

Kortblad 77-11-01 og *Kortblad 77-11-02*
Matrikelkort i 1:4000 *Ejerlav:* Del af Foulum By *Sogn: Tjel*e
Herred: Sønderlyng *Amt:* Viborg
Oprindelig opmåling: 1790 *Sidste omtegning:* 1973
à jour til 26/11-84

Kortblad 77-11-03
Matrikelkort i 1:4000 *Ejerlav:* Formyre By *Sogn:* Tjele
Herred: Sønderlyng *Amt:* Viborg
Oprindelig opmåling: 1799 *Sidste omtegning:* 1973
à jour til 26/11-84

Kortblad 77-16-01
Matrikelkort i 1:4000 *Ejerlav:* Del af Velds By *Sogn:* Ørum
Oprindelig opmåling: 1791 *Sidste omtegning:* 1973
à jour til 26/11-84

Med den aftalte pris pr. ha på 23.720 kr. blev den samlede købesum 9.546.078 kr., hvortil kom beløbet på 200.000 kr. for rydning af bygninger m.v. Arealet var ved ejendomsskyldvurdering sat til en værdi af 5.200.000 kr.

Ved et mageskifte i 1982 blev et areal på 0,3478 ha af 6a, Formyre, under betegnelsen 6d overdraget til Tjele kommune. Landbrugsministeriet fik i stedet et

tilsvarende areal, matr. nr. 5ac, Formyre, som blev udstykket fra den kommunen tilhørende parcel 5y. Dette mageskifte har ændret skellets forløb ved kommunens idrætsplads. Skøde til landbrugsministeriet på 5ac blev tinglyst 21/11 1984. Og derefter er der i henhold til skrivelse af 13/2 1985 fra Matrikeldirektoratet foretaget følgende matrikulære ændringer inden for Forsøgsanlæg Foulums område:

5ac, Formyre, er udgået og inddraget under 6a, Formyre, som dermed har samme areal som før mageskiftet, 96,5365 ha.
5r, Foulum, er udgået og inddraget under 8a, Foulum, som derefter er på 268,4199 ha.

Det areal på 402 ha, som staten købte, havde været fordelt på 36 forskellige ejendomme, af hvilke de fleste omfattede flere parceller med selvstændige matrikelnumre. Det er derfor et stort antal matrikelnumre, der er udgået og inddraget under de anførte 6 numre. Også under arbejdet med sammenlægning og udstykning blev der oprettet nye matrikelnumre, af hvilke de, som lå inden for det af staten erhvervede areal, igen er udgået og inddraget under et af de nævnte 6 numre.

Det fremgår af følgende tabellariske opstillinger for hver af matrikelnumrene af 1976, hvilke af de gamle numre der er indgået i dem, og hvilke der er udstykket derfra.

Ved hjælp af matrikelnumrene og bemærkningerne kan navnene på de foregående ejere let findes i oversigten i det foregående afsnit.

Datoen ved hvert matrikelnummer m.v. angiver dateringen på den skrivelse fra Matrikeldirektoratet til Civildommeren i Viborg (tinglysningen), hvori der meddeles godkendelse af den pågældende matrikulære forandring.

Matr. nr. 8a, Foulum

Dato	Matr nr.	ha	
19/12 1974	8a	35,0174	tidligere ejer: Kaj Egon Laursen
Følgende matrikelnumre i Foulum er udgået og inddraget under 8a:			
19/12 1974	3a	25,0220	
15/10 1975	7k	3,9186	udstykket fra 7h
19/12 1974	8f	12,2307	tidligere sammen med 8a
19/12 1974	9a	26,4433	
	I alt	67,6146	
Følgende matrikelnumre er udstykket fra 8a:			
29/05 1975	8i	3,1280	engparcel af 3a
29/5 1975	8k	2,2990	engparcel af 9a
22/8 1975	8*l*	0,1150	parcel af 3a
10/10 1975	8m	7,0900	engparcel af 9a
	I alt	12,6320	
3/7 1975	8a		formindsket med 0,1605 ha ved berigtigelse af grænsen mellem 8a og byens gade.
15/10 1975	8a	89,8395	(35,0174 + 67,6146 ÷ 12,6320 ÷ 0,1605)

Matr. nr. 5r, Foulum

Dato	Matr. nr.	ha	
19/12 1974	5r	11,0325	tidligere ejer: Laurits Bach Jensen
Følgende matrikelnumre i Foulum er udgået og inddraget under 5r:			
19/12 1974	1k	0,7305	tidligere sammen med 5c, Foulum
10/2 1976	2d	0,4098	tidligere sammen med 2b, Foulum
10/2 1976	2f	0,6570	tidligere sammen med 2b, Foulum
19/12 1974	3b	16,4443	
19/12 1974	3e	15,5137	
19/12 1974	3g	0,2258	
19/12 1974	3h	1,6424	
19/12 1974	5a	27,2301	
19/12 1974	5c	5,4497	
19/12 1974	5e	10,9769	
19/12 1974	5f	16,6610	
5/5 1975	5*l*	2,2435	tidligere sammen med 3c, Velds
19/12 1974	5n	4,4148	tidligere sammen med 9a, Foulum
5/5 1975	5*o*	1,3420	tidligere sammen med 3c, Velds
19/12 1974	5s	1,0122	tidligere sammen med 9i, Foulum
16/10 1975	5aæ	0,6740	udstykket fra 5m (tidl. 5m og 9c) tidligere sammen med 5d, Velds
19/12 1974	6k	39,7051	udstykket fra 6a, Foulum
14/10 1975	6*l*	1,3870	udstykket fra 6e, Foulum (tidl. 6e og 6i)
19/12 1974	7g	2,3113	tidligere sammen med 5c, Foulum
19/12 1974	9e	11,0052	tidligere 9e og 9*l*
19/12 1974	9i	6,5336	
19/12 1974	9k	4,6234	tidligere sammen med 9i
15/1 1976	9x	8,7725	udstykket fra 9d
10/2 1976	12f	0,0733	tidligere sammen med 2b, Foulum
10/2 1976	12k	2,1410	udstykket fra 12g, tidligere sammen med 2b, Foulum
10/2 1976	14e	1,6690	udstykket fra 14a, tidligere sammen med 2b, Foulum
	I alt	183,8491	
Følgende matrikelnumre er udstykket fra 5r:			
29/5 1975	5ay	1,6920	engparcel af 3b
27/10 1975	5az	2,5295	5*o* plus del af 5*l*
24/11 1975	5aø	0,4100	parcel af 5f
27/10 1975	5ba	1,8250	engparcel af 5a
4/7 1975	5bb	0,3670	parcel af 7g
3/9 1975	5bc	4,7363	parcel af 3e
9/10 1975	5bd	0,3560	parcel af 5a
9/10 1975	5be	3,6150	parcel af 5a
	I alt	15,5308	
9/10 1975	5r	formindsket med 0,0360 ha ved skelforandring	
19/5 1976	5r	formindsket med 0,7344 ha ved berigtigelse af matrikelkort, udskillelse af offentlig vej og nedlægning af vej.	
19/5 1976	5r	178,5804 (11,0325 + 183,8491 ÷ 15,5308 ÷ 0,0360 ÷ 0,7344)	

Matr. nr. 6b, Foulum

Dato	Matr. nr.	ha	
2/10 1974	6b	9,9485	tidligere ejer: Martin Meldgaard Østergaard

Følgende matrikelnumre i Foulum er udgået og inddraget under 6b:

6/4 1976	4*l*	4,3035	udstykket fra 4b
2/10 1974	5k	0,0528	tidligere sammen med 6b
16/4 1975	5ax	1,5409	udstykket fra 5b (tidligere 5b og 13c)
16/4 1975	10d	3,6900	tidligere sammen med 6b
2/10 1974	12c	1,8637	tidligere sammen med 6b
2/10 1974	13d	1,0311	tidligere sammen med 6b
	I alt	12,4820	

Udstykket fra 6b:

19/1 1976	6m	1,2360	engparcel af 6b

2/10 1974: Ved berigtigelse af grænsen mellem 6b og 5b tillagdes 5b 0,0340 ha fra 6b. Da denne berigtigelse blev foretaget *efter* at 5k, 12c og 13d var inddraget under 6b, men *før* 5ax udstykkedes fra 5b medfører den, at der ved arealberegning efter de her anførte tal skal fradrages 0,0340.

6/7 1976	6b	21,1605	(9,9485 + 12,4820 ÷ 1,2360 ÷ 0,0340)

Matr. nr. 6a, Formyre

Dato	Matr. nr.	ha	
19/12 1974	6a	5,5556	tidligere ejer: Gunnar Fruering Jensen

Følgende matrikelnumre er udgået og inddraget under 6a (14d hørte under Foulum, de øvrige under Formyre):

19/12 1974	2b	14,9218	
19/12 1974	2ac	3,5230	udstykket fra 2e
19/12 1974	4e	3,4358	
27/11 1975	4q	22,2425	udstykket fra 4a
19/12 1974	5g	10,9430	
19/12 1974	5i	2,8771	tidligere sammen med 2e
19/12 1974	5m	2,8805	tidligere sammen med 2e
19/12 1974	5q	0,8290	tidligere sammen med 2e
19/12 1974	5r	0,8260	tidligere sammen med 2e
13/10 1975	5aa	5,4710	udstykket fra 5a
28/10 1975	5ab	6,9555	udstykket fra 5b
19/12 1974	7	6,1868	tidligere sammen med 4c
19/12 1974	14d	9,8889	tidligere sammen med 5g, Formyre
	I alt	90,9809	
27/11 1975	6a	96,5365	(5,5556 + 90,9809)

Matr. nr. 1h, Velds

Dato	Matr. nr.	ha	
7/11 1975	1h	3,0315	udstykket fra 1d, tidligere ejer: Ejler Fruergaard Ejlersen
Følgende matrikelnumre i Velds er udgået og inddraget under 1h:			
23/10 1975	4h	0,8340	udstykket fra 4g
23/10 1975	5i	4,4130	tidligere sammen med 6d
23/10 1975	6q	4,4405	udstykket fra 6d
	I alt	9,6875	
23/10 1975	1h	12,7190	(3,0315 + 9,6875)

Matr. nr. 2v, Velds

Dato	Matr. nr.	ha	
11/6 1975	2v	2,5850	udstykket fra 2u, tidligere ejer: Kristian Kjeldgaard
Følgende matrikelnumre i Velds er udgået og inddraget under 2v:			
11/11 1975	3s	0,9550	udstykket fra 3c
9/7 1976	4i	0,0726	udstykket fra 4c
	I alt	1,0276	
9/7 1976	2v	3,6126	(2,5850 + 1,0276)

Forsøgsanlæggets etablering samt lidt om dets drift og nærmeste fremtid

I 1972 blev det, som tidligere omtalt, besluttet, at Statens Husdyrbrugsforsøg skulle flyttes fra København-Hillerødområdet til Foulum i Tjele kommune i Viborg amt, hvor staten senere erhvervede 402 ha dels til husdyrbrugsforsøgene og dels til planteavlsforsøgenes grovfoderforsøg.

Baggrunden for flytningen og dermed for etableringen af forsøgsanlægget var, at de bygninger, husdyrbrugsforsøgene rådede over på Frederiksberg og på Favrholm og Trollesminde, var uhensigtsmæssige og utilstrækkelige samt for hovedpartens vedkommende gamle og nedslidte. Endvidere at den tiltagende byudvikling og øgede trafik omkring forsøgsgårdene medførte stigende vanskeligheder for en alsidig drift af gårdene og dermed for forsøgene med malkekvæg. Endelig at det skønnedes nødvendigt for forsøgsarbejdets hensigtsmæssige gennemførelse, at afstanden mellem de forskellige led i en forsøgsfase fremover var kortest mulig.

Planlægningen af det nye forsøgsanlæg startede i 1972 med hensyn til behov for såvel jordareal som bygningsfaciliteter. Samtidig fremkom ideen om også at placere et center for grovfoderforsøg under Statens Planteavlsforsøg på det nye anlæg. I maj 1973 fremkom Statens Husdyrbrugsudvalg med en redegørelse til landbrugsministeriet om et arealbehov på ca. 300 ha plus et pengebehov til udflytning og nyetablering på 160 mill. 1972-kroner. Hertil kom et behov på ca. 100 ha samt et ikke anslået beløb til etablering af faciliteter til brug for Statens Planteavlsforsøg. Det blev påpeget, at forudsætningen for, at husdyrbrugsforsøgene kunne klare sig med kun 300 ha, var, at der kunne benyttes andre af staten ejede gårde som forsyningsgårde.

Denne redegørelse resulterede i den endelige erhvervelse i eftersommeren 1974 af 402 ha i Foulum, men beløbet på 160 mill. 1972-kroner til den foreslåede nyetablering kunne landbrugsministeriet ikke gå ind for. Derimod blev Statens Husdyrbrugsudvalg i samarbejde med Statens Planteavlsudvalg anmodet om at fremkomme med forslag til forsøgsvirksomhedens udflytning til de erhvervede arealer inden for en samlet bevilling på ca. 50 mill. 1972-kroner.

Trods en meget kritisk gennemgang af det oprindelige forslag måtte udvalgene i august 1975 forelægge for ministeriet et udflytningsprojekt på 129 mill. 1972-kroner. Heraf skulle der til et første trin bruges ca. 77 mill. for dels at få en nogenlunde funktionsdygtig enhed og dels at få en erstatning for de mest nedslidte ting.

På baggrund heraf og på baggrund af forskellige forhandlinger henstillede landbrugsminister Poul Dalsager i december 1975 til Statens Husdyrbrugsudvalg og Statens Planteavlsudvalg, at man pånyovervejede et forslag til et udflytningsprojekt til ca. 50 mill. 1972-kroner, omfattende de aktiviteter, som der var mest behov for at udflytte tillige med en grovfoderforsøgsstation samt et centrallaboratorium. Endvidere at Statens Husdyrbrugsforsøg udarbejdede en plan for udflytning til Foulum i et antal etaper, der skønnedes politisk overkommelig (10–20 mill. kr.), og som tidsmæssigt kunne realiseres med en vis fleksibilitet, men dog sådan at en samlet udflytning kunne være tilendebragt over 10–15 år.

Henstillingen resulterede i, at udvalgene i maj 1976 indstillede til landbrugsministeriet, at udflytningen skulle ske i fire etaper, som henholdsvis ville koste ca. 50, 28, 24 og 26 mill. 1972-kroner.

Denne indstilling medførte, at landbrugsministeriet nedsatte en arbejdsgruppe med kontorchef P. Skibsted som formand og med den opgave - på grundlag af maj-1976-indstillingen - at udarbejde *Programoplæg for udflytning af Statens Husdyrbrugsforsøg og overflytning af Statens Planteavlsforsøgs grovfoderforsøg til de af staten erhvervede arealer i Tjele kommune og i forbindelse hermed opførelse af et fælles centrallaboratorium for masseanalyser.*

Arbejdsgruppen færdiggjorde sit arbejde i foråret 1977. I programoplægget opgjordes bygningsbehovet til 62.400 m^2 samt nogle ikke m^2-ansatte faciliteter, og at det hele i 1977-kroner ville koste ca. 181 mill. fordelt på fire etaper. I programoplægget var der forslag til to alternative udformninger af etaperne, hvis væsentligste forskel bestod i, om alle faciliteter til forsøg med kvæg og får skulle etableres i 1. etape eller ej. Endvidere anførtes i programoplægget, at der burde udskrives en idékonkurrence for at nå frem til den bedste udformning af såvel bebyggelsesplanen som af de enkelte bygninger.

Statens Husdyrbrugsudvalg indstillede herefter til landbrugsministeriet, at man ønskede, udflytningen skulle ske i henhold til følgende forslag til etapeudformning, som var det ene af alternativerne i programoplægget.

Ved valg af denne etapeudformning kunne Favrholm rømmes for både kvæg og svin efter første etape og frigives til andet formål, hvilket omkostningsmæssigt ville være en fordel. Endvidere ville det ved en glidende udflytning være lettere at tage hensyn til individuelle ønsker fra medarbejdernes side. Endelig indstillede husdyrbrugsudvalget, at forslaget om afholdelse af en idékonkurrence fulgtes, og at udflytningen søgtes fremmet mest muligt.

Til at bistå ved besvarelse af spørgsmål samt andre forhold i forbindelse med det videre arbejde vedrørende udflytningen nedsatte Statens Husdyrbrugsudvalg i sommeren 1977 en brugergruppe bestående af udpegede repræsentanter fra hver afdeling. Denne brugergruppe, der fik Svend Martin Nielsen som formand, har siden nedsættelsen virket i forbindelse med planlægningen og opfø-

Forslag til etapevis etablering af forsøgsanlægget

Afsnit	Total etablering m²	Total etablering mill. kr.	1. etape mill. kr.	2. etape mill. kr.	3. etape mill. kr.	4. etape mill. kr.
Kvæg og får	16.300	43,8	21,6	9,2	5,6	7,4
Svin og heste	17.300	38,1	16,3	–	–	21,8
Fjerkræ	9.100	21,3	–	–	21,3	–
Pelsdyr	3.200	3,7	–	3,7	–	–
Dyrefys.	3.000	22,0	–	16,2	5,8	–
Grovfoder	2.800	9,3	9,3	–	–	–
Centrallab.	3.000	19,6	19,6	–	–	–
Administration	1.750	11,7	7,8	2,6	–	1,3
Landbrugsdrift	5.950	11,4	10,1	0,4	–	0,9
I alt	62.400	180,9	84,7	32,1	32,7	31,4

relsen af anlægget. Herudover har der været nedsat en brugergruppe vedrørende planlægning og opførelse af centrallaboratoriet med repræsentanter fra Statens Husdyrbrugsforsøg og Statens Planteavlsforsøg og med professor P. E. Jacobsen som formand samt en brugergruppe under Statens Planteavlsforsøg.

I marts 1978 udskrev landbrugsministeriet i samarbejde med Danske Arkitekters Landsforbund en offentlig idékonkurrence med det formål at tilvejebringe en helhedsløsning for det samlede anlæg med programoplægget som udgangspunkt. Der indkom 31 forslag, som alle blev optaget til bedømmelse af den nedsatte dommerkomité med departementchef H. J. Kristensen som formand. Bedømmelsen sluttede den 14. juni 1978, og førstepræmien gik til et forslag udarbejdet af arkitekterne Rune Fink Isaksen, Hans Schwarz Sørensen og Knud Blach Petersen, Arkitekttegnestuen I/S, Århus, og agronomerne B. Bahne Knudsen og Niels Rørbeck samt ingeniørerne Andreas Vind og H. Fossing Nielsen, Agrinova A/S, Næstved.

I vinderforslaget var forsøgsanlægget placeret på arealets højest beliggende plateau mellem Bavnehøj og Foulum, således at landsbyen og forsøgsanlægget fremtrådte som to selvstændige enheder i landskabet og med så stor afstand, at Foulum ikke skulle blive generet i miljømæssig henseende. I forslaget var forsøgsanlæggets forskellige funktioner placeret i zoner indbyrdes adskilt af hovedtrafiksystemet, der havde et hesteskoformet forløb med åbningen mod Bavnehøj. Inden i hesteskoen var der fællesfaciliteter, kontorer og laboratorier samt laboratoriestalde, og uden om de forskellige forsøgsstalde, lader og øvrige driftsbygninger.

Statens Husdyrbrugsudvalg og Statens Planteavlsudvalg meddelte i juli 1978 landbrugsministeriet, at man kunne tiltræde, at vinderprojektet blev lagt til grund for den videre planlægning af udflytningen, og at førstepræmievinderne blev inddraget som rådgivere for bygherren, landbrugsministeriet, i det videre arbejde.

Dette blev tiltrådt af ministeriet, som senere i november 1978 nedsatte en styringsgruppe med departementchef H. J. Kristensen som formand til at varetage den overordnede ledelse af planlægning og etablering af forsøgsanlægget. Endvidere blev undervisningsministeriets byggedirektorat tilknyttet for varetagelse af den praktiske byggeadministration.

I december 1978 bevilgede finansudvalget midler til iværksættelse af den overordnede planlægning af forsøgsanlægget samt til i forbindelse dermed at udarbejde endeligt forslag til etablering af udflytningens første etape.

Herefter startede et intensivt og til tider hektisk planlægningsarbejde, idet der under hensyntagen til programoplægget og idékonkurrencens vinderprojekt blev søgt taget hensyn til opfyldelse af flest mulige behov, krav og ønsker til det nye forsøgsanlæg.

På baggrund af funktionerne, der skulle foregå i forsøgsanlægget, blev bl.a. følgende overordnede forhold undersøgt og/eller fastlagt:

- hvilke afstandskrav, der var i dyresundhedsmæssig henseende såvel indenfor som mellem de forskellige dyrearter.
- hvilke afstands- og placeringskrav, der var for at undgå flue- og lugtgener, idet hensyn også blev taget til de fremherskende vindretninger.
- hvilket princip, der skulle anvendes for affaldshåndtering med hensyn til spildevand, renovation, destruktion og gødning.
- hvilket princip, der skulle anvendes for foderhåndtering med hensyn til produktion, opbevaring og distribuering.
- hvilke forsyningskrav, der var til brugsvand, vandingsvand, el, varme m.v.
- hvilke kommunikationskrav, der var med hensyn til telefon, EDB m.v.
- hvilke nærheds- og rummelighedskrav, der var med hensyn til funktioners og dermed bygningers indbyrdes placering og med hensyn til plads for kommende udvidelser.
- hvilke krav, der var med hensyn til bygningstype, bygningsudformning og bygningsplacering.
- hvilke krav, der var med hensyn til beplantning såvel omkring forsøgsanlæggets bygninger som for hele jordtilliggendet.

Derefter blev der i løbet af 1979 udarbejdet en strukturplanrapport, en lokalplan for området, samt en hoveddispositionsplan for placeringen af de enkelte afsnit og deres bygninger i hovedanlægget.

Strukturplanrapporten var en status over det hidtil udførte planlægningsarbejde og en afslutning på den overordnede programmering og planlægning for forsøgsanlægget, som resulterede i en strukturplan, der fastlagde den fysiske ramme og var styringsværktøj for hele anlæggets udbygning og dermed grundlag for lokalplanen og hoveddispositionsplanen.

Programoplægget omfattede 62.400 m^2. Disse blev justeret op til 75.150 m^2 på grund af ikke m^2-ansatte faciliteter nævnt i programoplægget. Hertil kom en

reservation til en eventuel senere udbygning på yderligere 12.660 m^2, således at strukturplanens ramme blev på i alt 87.810 m^2 bruttoetageareal.

Lokalplanen rummede et byggeområde på Bavnehøj-plateauet på 71 ha til hovedanlægget samt to byggeområder på såvel den østlige som den nordvestlige del af arealerne på hver 2,5 ha. På den østlige del var det et areal omkring Skovvang, hvor kaninforsøgene nu er etableret, og et areal omkring Trekroner for en eventuel senere udnyttelse. På den nordvestlige del var det et areal omkring den nedrevne Foulumgård, hvor grovfoderforsøgenes ny markstation, Foulumgård, nu er etableret, og et areal omkring Mosegård for en eventuel senere udnyttelse.

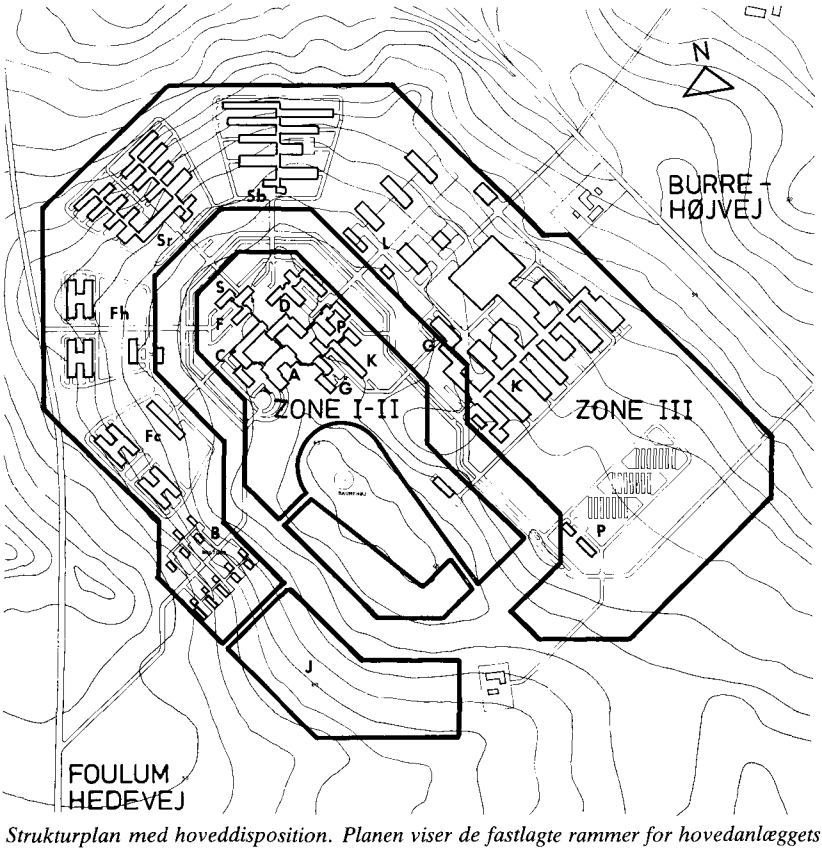

Strukturplan med hoveddisposition. Planen viser de fastlagte rammer for hovedanlægges udbygning og deres disponering. I yderzonen er der reserveret plads til stalde og driftsbygninger til fjerkræforsøg (Fc og Fh), svineforsøg (Sr og Sb), landbrugsdrift (L), grovfoderforsøg (G), kvæg- og fåreforsøg (K) og pelsdyrforsøg (P) samt til boliger (B) og planteavl (J). I inderzonen er der reserveret plads til kontorer, laboratorier og specialstalde for de tilsvarende forsøgsafsnit samt for centrallaboratoriet, dyrefysiologi og administration.

Hoveddispositionsplanen (se strukturplan med hoveddisposition) fastlagde den indbyrdes placering af de enkelte afsnit og princippet for deres placering i byggeområdet. Den endelige placering af de enkelte afsnit og deres bygninger er der siden taget stilling til efterhånden som projekteringen/etableringen er skredet frem.

På baggrund af det reviderede programoplæg omfattende en etablering af 75.150 m^2 bruttoetageareal og et udarbejdet forslag til etablering af første etape blev det beregnet, at etableringen af hele forsøgsanlægget ville koste 270 mill. 1980-kroner. Heraf ville første etape koste 159 mill., hvilket var en fordyrelse på ca. 20 mill. i forhold til programoplægget, og som skyldtes en større spredning i anlægget af hensyn til dyresundhed og miljø.

I juni 1980 bevilgedes pengene til første etape, hvorefter etableringen startede i efteråret 1980 af *Forsøgsanlæg Foulum,* som anlægget nu var blevet navngivet. Den 1. juli 1982 var der grundstensnedlæggelse. Landbrugsminister Bjørn Vesth, formanden for Statens Husdyrbrugsudvalg P. Chr. Ottosen og formanden for Statens Planteavlsudvalg A. Ladegaard Jensen nedlagde hen-

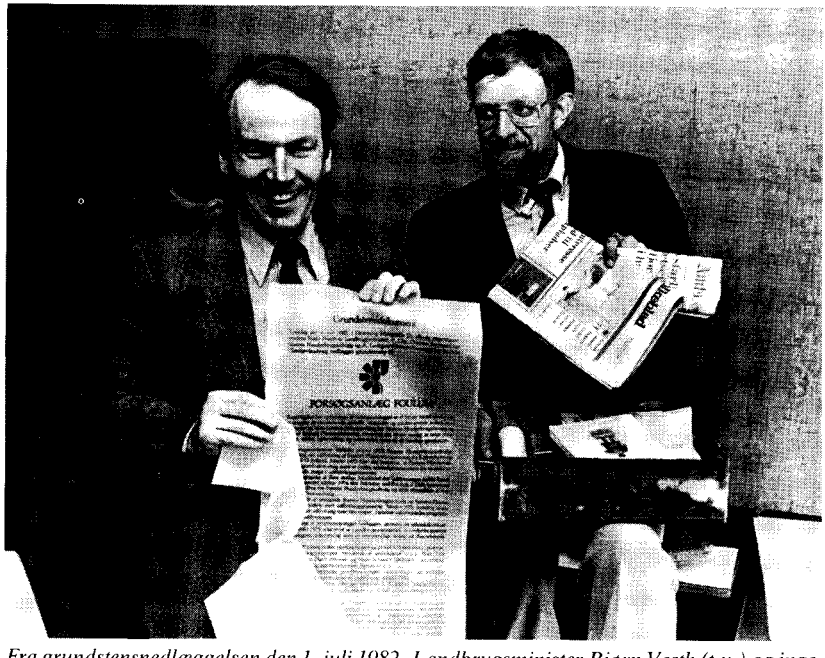

Fra grundstensnedlæggelsen den 1. juli 1982. Landbrugsminister Bjørn Vesth (t.v.) og ingeniør I. Krasilnikoff, landbrugsministeriet, viser det materiale, som blev nedlagt i en blyæske og indmuret under grundstenen i indgangspartiet i afsnit A. (foto J. Bak Rasmussen).

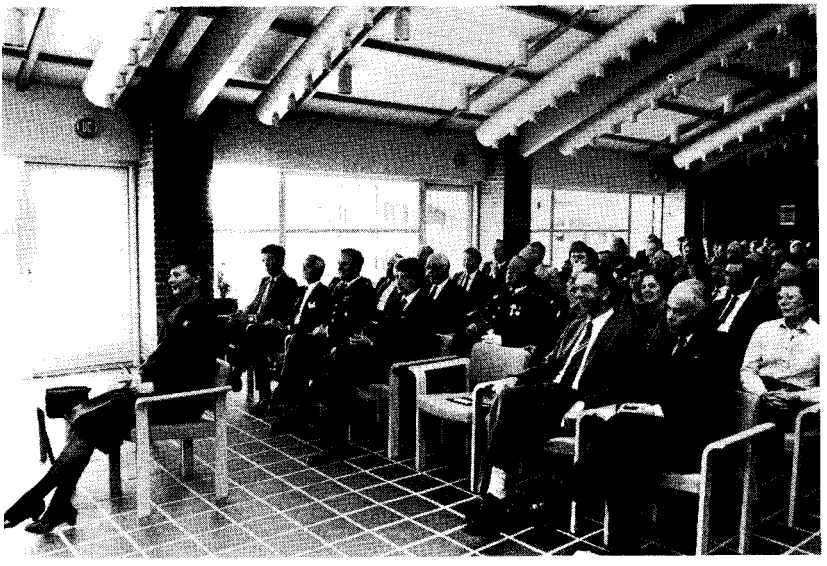

Fra indvielsen den 25. april 1984. Hendes Majestæt Dronningen samt øvrige gæster ved landbrugsministeriets indvielsesfest lytter til et foredrag af museumsinspektør Peter Seeberg vedrørende egnens fortid i relation til etableringen af Forsøgsanlæg Foulum. (foto J. Bak Rasmussen).

holdsvis en kværnsten fra en oldtidsboplads fundet på stedet, en mursten fra Trollesminde og en mursten fra Ødum forsøgsstation. I eftersommeren 1983 begyndte dele af anlægget at blive taget i brug, og den 25. april 1984 kunne landbrugsminister Niels Anker Kofoed byde velkommen til den officielle indvielse af første del af Forsøgsanlæg Foulum, som blev foretaget af Hendes Majestæt Dronningen.

Første etape udgjorde ca. 41.000 m^2 og omfattede faciliteter til kvæg- og fåreforsøg, svineforsøg, grovfoderforsøg, centrallaboratorium, administration og fællesfunktioner, landbrugsdrift samt boliger.

Etableringen af anden etape, som udgør ca. 7.000 m^2, startede i eftersommeren 1984 og var færdig i forsommeren 1986. Etapen omfatter faciliteter til dyrefysiologi og biokemi, kvægforsøg samt svineforsøg.

I 1984 blev det besluttet at slå 4. etape sammen med 3. etape og søge det hele etableret på en gang. Projekteringen af denne nye 3. etape er påbegyndt i begyndelsen af 1986. Det påregnes, at denne bliver på ca. 22.000 m^2 og kan være færdigetableret i eftersommeren 1988. Etapen skal omfatte faciliteter til fjerkræforsøg og pelsdyrforsøg samt yderligere faciliteter til dyrefysiologi og biokemi, svineforsøg, kvægforsøg samt landbrugsdrift.

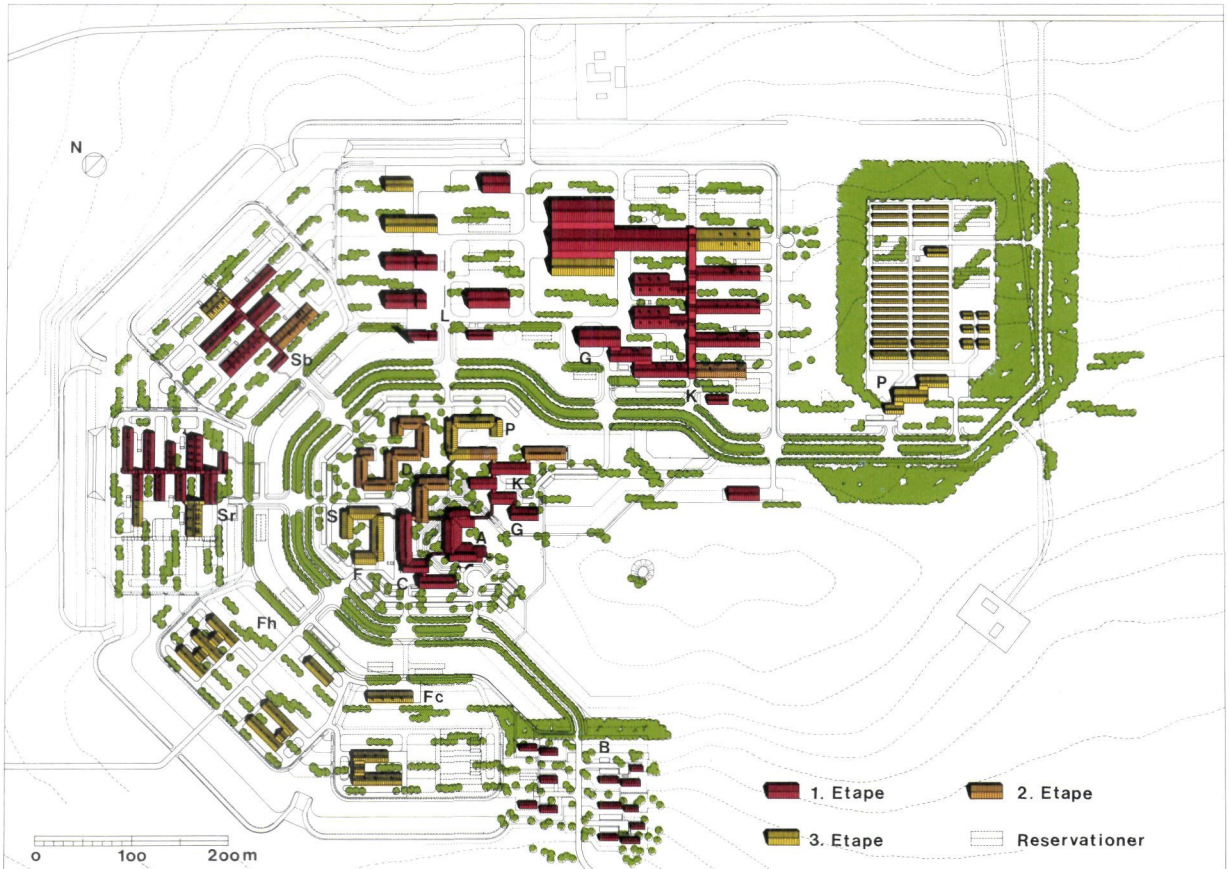

Forsøgsanlæg Foulum

Situationsplan 1., 2. og 3. etape

Fra hovedanlægget. 1. Udsnit af bygningerne i inderzonen set fra Bavnehøj. 2. Hovedindgangen med skulptur af Erik Warming. 3 og 4. Udsnit af bygningerne i yderzonen til henholdsvis landbrugsdrift og svineforsøg. (foto Thomas Pedersen og Poul Pedersen).

Under planlægningen og etableringen er der sket en række tilpasninger i forhold til programoplægget og strukturplanen. Dels på grund af større behov for faciliteter til en mere intensiv forskning samt et for lille programmeret behov til enkelte afsnit og dels på grund af større omkostninger samt større etableringsudgifter end forudset.

I følgende oversigt er vist antal m^2, der påregnedes etableret i henhold til strukturplanen samt det etablerede/forventet etablerede antal m^2 i de tre etaper og i alt.

Oversigt over planlagt og etableret bygningsareal i m^2

Zone	Afsnit	Struktur-plan	Etableret 1. etape	2. etape	3. etape	I alt
Indre	Administration	2.213	2.751	–	–	2.751
	Centrallaboratorium	2.844	3.070	–	–	3.070
	Dyrefysiologi	3.500	–	4.481	812	5.293
	Kvæg og får	1.863	861	1.046	–	1.907
	Svin og heste	850	–	–	1.067	1.067
	Fjerkræ og kaniner	500	–	–	694	694
	Pelsdyr	465	–	–	621	621
	Grovfoder	730	740	–	–	740
Indre i alt		12.965	7.422	5.527	3.194	16.143
Ydre	Landbrugsdrift*)	12,851	7.548	–	3.061	10.609
	Kvæg og får	21.848	14.498	792	2.801	18.091
	Svin og heste	13.000	7.057	1.015	1.399	9.471
	Fjerkræ og kaniner	7.450	–	–	4.721	4.721
	Pelsdyr	2.735	–	–	7.145	7.145
	Grovfoder	2.201	2.201	–	–	2.201
	Boliger	2.100	1.987	–	–	1.987
Ydre i alt		62.185	33.291	1.807	19.127	54.225
Indre + ydre i alt**)		75.150	40.770	7.334	22.321	70.368

*) Incl. gylleopbevaring – planlagt 7.000 m^2, men kun etableret 5.250 m^2.
**) Hertil kommer diverse indskudte dæk og kældre på ca. 2.500 m^2.

Af oversigten fremgår det, at det totale etablerede areal knapt svarer til det planlagte. Det fremgår også, at der er sket en forskydning mellem zonerne, idet der er etableret ca. 3.000 m^2 mere i inderzonen end planlagt. Endvidere, at afsnittene vedrørende dyrefysiologi og pelsdyr er blevet bedre tilgodeset end forudsat i strukturplanen.

På side 94 er vist en situationsplan af hovedanlægget, som det påregnes at se ud efter færdigetableringen af Forsøgsanlæg Foulum inden for rammen af programoplægget.

I inderzonen er bygningerne til administration, centrallaboratorium og dele af dyrefysiologi og biokemi opført i to etager. De øvrige er opført i én etage. Alle bygningerne i inderzonen samt boligerne er opført i røde mursten og med rødt tegltag.

I yderzonen er bygningerne - omend af forskellig højde - alle bygget i én etage. Bygningerne fremstår udadtil med vægge af røde mursten og med overvægge og tage af grå bølgeeternit.

I tilslutning til etableringen af første etape har Statens Kunstfond bidraget med en udsmykning bestående af nogle udendørs skulpturer udført af kunstneren Erik Varming. En yderligere udsmykning kommer muligvis på tale, idet der er kommet en bestemmelse om, at ved statsligt byggeri skal 1% af byggesummen anvendes til kunstnerisk udsmykning.

For anlægget er der udarbejdet en overordnet beplantningsplan, hvor beplantningen skal være med til at understrege vejforløb samt zone- og afsnitsopdeling samtidig med, at den skal binde det relativt spredt beliggende anlæg sammen (se situationsplanen). Hovedelementet i beplantningsplanen er en 4-rækket allé-beplantning, som i begge ender munder ud i en skovbeplantning - dels omkring boligerne og dels omkring pelsdyrstaldene. Alleen skal bestå af egetræer, og skovene skal være blandingsskove med eg som det dominerende træ. Endvidere skal der rundt om i anlægget være især egetræer solitært eller i grupper, bøgehække samt blandingsbusketter. Endelig skal der være levende, uklippede hegn i overgangen mellem yderzonen og den omgivende mark. Bortset fra et mere decideret haveparti med stedsegrønt islæt mellem de store bygninger i inderzonen skal resten af friarealerne i anlægget være med vedvarende græs, som bl.a. kan benyttes til afgræsning.

Den overordnede beplantningsplan er udarbejdet af Landskabstegnestuen i Århus i samråd med rådgiverne, brugerne og forstander I. Groven, der også har udarbejdet forslag til læbeplantning for hele jordtilliggendet. Et forslag som også omfatter flerrækkede hegn af blandet sammensætning med eg som det dominerende træ. En beplantning, som sammen med Foulumdal og Krudtdal kan blive et godt tilholdssted for den vilde fauna.

Førstepræmievinderne, der bestod af repræsentanter for Arkitekttegnestuen I/S, Århus og Agrinova A/S, Næstved, blev i januar 1979 organiseret i en rådgivergruppe med arkitekt Knud Blach Petersen som projekteringsleder. En post, som senere er overtaget af arkitekt Hans Schwarz Sørensen. I august 1982 udtrådte Agrinova A/S af rådgivergruppen, hvorefter ingeniørfirmaet Steensen og Varming blev nærmere tilknyttet gruppen. I øvrigt har rådgivergruppen som sådan medvirket ved planlægningen og etableringen af hele anlægget.

I det følgende gives en kort omtale af de enkelte afsnit. Med hensyn til deres placering henvises til situationsplanen samt *kortbilag IV,* der viser forsøgsanlæggets beliggenhed - såvel hovedanlægget som de øvrige anlæg og det anlagte vejsystem.

I hovedanlægget adskilles inder- og yderzonen af et hesteskoformet vejsystem med en indre vej til let trafik og en ydre vej til tung trafik. Indtil videre anvendes den ydre vej dog til begge trafiktyper, idet den indre vej endnu ikke er færdiganlagt. Mod sydvest fortsætter vejsystemet som enkeltvej igennem boligområdet og munder ud i Foulum Hedevej. Mod nordvest er der etableret en vej gennem fjerkræafsnittet og tværs over Hobrovej til Foulumgård. Disse to veje, den sydvestlige og den nordvestlige, har muliggjort, at en del af Foulum Hedevej kan nedlægges, nemlig den del, der strækker sig fra Hobrovej og til det sted, hvor den sydvestlige vej udmunder. Mod øst er der anlagt en vej gennem landbrugsafsnittet og tværs over Burrehøjvej og Foulumdal til gyllefjernlageret, Skovvang og Formyreområdet. Mod sydøst uden om pelsdyrafsnittet er det planlagt, at vejsystemet med tiden skal fortsætte som enkeltvej og munde ud i Burrehøjvej.

Afsnit B. Dette afsnit ligger på begge sider af hovedadgangsvejen, inden man kommer til det egentlige forsøgsanlæg, og omfatter 5 familieboliger, 8 torumsboliger og 18 etrumsboliger. Boliger, som primært er beregnet for personale beskæftiget med dyrenes pasning og forsøgsanlæggets tekniske drift. For personale bosat uden for anlægget findes der vagtrum i forskellige afsnit til brug i tilfælde, hvor opgaverne kræver deres nærværelse uden for normal arbejdstid.

Af boliger findes der herudover på forsøgsanlægget en familiebolig på Foulumgård til brug for grovfoderforsøgene samt fire ældre, moderniserede familieboliger: Skovvang, Burrehøjvej 30, Burrehøjvej 34 og Kjeldgård. Henholdsvis til brug for kaninforsøg, markforvalter, kvægforvalter og eventuelt pelsdyrforsøg.

Afsnit A. Hovedindgangen til forsøgsanlægget findes i dette afsnit, som ligger centralt i inderzonen og i hele hovedanlægget. Afsnittet rummer en række funktioner, der er fælles for forsøgsanlægget. Det drejer sig om møderum, centrale EDB-installationer, bibliotek og kantine. Herudover rummer afsnittet lokaler for Statens Husdyrbrugsforsøgs administration og fælles servicefunktioner såsom information, telefonomstilling, betjenttjeneste m.v.

EDB-løsningen, der er valgt til forsøgsanlægget, er en decentral løsning. Terminalerne er placeret rundt i anlægget hos den enkelte bruger - såvel på kontorer, laboratorier som i stalde for direkte opsamling af de registrerede grunddata. EDB-anlægget, hvorpå også tekstbehandlingen foregår, er et mindre anlæg, som kobles til de store EDB-centre såsom NEUCC, Recau m.fl.

Biblioteket er et internt forskningsbibliotek. Der satses på, at indholdet i alle relevante tidsskrifter og forskningspublikationer fra såvel indland som udland hurtigt kan komme til den enkelte forskers kendskab. Herudover foretages litteratursøgning via dets EDB-udstyr, som kan kobles til relevante videncentre rundt om i verden. Endvidere fremskaffelse af ønsket forskningslitteratur, håndbøger m.v.

Afsnit C. Dette afsnit, som ligeledes ligger i inderzonen, rummer forsøgsanlæggets centrallaboratorium. Det virker fælles for Statens Husdyrbrugsforsøg og Statens Planteavlsforsøg. På laboratoriet udføres den store mængde analyser af rutinemæssig karakter, som er et nødvendigt og vigtigt led i de enkelte forsøgs gennemførelse. Prøverne til analysering kommer såvel fra Forsøgsanlæg Foulum som fra forsøg, der foregår uden for anlægget i de to institutioners regi samt fra lokale forsøg. Centrallaboratoriet har et omfattende analyseprogram, som løbende ajourføres for dels at øge sikkerheden og tilpasse det til den tekniske udvikling og dels at efterkomme nye behov for analyser fra de enkelte forskningsafdelinger ved de to institutioner.

Afsnit F. Dette afsnit, der først bliver etableret i tredie etape, kommer til at rumme faciliteter til Afd. for forsøg med fjerkræ og kaniner. I inderzonen bliver der kontorer og laboratorier samt derunder i kælderen et rugeri, hvor der påregnes udruget ca. 25.000 kyllinger om året. I yderzonen bliver der spredt beliggende staldenheder til forsøg med slagtekyllinger, levekyllinger og æglæggende høner samt til avlsforsøg med høns. Staldene opføres med mulighed for en fleksibel anvendelse og indrettes til både bur- og gulvdrift. I alt bliver der i afsnittet en forsøgskapacitet pr. år på ca. 35.000 slagtekyllinger, 8.500 levekyllinger og 3.900 æglæggende høner samt 2.600 høner til avlsforsøg og andre specielle undersøgelser.

Slagte- og kødkvalitetsundersøgelser påregnes at skulle foregå via samarbejde med et eksisterende fjerkræslagteri.

Faciliteter til forsøg med kaniner er etableret i ældre, renoverede samt nye bygninger på Skovvang, hvor der er plads til 100 avlsdyr, en årsproduktion på 1.700-2.000 slagtedyr samt til individprøvning af 200 angorakaniner om året.

Afsnit S. Dette afsnit rummer faciliteter til Afd. for forsøg med svin og heste. I inderzonen bliver der i tredie etape etableret kontorer og laboratorier. I yderzonen er der forsøgsstalde, som er opført i to adskilte afsnit under hensyn til anvendelse af SPF-systemet. Et »rødt« afsnit (Sr) med plads til ca. 200 søer plus orner, opdræt og smågrise samt et »blåt« afsnit (Sb) med staldplads til ca. 800 slagtesvin.

Begge staldafsnit er opbygget med hver sin personalebygning, fodercentral og centralgang, hvor de enkelte stalde er påbygget.

I det røde afsnit er der 8 separate forsøgsstalde: 1 løbestald, 2 drægtighedsstalde, 3 farestalde og 1 fravænningsstald samt 1 kombineret stald. Staldene er indrettet, så alle voksne dyr er opstaldet enkeltvis.

I det blå afsnit er der 5 separate forsøgsstalde: 1 fordøjelighedsstald, 2 stalde, hvor grisene går enkeltvis samt 2 stalde, hvor grisene går sammen i hold. Heraf er den ene indrettet til adfærdsundersøgelser med mulighed for at ændre indretningen i henhold til forsøgsopgavernes art.

Såvel det røde som det blå afsnit er specielt indrettet for at kunne tilgodese et sikkert forsøgsarbejde og for at kunne gennemføre varierende forsøgsopgaver.

Afsnit D. Dette afsnit ligger i inderzonen og rummer kontorer og laboratorier til Afd. for dyrefysiologi og biokemi. Endvidere rummer afsnittet en række specielle staldrum til intensive undersøgelser med de forskellige dyrearter samt faciliteter til klimaforsøg, respirationsbestemmelser, operation m.v.

I afsnittet foregår den mest basale og laboratoriemæssige del af den fysiologiske og biokemiske forskning, som foregår ved Statens Husdyrbrugsforsøg. Endvidere udvikling og gennemførelse af specielle analyser, som ofte kræver avanceret udstyr og specielt uddannet personale.

Ved afsnittets etablering er der indrettet lokaler til en påbegyndt forskning vedrørende bakteriologi og bioteknologi. Endvidere laboratorier til brug for blod- og vævstypebestemmelser. Hertil er i foråret 1986 fra Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole overflyttet den rutinemæssige afstamningskontrol (blodtypebestemmelse) for kvæg her i landet.

Afsnit L. Dette afsnit ligger i yderzonen og rummer faciliteter til brug for Afd. for landbrugsdrift, som forestår dyrkningen af forsøgsanlæggets jorder, fremstilling og levering af foder og strøelse til de forskellige forsøgsafsnit, fjernelse af affald og gødning, pasning af institutionsarealet, dets tekniske installationer m.v.

I afsnittet er etableret forsøgsanlæggets vand- og varmeforsyning, kornlager med tørreri, foderblanderi til fremstilling af ønskede kraftfoderblandinger til forsøgsdyrene i de enkelte forsøgsafsnit, bygning til opbevaring af råvarer og færdigblandinger af kraftfoder, værksteder, traktorgarage og en bygning til rengøring af maskiner og udstyr samt til diverse funktioner. Herudover er der en kombineret kontor- og personalebygning.

Til opbevaring af maskiner med sæsonmæssig anvendelse bruges nogle endnu ikke nedrevne bygninger på Mosegård, indtil den planlagte maskinhal med tiden bliver bygget.

Til håndtering af gødning er der etableret et gylleanlæg med rørforbindelse til et fjernlager på Formyresiden af Foulumdal. Fjernlageret anvendes også til opbevaring af den forekommende faste gødning.

For at sikre en stabil grovfoderproduktion er der etableret et markvandingsanlæg, hvormed alle markerne stort set kan vandes.

Indenfor afsnit L's område er der endvidere placeret en mindre slagterienhed med tilhørende laboratoriefaciliteter. I enheden kan en del af slagtedyrene fra kvæg- og svineafsnittene slagtes med henblik på at foretage slagte-, kødkvalitets- og opbevaringsundersøgelser.

Afsnit G. Afd. for grovfoder under Statens Planteavlsforsøg har til huse i dette afsnit. I inderzonen er der kontorer og laboratorier. I yderzonen er der en

forsøgshal til bl.a. konserveringsforsøg under laboratoriemæssige forhold, et grovlaboratorium samt en fordøjelighedsstald med plads til 48 beder og et fryserum til bl.a. opbevaring af foder til fordøjelighedsforsøgene. Såvel fordøjelighedsstald som fryserum virker for både grovfoderforsøg og kvægforsøg.

Til afsnit G hører endvidere markforsøgsstationen på Foulumgård, hvor de deciderede planteavlsforsøg foregår. Her er der etableret bygninger til forsøgslade, maskinopbevaring, oplagsrum, grovlaboratorier, kontorer og personalefaciliteter.

Afsnit K. Dette afsnit rummer faciliteter til Afd. for forsøg med kvæg og får. I inderzonen er der kontorer og laboratorier. I yderzonen er der staldafsnit til de forskelligartede forsøg med malkekøer, opdræt og fededyr samt får. I alt er der plads til ca. 230 køer og 350 stk. opdræt/fededyr samt 110 beder og 125 moderfår.

I staldområdet er beliggende separat forsøgsstalden til moderfårbesætningen og personalebygningen. Herudover er der et staldkompleks bestående af en centralgang, hvor følgende stalde m.v. er påbygget: 1 stald til bederne, 1 fordøjeligheds- og intensivstald, 3 kostalde, 2 ungdyrstalde og 1 kombineret stald samt 3 lader til foderopbevaring og 1 bygning med fodercentral, grovlaboratorier, driftskontorer m.v.

Staldene til får er indrettet med bokse og spaltegulv. Staldene til kvæg er for hovedpartens vedkommende indrettet som bindestalde for individuel fodring. Spædkalvene og et begrænset antal ungdyr går dog i bokse.

Hele staldafsnittet er i øvrigt indrettet for at kunne tilgodese et sikkert og varieret forsøgsarbejde med mulighed for individuel behandling og registrering.

Afsnit P. Dette afsnit, der først bliver etableret i tredie etape, kommer til at rumme faciliteter til Afd. for forsøg med pelsdyr. Afdelingen får kontorer og laboratorier i inderzonen, og i yderzonen opføres der driftsbygninger samt stalde til forsøg med mink og ræve. I alt bliver der plads til ca. 1.000 avlshunner af mink og ca. 100 avlshunner af ræve plus handyr, opdræt og hvalpe for begge arters vedkommende.

I afsnittet bliver der faciliteter til gennemførelse af avlsforsøg, fodringsforsøg, adfærds- og domesticeringsforsøg samt undersøgelser vedrørende fysiologiske forhold, skindkvalitet m.v.

- o -

I henhold til programoplægget skal Forsøgsanlæg Foulum, når tredie etape er færdigbygget, være hjemsted for hele Statens Husdyrbrugsforsøg og dele af Statens Planteavlsforsøg. Statens Husdyrbrugsforsøg omfatter Afd. for administration og sekretariat, Afd. for landbrugsdrift, Afd. for dyrefysiologi og biokemi, Afd. for forsøg med pelsdyr, Afd. for forsøg med fjerkræ og kaniner, Afd. for forsøg med svin og heste samt Afd. for forsøg med kvæg og får. For Statens Planteavlsforsøg drejer det sig om Afd. for grovfoder. Hertil kommer Central-

laboratoriet, som er fælles for begge institutioner. Når tredie etape er færdig, påregnes forsøgsanlægget at være daglig arbejdsplads for ca. 350 personer.

Forsøgsanlæggets generelle drift og servicefunktioner varetages af Statens Husdyrbrugsforsøgs Afd. for administration og sekretariat samt Afd. for landbrugsdrift. Den specielle drift af de enkelte forsøgsafsnit med dertil hørende dyrehold/markforsøgsparceller varetages af de respektive afdelinger. Herved er der skabt dels en naturlig arbejdsdeling og dels en samhørighed mellem drifts- og forsøgsfunktionen inden for det enkelte forsøgsafsnit.

Forskningen vedrørende de forskellige dyrearter falder - trods deres forskelligartethed - i realiteten inden for hovedområderne avl, ernæring og produktionsforhold med sigte på at fremme de respektive produktioner under hensyntagen til produktionsbetingelser og de færdige produkters kvalitet. Med etablering af Forsøgsanlæg Foulum er der skabt mulighed for et udstrakt samarbejde mellem forsøgsafdelingerne om udnyttelse af faciliteter og om løsning af opgaver. Endvidere er der skabt mulighed for et fortsat forskningsmæssigt samarbejde med såvel forskere og studerende fra Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole som fra andre institutioner i både ind- og udland. I den forholdsvis korte periode, anlægget har været i gang, har der allerede fra forskellig side været stor interesse for ophold af studie- og forskningsmæssig art ved de forskellige afdelinger på forsøgsanlægget.

Gennem planlægnings- og etableringsfasen er der sket den ændring, at der er etableret færre dyrepladser mod flere faciliteter til mere intensive og dyberegående undersøgelser, idet det forudses, at behovet for sådanne undersøgelser fremover vil vokse. Denne ændring har også været medvirkende til, at tanken om at benytte andre af staten ejede gårde som forsyningsgårde ikke er blevet effektueret. Derimod er der skabt mulighed for at indkøbe relevante forsøgsdyr og dermed have en højere udnyttelsesgrad af de etablerede dyrepladser. I øvrigt er det tanken stadig at udføre forsøg rundt om i landet i såvel private som organisationsejede besætninger.

Arealbehovet blev i 1972 ansat til ca. 400 ha, hvilket også var det antal ha, der blev erhvervet. Udviklingen har imidlertid medført, at dette areal vil være for lille efter ibrugtagningen af tredie etape. Årsagerne hertil er flere: Institutionsarealet er blevet større for at opfylde øgede afstandskrav af hensyn til dyresundhed og miljø; arealbehovet til deciderede planteavlsforsøg, hvortil der ikke ønskes anvendt husdyrgødning, er blevet større; arealgrundlaget til udbringning af husdyrgødning skal være større på grund af nye miljøbestemmelser. Hertil kommer, at ca. 40 ha i Krudtdal og Foulumdal kun har begrænset dyrkningsværdi. For at få areal nok dels til udbringning af den producerede husdyrgødning og dels til at imødekomme behovet for hjemmeavlet foder vil der være behov for yderligere at erhverve ca. 100 ha markjord.

Selv om der er etableret mange faciliteter på Forsøgsanlæg Foulum, må det forventes, at der også vil ske etableringer efter færdiggørelsen af tredie etape. Således mangler der forskellige ting at få færdig- eller nyetableret, for at forsøgsanlægget kan fungere optimalt i såvel drifts- som forskningsmæssig henseende. Herudover savnes et auditorium samt opholdsfaciliteter til studerende og gæsteforskere. Begge dele arbejdes der på at få etableret. Det er planen, at der i 1988 i 200-året efter stavnsbåndets ophævelse etableres et kollegium beliggende ved Viborgsøerne, idet Viborg kommune stiller en grund til rådighed, og landboorganisationerne betaler for opførelsen. Endvidere må det påregnes, at kommende forskningsopgaver vil kræve nye etableringer af bygnings- og/eller udstyrsmæssig art. Endelig er der planer om, at Statens Planteavlsforsøg vil samle mere og mere af sit landbrugscenter på Forsøgsanlæg Foulum.

Resumé

Statens Husdyrbrugsudvalg besluttede i december 1971 at søge Statens Husdyrbrugsforsøg flyttet fra København-Hillerødområdet til Jylland. Dels i indledningen og dels i afsnittet om forsøgsanlæggets etablering er der redegjort for baggrunden for denne beslutning.

Landbrugsministeren tiltrådte i februar 1972 beslutningen om udflytningen på den betingelse, at der blev taget egnsudviklingshensyn ved placeringen af den nye institution, hvorfor man skulle søge et egnet sted til denne i Nordjyllands, Viborg eller Ringkøbing amt. Der forelå på det tidspunkt tilbud fra mange kommuner om arealer til Statens Husdyrbrugsforsøg og den del af Statens Planteavlsforsøg, som det i løbet af de første måneder af 1972 blev besluttet også skulle indgå i den nye forsøgsinstitution. Blandt de mange placeringsmuligheder valgte man i august 1972 det af Tjele og Viborg kommuner tilbudte areal på 400 ha ved Foulum og Formyre i Tjele kommune. Dette valg, som i samme måned blev godkendt af regeringen, blev truffet på grundlag af en udvælgelsesprocedure, der bl.a. omfattede en besigtigelsesrejse, en medarbejderhøring og jordbundsundersøgelser.

Tjele og Viborg kommuner købte herefter omkring 1. oktober 1972 arealet, som var fordelt på 36 forskellige ejere, med henblik på senere salg til staten. Statens køb fandt sted ca. 2 år senere, efter at folketingets finansudvalg i juni 1974 havde bevilget de ca. 10 mill. kroner, som man skulle betale for jorden. Staten overtog arealet 1. januar 1975, og der gik derefter ca. 1 1/2 år med sammenlægning af ejendomme, sløjfning af skel og hegn, nedrivning af bygninger og gennemførelse af matrikulære ændringer. Dette arbejde var afsluttet, så endeligt skøde kunne tinglyses 30. august 1976.

Det af staten købte areal er på 402 ha, hvoraf 290 ligger i Foulum, 96 i Formyre og 16 i Velds. Foulum og Formyre ligger i Tjele sogn, og Velds ligger i Ørum sogn. Både Tjele og Ørum sogne hørte til Sønderlyng herred, som indtil 1660 var en del af Dronningborg len og fra 1660 til 1794 af Dronningborg amt. I 1794 oprettedes Viborg Stiftamt, som Sønderlyng herred så indgik i. Under de nuværende administrative forhold hører Tjele kommune under Viborg politikreds, Viborg retskreds og Viborg amt.

Den sidste istid, som sluttede for ca. 10.000 år siden, har været bestemmende for det erhvervede områdes landskabelige karakter og for jordbundens beskaffenhed. Da området under den istid lå bag isranden, er der tale om morænejorder. Overgrunden består af lerblandet sandmuld eller ren sandmuld, og den gennemsnitlige mulddybde er ca. 40 cm. Af de 402 ha er ca. 360 ha egentlig

agerjord, mens resten ligger i Foulumdal og Dybdal-Krudtdal. De af Foulumdal adskilte agerarealer er hver for sig ret ensartede flader. Ved deres højeste punkt, Bavnehøj, er forsøgsanlæggets bygninger placeret.

Inden opførelsen af disse bygninger påbegyndtes i 1980, blev der foretaget arkæologiske udgravninger. Man konstaterede herved, at der har ligget en jernalderlandsby i området, og at den kan dateres til tiden 300-700 e.Kr. Der blev også gjort interessante gravfund.

Jernalderlandsbyen kan have heddet Foulum, idet navne på -um regnes at stamme fra tiden 100-500 e. Kr. Og navnets betydning kan være »fuglevildt-område«. Navnet Formyre er meget yngre, og det er navnet på byen, der ligger »foran myrerne«, dvs. moserne eller engene ved Tjele å. Navnet Velds er sammensat af ordene »væld« (kildevæld), som der findes nogle af på byens mark, og »sø«. Det sidste hentyder til den nu forsvundne Fuglsø.

I tidligere tider var de fleste bønder fæstere, som skulle betale godsejeren en årlig fæsteafgift, den såkaldte landgilde. Landgilden svaredes for det meste helt eller delvis i forskellige naturalier: korn, smør, svin, lam, høns, m.v. Helt tilbage fra 1500-tallet havde man takster til omregning af disse forskellige landgildedele til en enhed, hvormed man kunne udtrykke en gårds værdi. Denne enhed var hartkorn (hårdt korn = rug og byg). Fra 1660 begyndte man også at anvende hartkornet som skattegrundlag, og i den anledning udarbejdedes der matrikler, dvs. fortegnelser over landejendomme med angivelse af deres hartkorn. Til matriklerne af 1662 og 1664 beregnedes hartkornet på grundlag af landgildeydelserne. Men i begyndelsen af 1680'erne blev der foretaget en opmåling og bonitering af landets agerjord, hvorved man fik et bedre grundlag for hartkornsansættelsen til Matriklen af 1688. Der blev foretaget ny hartkornsansættelse til Matriklen af 1844, hvor man indførte begrebet boniteret areal, og hvor 1 tønde hartkorn ansattes til 5 1/7 tønder land boniteret areal (72.000 kvadratalen). 1 tønde land boniteret areal var lig 1 tønde land af den bedste jord (takst 24) eller tilsvarende større areal af den dårligere jord. Hartkornet som skattegrundlag blev afskaffet i 1903 og 1925 for henholdsvis statsskatters og kommuneskatters vedkommende.

Foruden landgilde og skatter skulle bønderne svare tiende af korn og kvæg. Tienden deltes oprindeligt ligeligt mellem præsten, kirken og biskoppen, men efter reformationen i 1536 blev bispetienden til kongetiende.

De fleste fæstebønder skulle også forrette hoveri, dvs. pligtarbejde, på herregården. Driftige godsejere søgte naturligt nok at få mest muligt arbejde ud af deres fæstebønder eller skaffe sig flere. Dette sidste var således tilfældet med Jørgen Skram, som i 1568 overtog Tjele, og som ved mageskifte skaffede sig gårde nær Tjele, så han kunne udnytte fæstebøndernes arbejdskraft. På den måde erhvervede han i 1568 6 af de 8 bøndergårde i Foulum og i 1578 yderligere en. Den ottende gård kom under Tjele omkring 1750. Senest fra 1660 hørte alle fire Formyre-gårde også under Tjele.

Efter Jørgen Skrams død i 1592 havde godset forskellige ejere indtil 1635, da Erik Grubbe overtog det og ejede det til sin død i 1692. Hans datter og svigersøn havde det derefter til 1698, da det blev solgt til Gert Didrik Levetzau, som sad på det til sin død i 1737.

Siden da har Tjele været i slægten Lüttichaus besiddelse, og den nuværende ejer tilhører 9. generation af denne slægt på Tjele. Den første Lüttichau på Tjele fik godset oprettet til et stamhus i 1759. Et stamhus skulle gå udelt i arv, og stamhusbesidderen havde derfor ikke ret til at sælge godset eller nogen del af det. Tilladelse til sådant salg kunne dog gives af kongen, og i 1851 fik den daværende stamhusbesidder kongelig bevilling til at sælge de under stamhuset hørende fæstegårde og -huse. I 1930 overgik Tjele til fri ejendom.

Den ældste her benyttede kilde med navne på fæstebønder i Foulum og Formyre er Matriklen 1688. Foruden de nævnte 8 bøndergårde var der yderligere en gård i Foulum, nemlig den der i 1583 ved kongelig foranstaltning blev præstegård, og som er det endnu i 1986. Gårdene i Foulum havde i 1688 tilsammen 375 tønder land (206 ha) dyrket areal, og deres samlede hartkornsansættelse var 47,62 tønder. De tilsvarende tal for Formyre var 132 tønder land (72,6 ha) og 17,55 tønder hartkorn.

Det volder visse vanskeligheder at føre de gamle gårdes historie tilbage til 1688 og for nogle er det umuligt. Det skyldes dels, at der omkring 1750 blev foretaget en såkaldt hartkornsegalisering, dvs. gårdene blev gjort ens i hartkorn, og dels, at der mangler jordebøger for perioden 1743-1773 for Formyre og for perioden 1743-1778 for Foulum.

Det synes dog sikkert, at Ravnhøjgård i Foulum havde nr. 2 i Matriklen 1688. De 4 Formyregårde kan også med ret stor sikkerhed identificeres i denne matrikel. Endvidere er det sandsynligt, at Vestergård havde matr. nr. 1 i 1688, Østergård nr. 3, Damgård nr. 4, Foulumgård nr. 5 og Mosegård nr. 8.

Hartkornsegaliseringen medførte, at alle gårde i en landsby, som hørte under samme gods, skulle svare lige meget i landgilde, og det samme gjaldt for skatterne. Det betød naturligvis en regnskabsmæssig forenkling for godsejeren, som var den, der kunne lade en sådan foranstaltning gennemføre.

Fæstebøndernes kår var gennemgående dårlige i 1700-tallet. De var underkastet stavnsbånd, hoveri af et omfang, som mange steder var vilkårligt, tyngende landgildeydelser og skatter samt godsejerens revselsesret. Og når en fæstebonde døde, var det godsejerens repræsentant, ridefogden, der var skifteforvalter. Dette sidste var et af de forhold, der blev ændret, da der i 1787 som et led i landboreformerne udstedtes en forordning om retsforholdet mellem godsejere og fæstere. Det bestemtes da, at der ved fæsterskifte som følge af dødsfald eller af anden årsag skulle foretages en vurdering af gård, besætning og inventar ved uvildige mænd. I 1788 blev stavnsbåndet ophævet, og andre reformer i disse år var hoveriets begrænsning og fastlæggelse samt afskaffelse af revselsesretten over for fæstebonden og hans hustru.

Tidligt i reformperioden, i 1781, kom der en forordning om udskiftning af landsbyernes jorder, så de enkelte brug kunne få deres jord på et eller nogle få steder og fællesskabet om dyrkningen dermed ophøre. Hvor hensynet til en god jordfordeling krævede udflytning af gårde, kunne udflytterne få bygningshjælp.

Foulum og Velds blev udskiftet i 1791 og Formyre i 1799. På grundlag af udskiftningskort, hvoraf kopier senere blev matrikelkort, og andet materiale er udskiftningen i Foulum og Formyre ret fyldigt beskrevet: jordens bonitet forkellige steder er angivet, der er anført en række af de gamle marknavne, og der redegøres for nogle gårdes beliggenhed og for 2 gårdes udflytning i forbindelse med udskiftningen, nemlig Mosegård og Nedergård.

Jordens godhed vurderedes ikke efter samme system ved udskiftningen som ved udarbejdelsen af Matriklen 1688. Og forskellig fra begge systemer var det, der benyttedes ved udarbejdelsen af Matriklen 1844. Men også i den sidstnævnte matrikel blev ejendommene sat i hartkorn. Foulum by var i Matriklen 1844 ansat til 44 tønder hartkorn, og det samlede areal var 1421 tønder land (781 ha), hvoraf ca. halvdelen ifølge matrikelkortet var hede. Formyre bys samlede hartkorn i 1844 var 16 tønder, og arealet 498 tønder land (274 ha), hvoraf mindst halvdelen var hede. Af matriklen 1844 for Velds er medtaget de gårde, som de nu af staten købte arealer hørte til.

I reformperioden og de nærmeste år efter 1800 blev mange fæstegårde købt til selveje, og det angives, at ca. 60% af landets bønder var selvejere i 1807. Derefter stagnerede denne udvikling på grund af krig og dårlige økonomiske vilkår, således at der først fra 1830'erne skete en stigning i antallet af selvejergårde i forhold til situationen i 1807. Stamhusbesidderen på Tjele kunne ikke uden videre sælge det under stamhuset hørende bøndergods. Det skulle han have kongelig bevilling til, og det fik han i 1851. De fleste af gårdene i Foulum og Formyre overgik derefter til selveje i perioden 1856–1874. Der var to undtagelser: Formyregård og Askhøjgård i Formyre, som først blev solgt til selveje i 1919.

Inden overgangen til selveje begyndte var alt hoveri for Tjeles fæstebønder afskaffet. Det skete i 1852 i henhold til en lov af 1850. Men en delvis afløsning på frivillig basis var blevet påbegyndt i 1835.

De 9 Foulum-gårde har i Matriklen 1844 været på hver ca. 150 tønder land (82 ha). Men efter overgangen til selveje skete der en stærk udstykning, og der oprettedes mange nye ejendomme i sidste halvdel af 1800-tallet. Adskillige af dem blev bygget på Foulum Hede og tillagt jorder, af hvilke sikkert en hel del endnu på den tid har været uopdyrkede.

En lille del af det af staten overtagne areal har i tidligere tid ligget under gårde i Foulum og Formyre, som der ikke blev solgt jord fra til staten. Disse gårde omtales enkeltvis – også på grund af deres historiske samhørighed med de gårde, der blev solgt. De ejendomme staten har købt eller købt jord fra omtales også enkeltvis, og forud for denne omtale er der en tabellarisk oversigt over

dem. I denne er bl.a. angivet de enkelte ejendommes areal, og hvor stor en del af det staten har købt. Efter oversigten er der et kort, som viser ejendommenes geografiske placering.

Under omtalen af de enkelte ejendomme er der oplysninger om areal og om arealets matrikulære fordeling, hvor langt tilbage i tiden ejendommen kan følges, og hvad der skete med jord og bygninger i forbindelse med statens overtagelse. Navnene på fæstere og ejere gennem tiderne er anført, og i nogle tilfælde er medtaget enkelte data og andre personlige oplysninger samt oplysninger om slægtskabsforhold.

Under omtalen af Askhøjgård i Formyre, som ikke solgte jord til staten, er der fra pastor A. M. P. Bundgaards erindringsbog refereret enkelte træk, som nok kan være med til at give et alment billede af livet på en bondegård på den egn i begyndelsen af 1900–tallet.

Efter omtalen af de enkelte ejendomme følger et afsnit, hvor der mere detailleret redegøres for forhold i forbindelse med statens overtagelse. Tjele og Viborg kommuner købte 26 ejendomme og jord fra 10 andre ejendomme, i alt ca. 500 ha, og heraf videresolgtes 402 ha til staten ved betinget skøde i november 1974 med overtagelse 1. januar 1975. Købesummen var 23.720 kr. pr. ha eller i alt 9.546.078 kr.

Bygningerne til 16 af de 26 ejendomme, som kommunerne havde købt, lå på det areal, som staten købte. Ved 10 af disse ejendomme er alle bygninger nedrevet, ved 4 ejendomme er nogle bygninger nedrevet, og ved 2 er de bevarede. Med enkelte undtagelser blev nedrivningen foretaget inden udgangen af 1976. Kommunerne udførte dette arbejde mod et tillæg på 200.000 kr. til købesummen. I det betingede skøde var det bestemt, at endeligt skøde skulle udstedes, når sammenlægning af ejendomme m.v. var tilendebragt. Det var den i juli 1976, og det endelige skøde blev tinglyst 30/8 1976. Det areal, der hermed blev tilskødet staten (landbrugsministeriet), var på 402,4485 ha, og det var matrikuleret som 8a, 5r, 6b, Foulum, 6a, Formyre, 1h, 2v, Velds. Et senere mageskifte mellem staten og Tjele kommune om 2 små, men lige store parceller, har ændret lidt ved skellet mellem kommunens idrætsplads og statens areal, men ikke ved arealstørrelsen. I forbindelse med færdiggørelsen af dette mageskifte udgik 5r, Foulum, af matriklen og blev inddraget under 8a, Foulum.

For de før denne sidste matrikulære ændring eksisterende matrikelnumre, er det i tabelform vist, hvilke af de tidligere matrikelnumre, der er indgået i dem og hvilke, der er udstykket fra dem.

Planlægningen af det nye forsøgsanlæg startede i 1972 med hensyn til behov for såvel jord som bygninger til hele Statens Husdyrbrugsforsøg og Statens Planteavlsforsøgs grovfoderforsøg.

På baggrund heraf blev jordarealet på 402 ha i Foulum-området endelig erhvervet i 1974. Men der kom til at gå flere år, inden behovet for bygninger og dermed for midler til byggeriet blev endeligt fastlagt.

Først i 1976 – efter flere redegørelser og indstillinger i 1973, 1975 og 1976 fra de to institutioner – var landbrugsministeriet klar til at nedsætte en arbejdsgruppe til at udarbejde *Programoplæg for udflytning af Statens Husdyrbrugsforsøg og overflytning af Statens Planteavlsforsøgs grovfoderforsøg til de af staten erhvervede arealer i Tjele Kommune og i forbindelse hermed opførelse af et fælles centrallaboratorium for masseanalyser.*

Programoplægget blev færdigt i 1977, og heri opgjordes bygningsbehovet til 62.400 m^2 samt nogle ikke m^2-ansatte faciliteter, og at det hele i 1977-kroner ville koste ca. 181 mill. fordelt på fire etaper. Endvidere anførtes, at der burde udskrives en idékonkurrence for at nå frem til den bedste udformning af såvel bebyggelsesplanen som af de enkelte bygninger.

Idékonkurrencen blev udskrevet i 1978, og førstepræmien gik til et forslag udarbejdet af Arkitekttegnestuen I/S, Århus og Agrinova A/S, Næstved. I vinderforslaget var forsøgsanlægget placeret mellem Bavnehøj og Foulum og anlagt således, at dets forskellige funktioner var indbyrdes adskilt af hovedtrafiksystemet, der havde et hesteskoformet forløb med åbningen mod Bavnehøj. Inden i hesteskoen var der fællesfaciliteter, kontorer og laboratorier, og udenom forsøgsstalde, lader og øvrige driftsbygninger. Vinderforslaget blev valgt som grundlag for den videre planlægning, og førstepræmievinderne blev inddraget som rådgivere for bygherren i det videre arbejde.

I december 1978 bevilgedes midler til den overordnede planlægning og til udarbejdelse af endeligt forslag til første etape.

Herefter startede et intensivt og til tider hektisk planlægningsarbejde, hvor der under hensyntagen til programoplæg og vinderprojekt blev søgt taget hensyn til opfyldelse af flest mulige behov, krav og ønsker til det nye forsøgsanlæg.

I løbet af 1979 blev der udarbejdet en strukturplan for anlæggets udbygning, en lokalplan for området samt en hoveddispositionsplan for placeringen af de enkelte afsnit og deres bygninger (se strukturplan med hoveddisposition).

Programoplægget blev opgjort til at omfatte en etablering af 75.150 m^2 bruttoetageareal. På baggrund heraf og et udarbejdet forslag til første etape blev det beregnet, at hele forsøgsanlægget ville koste 270 mill. 1980-kroner og heraf 159 for første etape.

Etableringen af *Forsøgsanlæg Foulum,* som anlægget nu var navngivet, startede i efteråret 1980. Den 1. juli 1982 blev grundstenen nedlagt, og et år efter begyndte dele af anlægget at blive taget i brug. Den 25. april 1984 blev første del af Forsøgsanlæg Folum indviet af Hendes Majestæt Dronningen.

Såvel under planlægningen som under etableringen er der sket en række tilpasninger. Dels på grund af et større behov for faciliteter til en mere intensiv forskning samt et for lille programmeret behov til enkelte afsnit og dels på grund af uforudsete omkostninger og større etableringsudgifter. Tilpasningerne medfører, at der kun bliver bygget godt 70.000 m^2, at byggeriet bliver gennemført i tre etaper, og at der bliver færre dyrepladser i yderzonen mod flere laboratoriefaciliteter i inderzonen. Første etape blev på ca. 41.000 m^2. An-

den etape, der var færdig i 1986, blev på ca. 7.000 m^2. Tredie etape, der påbegyndes i 1986 og forventes færdig i 1988, påregnes at blive på ca. 22.000 m^2.

På kortbilag IV er vist forsøgsanlæggets beliggenhed – såvel hovedanlægget som de øvrige anlæg og det anlagte vejsystem. På situationsplanen for hovedanlægget er vist placeringen af de enkelte afdelingers bygninger og i hvilke etaper, de er opført. Endvidere er illustreret, hvordan beplantningen efterhånden vil komme til at binde det relativt spredt beliggende anlæg sammen.

I inderzonen er der bygninger til fællesfaciliteter, kontorer, laboratorier og specialstalde. Alle bygningerne i inderzonen samt boligerne er opført i røde mursten og med rødt tegltag.

I yderzonen er der driftsbygninger, lader og stalde. Bygningerne fremstår udadtil med vægge af røde mursten og med overvægge og tage af grå bølgeeternit.

Når forsøgsanlægget er færdigbygget i henhold til programoplægget vil det være hjemsted for hele Statens Husdyrbrugsforsøg samt dele af Statens Planteavlsforsøg og være daglig arbejdsplads for ca. 350 personer. Forsøgsanlægget vil da omfatte, jfr. situationsplanen og kortbilag IV:

Afsnit B. Tjenesteboliger.

Afsnit A. Fællesfaciliteter samt lokaler for Statens Husdyrbrugsforsøgs administration og servicefunktioner.

Afsnit C. Centrallaboratorium, fælles for Statens Husdyrbrugsforsøg og Statens Planteavlsforsøg.

Afsnit F. Til Afd. for forsøg med fjerkræ og kaniner. I staldafsnittet er der en kapacitet pr. år på ca. 35.000 slagtekyllinger, 8.500 levekyllinger og 6.500 høner. Faciliteter til forsøg med kaniner er etableret på Skovvang.

Afsnit S. Til Afd. for forsøg med svin og heste. I afsnittet er der staldplads til ca. 200 søer + opdræt og 800 slagtesvin.

Afsnit D. Til Afd. for dyrefysiologi og biokemi.

Afsnit L. Til Afd. for landbrugsdrift.

Afsnit G. Til Afd. for grovfoderforsøg. Til afsnittet hører også marksforsøgsstationen på Foulumgård.

Afsnit K. Til Afd. for forsøg med kvæg og får. I afsnittet er der staldplads til ca. 230 køer og 350 stk. opdræt/fededyr samt 110 beder og 125 moderfår.

Afsnit P. Til Afd. for forsøg med pelsdyr. I afsnittet er der plads til ca. 1.000 avlshunner af mink og ca. 100 avlshunner af ræve plus handyr, opdræt og hvalpe for begge arters vedkommende.

Selv om der er etableret mange faciliteter på Forsøgsanlæg Foulum, må det forventes, at der også vil ske udvidelse og etableringer efter færdiggørelsen af tredie etape. Således mangler der forskellige ting at få færdig- eller nyetableret, ligesom der er behov for et større arealtilligende, for at forsøgsanlægget kan fungere optimalt i såvel drifts- som forskningsmæssig henseende. Endvidere må det påregnes, at kommende forskningsopgaver vil kræve nye etableringer af bygnings- og/eller udstyrsmæssig art. Endelig er der planer om, at Statens Planteavlsforsøg vil samle mere og mere af sit landbrugscenter på Forsøgsanlæg Foulum.

Efterskrift

Det fremgår af efterfølgende fortegnelse, hvilke kilder der er benyttet ved udarbejdelsen af nærværende beretning. En væsentlig del af materialet stammer fra Landsarkivet for Nørrejylland og Tinglysningskontoret i Viborg, og medarbejdere de to steder har ydet kyndig bistand ved brugen af de foreliggende skriftlige kilder. Forskelligt skriftligt materiale er modtaget fra institutioner og enkeltpersoner, og tidligere beboere på Forsøgsanlæg Foulums område samt andre lokale og lokalkendte folk har givet værdifulde mundtlige oplysninger. Museumsinspektør Mette Iversen fra Viborg Stiftsmuseum har læst manuskriptet til afsnittet om arkæologiske fund og foreslået enkelte ændringer og tilføjelser, som er foretaget.

Arkitekterne Hans Schwarz Sørensen og Gorm Nielsen, Arkitekttegnestuen I/S, Århus har bidraget med billederne af forsøgsanlægget samt udarbejdet/tilrettet strukturplanen med hoveddisposition, situationsplanen for hovedanlægget og kortbilag IV.

Vi er taknemmelige for den imødekommenhed og interesse, vi overalt har mødt, og beder alle, som har ydet hjælp og vejledning, modtage vor bedste tak.

Marinus Sørensen Svend Martin Nielsen

Kildehenvisninger

Overskrifterne henviser til beretningens afsnit og tallene til numrene i efterfølgende kildefortegnelse.

Indledning:
9, 46, 52
Beliggenhed og administrative forhold:
5, 6, 7, 19
Landskabsdannelsen og jordbundens beskaffenhed:
7, 8, 9, 53
Arkæologiske fund:
10
Stednavne:
7, 11, 14, 51
Hartkorn, landgilde, hoveri, tiende:
1, 2, 12
Hovedgården Tjele:
7, 8, 13, 14, 15, 18
Foulum og Formyre indtil 1770'erne:
1, 13, 14, 16, 17, 18, 20, 21, 27, 28, 30, 39
Landboreformer:
1, 2
Udskiftning og udflytning, ny matrikulering:
1, 3, 12, 22, 29, 38, 49, 50, 51, 56
Fæsteforhold og overgang til selveje:
1, 2, 23, 31, 32, 33, 34, 36
Udstykning og hedeopdyrkning:
32, 34
Statens jordkøb:
44, 45, 46, 52
Gamle gårde uden for statens område:
13, 24, 25, 26, 28, 32, 33, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 44, 48
Ejendomme og arealer erhvervet af staten:
22, 25, 28, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 44, 45, 49
Statens jordkøb og arealets arrondering:
44, 45, 46, 52, 54, 55, 56
Forsøgsanlæggets etablering samt lidt om dets drift og nærmeste fremtid:
57, 58, 59, 60, 61, 62, 63

Kildefortegnelse

Litteratur

1) Politikens Danmarkshistorie, 1–14, 1969–72 – Bind 9: 1721–1784, af Svend Cedergreen Bech, Bind 10: 1784–1830, af Jens Vibæk.
2) *O. H. Larsen:* Landbrugets Historie og Statistik, 3. udg., 1937.
3) *Ejner Jensen:* Bonde og landbrug. Træk af dansk landbrugs historie, 2. udg., 1982.
4) *Johan Hvidtfeldt (red):* Håndbog for danske lokalhistorikere, 1952–56.
5) *Troels Dahlerup:* Sogn og pastorat. Bidrag til Viborg Stifts historie i senmiddelalderen. I Fra Viborg amt 1956.
6) *Hans H. Worsøe:* Landsarkivet for Nørrejylland og hjælpemidlerne til dets benyttelse. En oversigt. 1. bind, 1980.
7) *J. P. Trap:* Danmark, 5. udg., Viborg amt, bind 7,1, 1962.
8) Turistforeningens Årbog 1977: Landet omkring Viborg.
9) Jubilæumsberetning fra Statens Husdyrbrugsforsøg, 1983.
10) MIV. Museerne i Viborg Amt: 7, 1977 – 11, 1981 – 12, 1984 13, 1985.
11) Danmarks Stednavne, nr. 9: Viborg amts stednavne, 1948.
12) *Gunnar Knudsen:* De danske matrikler og deres benyttelse ved historiske undersøgelser. I Fortid og Nutid, 2, 1919.
13) *Gunnar Hansen:* Tjele. Af et jysk herresædes historie, 4. oplag, 1982.
14) Tjele. En historisk beskrivelse fra 1856. Med indledning af Hans H. Lüttichau. 1967.
15) Danske Slotte og Herregårde, 1966.
16) De ældste danske Archivregistraturer, bind 2, 1860.
17) Kronens Skøder, 1. bind: 1535–1648. Udgivet af Rigsarkivet ved L. Laursen, 1892.
18) Kancelliets Brevbøger 1561–1583. Udgivet af Rigsarkivet ved L. Laursen, 1893–1903.
19) *Thelma Jexlev:* Lensregnskaberne III. Med registratur over jyske lensregnskaber. I Fortid og Nutid, 26, 1976.
20) Biskop Søren Lintrups Visitatsbog 1720–1725. Ved S. Nygaard i Samlinger til Jysk Historie og Topografi, 3,2, 1899.
21) *Henrik Pedersen:* De danske Landbrug. Fremstillet paa Grundlag af Forarbejderne til Christian V's Matrikel 1688. 1928.
22) *Ole Degn:* Den, der ager med stude – I Fra Viborg amt 1971.
23) *St. St. Blicher:* Viborg amt, 1839. Landhusholdningsselskabets amtsbeskrivelse nr. 12.
24) *J. C. B. la Cour:* Danske Gaarde, 1906.
25) Vort Sogns Historie i 100 år. Med indledning af Salomon J. Frifelt, 1952 (Heri Tjele sogn side 625–638).
26) *A. M. P. Bundgaard:* Fra hjorddreng til sjælehyrde. Erindringer fra liv og præstegerning, 1963.

Utrykte kilder

Benyttede arkiver og arkivalier i Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg (LAN):

Tjele godsarkiv:

27) Vedrørende stamhuset (G 219–14), heri bl.a. stamhusbrevet fra 1759.
28) Jordebøger div. år 1741–1891 (G 219–6).
29) Udskiftningssager m.m. 1776–1895 (G 219–7a).
30) Skifteprotokol 1729–1756 (G 219–32).
Skifteprotokol 1756–1785 (G 219–33).
31) Fæste- og lejekontrakter på gårde 1756–1896 (G 219–9).
32) Fæsteprotokol 1830–1896 (G 219–8).
33) Bortsalg af fæstegods m.m. 1851–1928 (G 219–3), heri bl.a. kongelig bevilling af 1851 til salget.
34) Bortsolgt fæstegods 1852–1893 (G 219–2)

Middelsom Sønderlyng herreders arkiv:

35) Skøde- og panteprotokoller: Realregister for Tjele sogn 1853 – ca. 1950 (B 46–SP 103).
36) Skøde- og panteprotokol 1851–1854 (B 46–SP 16), heri bl.a. ekstrakt af stamhusbrev med jordebog, samt diverse skøde- og panteprotokoller fra årene 1870–1920 (B 46–SP 25 til SP 47).

Viborg amtstuearkiv:

37) Hartkornsspecifikationer og jordebøger for godserne, T-Ø B 13–34), herunder Tjele og Vingegård 1758–1802 (Tjele og Ørum sogne dog kun 1788, 1794, 1796 og 1802)
38) Matrikel 1844 (B 13–16).

Andre benyttede arkivalier i LAN:

39) Matrikel 1688 (Z 9–x 8).
Matrikel 1688 med tilføjelser til omkring 1740 (Z 10–x 5).
40) Folketællinger 1787, 1801, 1834, 1840, 1845.
41) Kirkebøger for Tjele sogn (C 241).
Enkelte kirkebøger for andre sogne.

Rigsarkivet, København

42) Folketællingen 1870 (en enkelt oplysning pr. telefon)
43) Folketællingen 1901.

Viborg Dommerkontor, Tinglysningen

44) Tingbogsattest for 8a, Foulum, samt oplysninger fra tingbogen om andre ejendomme.

Tjele kommune

45) Fortegnelse over sælgere af ejendomme og arealer.
46) Kopier af betinget og endeligt skøde til landbrugsministeriet.
Kopier af matrikelkort til eget brug (»arbejdskort«).
47) Oplysninger fra nu afdøde borgmester Niels Pedersen, kommunaldirektør J. Jacobsen, kommuneing. P. Hestehave samt Søren Pagter Jakobsen.

Tjele lokalhistoriske arkiv (leder: Erik Esbensen)

48) Skøder og kontrakter vedr. Tjele kommune, 1862–65.
49) Manuskript af Inge Lise Møldrup: Foulum før og nu, 1985.

Københavns Universitets Institut for Navneforskning

Kopier af materiale vedr. Tjele sogn fra lektor Gordon Albøge:

50) Markbog 1683.
51) Stednavnefortegnelse 1921–22.

Statens Husdyrbrugsforsøgs arkiv

52) Udflytning af Statens Husdyrbrugsforsøg: korrespondance, mødereferater, m.v. 3/12 1971 – 4/12 1972.
53) Rapporter over jordbundsundersøgelser 1972 og 1973.

Forsøgsanlæg Foulum, Landbrugsdriften

54) Inspektør N. Chr. Stentofts arkiv.
55) Oplysninger fra forvalter E. Pram Nielsen.

Matrikeldirektoratet, København

56) Matrikelkort
Eksempler på kortsignaturer og forskellige oplysninger fra arkivar Hans Ejner Jensen, matrikelarkivet.

Statens Husdyrbrugsforsøgs brugergruppes arkiv

57) Redegørelser, indstillinger, notater, korrespondance, mødereferater m.v. vedrørende etablering af Forsøgsanlæg Foulum.
58) Programoplæg for udflytning af Statens Husdyrbrugsforsøg og overflytning af Statens Planteavlsforsøgs grovfoderforsøg til de af staten erhvervede arealer i Tjele kommune og i forbindelse hermed opførelse af et fælles centrallaboratorium for masseanalyser, 1977.

59) Udskrivning af idékonkurrence på grundlag af programoplægget og bedømmelsen af denne, 1978.
60) Lokalplan nr. 15 fra Tjele kommune. Anlæg for Statens Husdyrbrugs- og dele af Statens Planteavlsforsøg i Foulum, 1979.
61) Strukturplanrapport for forsøgsanlæg for Statens Husdyrbrugsforsøg og Statens Planteavlsforsøg ved Foulum, Rådgivergruppen, 1979.
62) Projektforslag til 1. etape, 1980, til 2. etape, 1984 og til 3. etape, 1986 af Forsøgsanlæg Foulum.
63) Grøn plan for Forsøgsanlæg Foulum, 1980.

Forsøgsanlæg Foulum

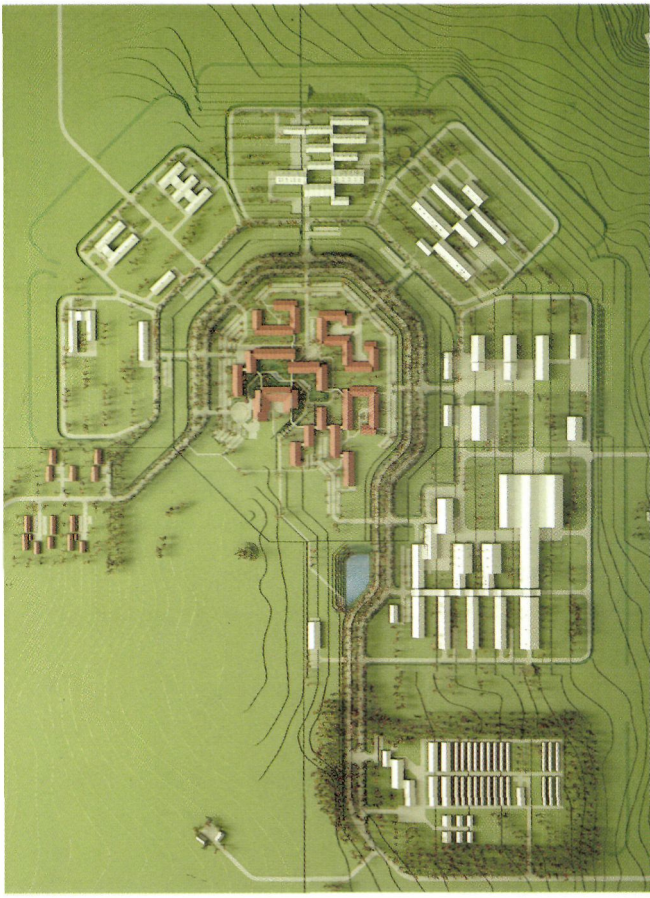

Foto: Thomas Pedersen og Poul Pedersen

Kortbilag I

Kortbilag I

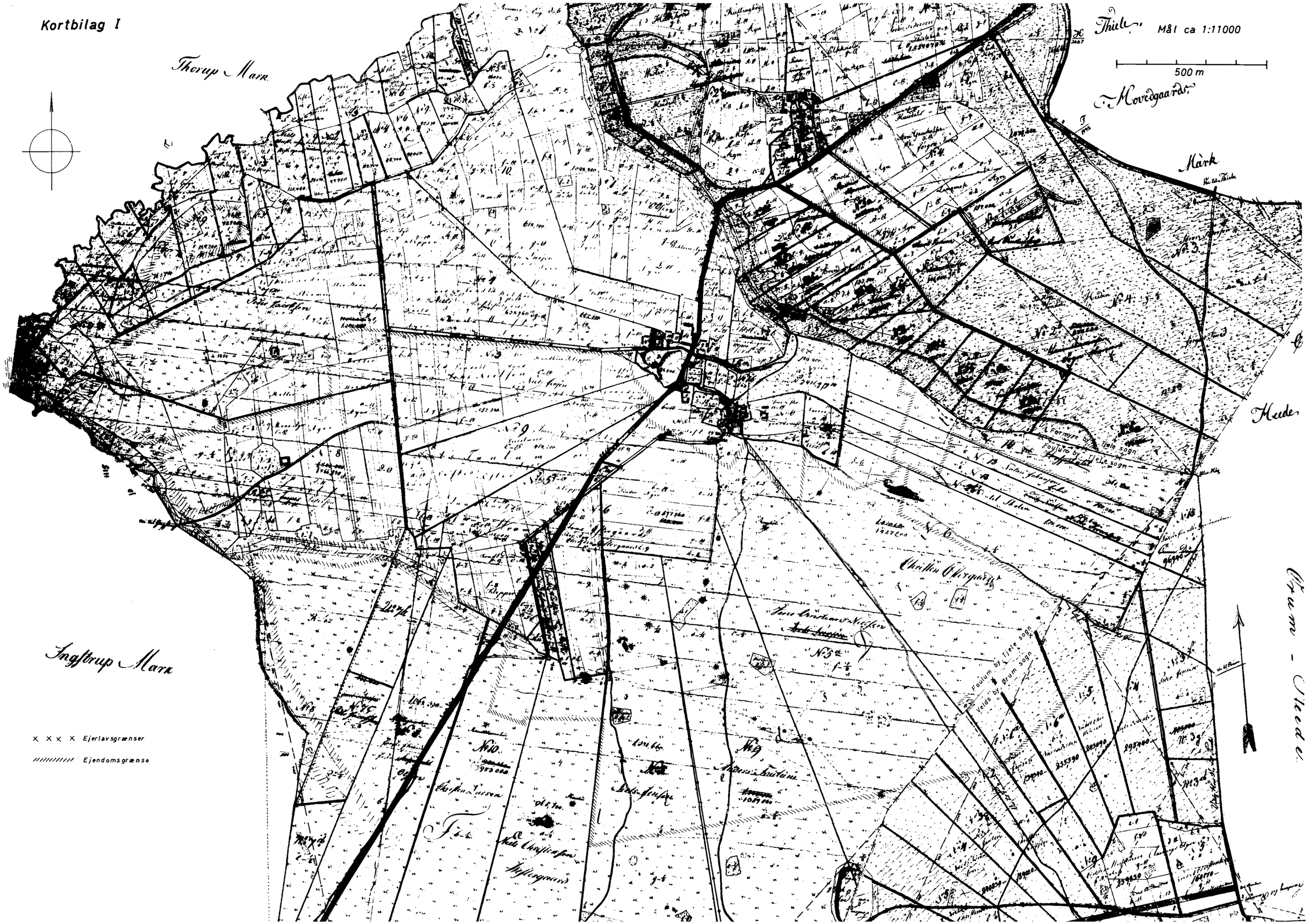
Thorup Mark
Thiele
Mål ca 1:11000
500 m
Mordgaard
Mark
Hede
Ingstrup Mark
Tjele
Foulum by Tjele sogn
Veldø by Ørum sogn
Ørum - Sneede
× × × × Ejerlavsgrænser
//////////// Ejendomsgrænse

Kortbilag II

Kortbilag II

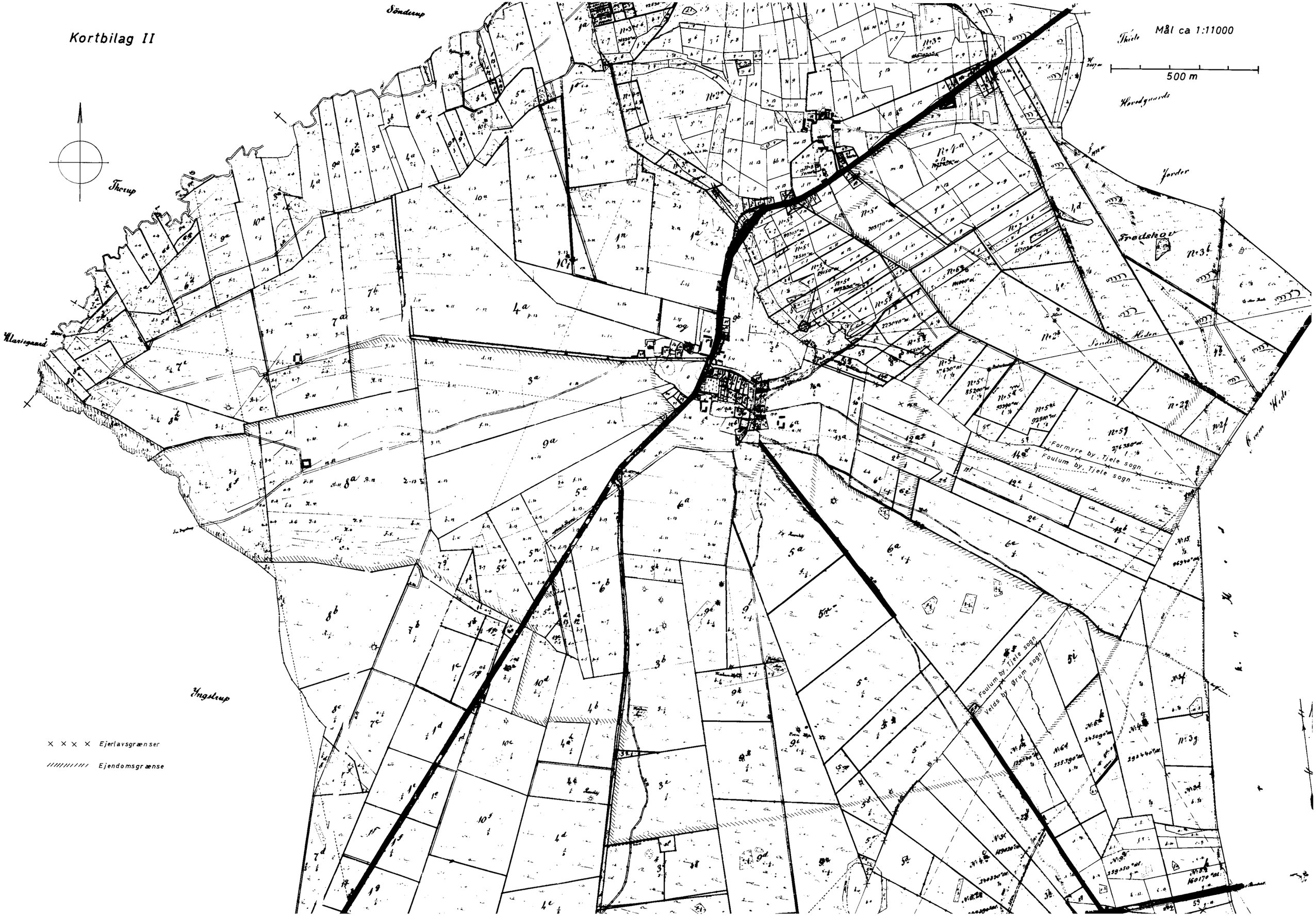

Kortbilag III

Kortbilag III

Mål ca 1:11000

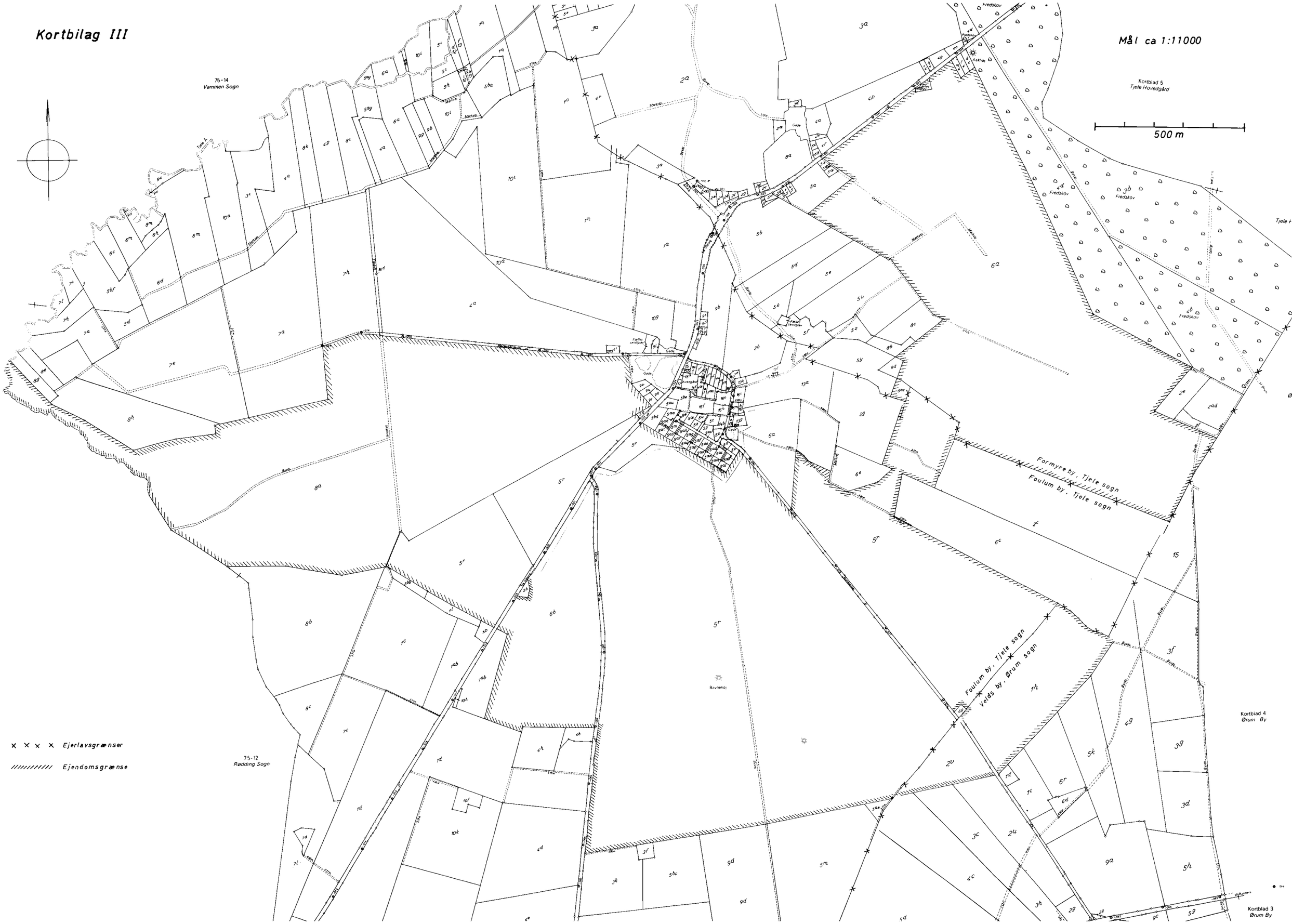

Kortbilag IV

Kortbilag IV

Mål ca 1:17000

500 m

Hobro ▷

Nord

Tinghøjgård
Tinghøje
Odelshøj
Odelsgård
Jættestue
Torup
Givershøj
Kirkehøj
Torupgård
Højgård
Ærtehøj
Hødal Bakke
Nedergårde
Langholm
Mosegård
Foulumgård
Krudtdal
Cybdalsgård
Bjertegård
Ingstrup Overgård
Grønhøj
Viskum Høje
Trst
Lådenhøj
Ingstrup Hedegård
Bissehus
Hobro Landevej
Foulum Hedevej
Burrehøjvej
Velds Huse
A 16
◁ Viborg
Skovvang
Gyllefjernlager
Trekroner
Burrehøjvej 30
Hovedanlægget
Kjeldgård
Burrehøjvej 34
Randers ▷
Kirke 26 km
Plejehjem
Ørum
Lundhøje

Udsnit af Geodætisk Instituts 4 cm kort over Tjele området, 1986. Copyright.

..... Ejendomsgrænse